

Γλυπτά της Ίσιδας στον Ελλαδικό Χώρο

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Διπλωματική Εργασία

Συντάκτρια: Αγγελική Ντόντου, Α.Μ. 201334

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Όλγα Παλαγγιά

Μέλη Τριμελούς Επιτροπής: Όλγα Παλαγγιά, Παναγιώτης Βαλαβάνης,

Στολιανός Κατάκης

Ακαδημαϊκό έτος: 2015-2016

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	3
Μύθος.....	3
Λατρεία.....	4
Εικονογραφία.....	6
Γλυπτά.....	10
I. Θεσσαλονίκη.....	10
II. Ρόδος.....	12
III. Κρήτη.....	14
IV. Αμφίπολη.....	16
V. Αρχαία Μεσσήνη.....	18
VI. Δήλος.....	20
VII. Βέροια.....	22
VIII. Λέσβος.....	24
IX. Αθήνα.....	24
X. Δίον.....	27
XI. Μαραθώνα.....	28
XII. Σπάρτη.....	30
Συμπεράσματα.....	30
Κατάλογος γλυπτών.....	32
I. Ανάγλυφα.....	32
II. Ολόγλυφα.....	35
Βιβλιογραφία.....	69
Πίνακες.....	73

Εισαγωγή

Η λατρεία της Ίσιδας προϋπήρχε στην αρχαία Αίγυπτο και εξαπλώθηκε στον ελληνικό κόσμο κατά την ελληνιστική εποχή. Η κατάρρευση του θεσμού της πόλης-κράτους κλόνισε την πατροπαράδοτη πίστη στους θεούς του Ολύμπου και οδήγησε στην αναζήτηση πιο συμπονετικών και παρήγορων θεοτήτων, ιδιαίτερα από τις λαϊκές μάζες. Η Ίσιδα, γνωστή ως θεά της βλάστησης και του Κάτω Κόσμου, γι' αυτό και ταυτιζόταν συχνά με την ελληνική Δήμητρα και Περσεφόνη, υποσχόταν λύτρωση, αναγέννηση και συμπαράσταση στις πίκρες της καθημερινής ζωής. Σιγά σιγά παρατηρείται ένας βαθμιαίος εξελληνισμός της που γίνεται αισθητός και στην εικονογραφία της. Συγχρόνως αλλάζει και η προσωπικότητά της καθώς εμπλουτίζεται με νέες ιδιότητες.¹

Η παρούσα εργασία έχει στόχο, αφού παρουσιάσει ορισμένα στοιχεία για τον μύθο και την λατρεία της Ίσιδας, να ασχοληθεί με την εικονογραφία της θεάς και τις αλλαγές που αυτή υπέστη με την εισαγωγή της στον ελληνικό χώρο, παρουσιάζοντας γλυπτά της, ανάγλυφα και ολόγλυφα, κυρίως από μάρμαρο, αλλά και από διαφορετικό υλικό όπως πηλός ή χαλκός. Η παρουσίαση αυτή θα γίνει μέσω των ιερών της στον ελληνικό χώρο, ώστε να γίνει σύγκριση του στυλιστικού τύπου και της εικονογραφίας των γλυπτών κατά τόπους, κρατώντας χρονολογική σειρά. Θα μελετηθεί έτσι η εξέλιξη της γλυπτικής της από την Αίγυπτο στην Ελλάδα ξεκινώντας από την ελληνιστική εποχή και προχωρώντας έως τους πρώτους αιώνες μ.Χ. Στο τέλος της εργασίας θα γίνει προσπάθεια διεξαγωγής συμπερασμάτων επί της μελέτης αυτής.

Μύθος

Σύμφωνα με τον αιγυπτιακό μύθο, όπως παραδίδεται από τον Πλούταρχο και τον Διόδωρο τον Σικελιώτη², η Ίσιδα ήταν αδελφή και σύζυγος του Όσιρι. Επίσης είχε άλλα δύο αδέρφια, την Νέφθυ και τον Σέθ. Ο Όσιρις, αφού είχε κατακτήσει νέες περιοχές και τις είχε προσαρτήσει στην Αίγυπτο, ταξίδευε σε αυτές για να τις

¹ LIMC 1990, 761. Ορισμένες φορές ταυτίζεται και με την Αφροδίτη στον ελληνικό χώρο. Ελευθεράτου 2006, 64.

² Πλούταρχος, de Is. et Os. 355d-358d, Διόδωρος Σικελιώτης, I, 15-22.

εκπολιτίσει. Γυρνώντας λοιπόν, έπεσε στην παγίδα του αδελφού του Σεθ, που με τους συνεργούς του τον σκότωσε και κλείνοντάς τον σε φέρετρο τον έριξε στον Νείλο. Απαρηγόρητη η Ίσιδα, μόλις μαθαίνει τα κακά νέα, κόβει έναν βόστρυχο από τα μακριά μαλλιά της και ξεκινά προς αναζήτηση του νεκρού συζύγου της. Τελικά φθάνει στην Βύβλο όπου και βρίσκει το φέρετρο παρασυρμένο από την πλημμύρα και εγκλωβισμένο στον κορμό δέντρου, που χρησίμευε ως κίονας στο παλάτι του βασιλιά της χώρας. Καταφέρνει να το πάρει και σκεπάζει με το σώμα της εκείνο του νεκρού συζύγου της, μένει έγκυος και φέρνει στον κόσμο τον μικρό Ώρο ή Αρποκράτη. Ο Σέθ όμως ανακαλύπτει το πτώμα του Όσιρι και κόβοντάς το σε δεκατέσσερα, σύμφωνα με τον Πλούταρχο³ ή είκοσι έξι κομμάτια, σύμφωνα με τον Διόδωρο,⁴ τα σκορπίζει στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα. Η θεά ξεκινά για δεύτερη φορά προς αναζήτηση του νεκρού, πολυαγαπημένου συζύγου της. Κάθε φορά που ανακαλύπτει ένα κομμάτι από το νεκρό του σώμα, αναγείρει κι έναν τάφο, γι' αυτό και υπάρχει τόσο μεγάλος αριθμός ταφικών μνημείων του Όσιρι. Έστερα κατορθώνει να εξασφαλίσει την νίκη του γιού της Ώρου, που επίσης κινδύνευε από τις φονικές διαθέσεις του Σέθ.⁵

Οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς θεωρούσαν την Ίσιδα κόρη του Κρόνου και της Ρέας ή του Δία και της Ήρας ή του Ερμή ή ακόμα και του Προμηθέα.⁶

Κατά τα ελληνιστικά χρόνια, αποτέλεσε ζευγάρι, με τον νέο θεό Σάραπι. Ο Σάραπις, αποτελεί δημιουργία του Πτολεμαίου Α΄ Σωτήρος και συγχωνεύει τους θεούς Όσιρι, Άπι-ταύρο και Πλούτωνα. Το ζευγάρωμά του με την Ίσιδα είναι αποτέλεσμα συγκρητισμού.⁷

Λατρεία

Η λατρεία της Ίσιδας διαδόθηκε στον ελληνικό χώρο τον 4^ο αιώνα. Γνωρίζουμε ότι περί το 333/2 π.Χ. δόθηκε άδεια στους Αιγύπτιους μετανάστες του πολύ εμπορικού

³ Πλούταρχος, de Is. et Os. 355d.

⁴ Διόδωρος Σικελιώτης, Ι, 21.

⁵ LIMC 1990, 761.

⁶ Πλούταρχος, 355d-f. Διόδωρος Σικελιώτης, Ι, 13.

⁷ Καρέτσου 1999, 20. Ναούμ 2009, 1.

λιμανιού του Πειραιά να ιδρύσουν ιερό της στην περιοχή του.⁸ Οι Πτολεμαίοι κατόπιν συνέβαλλαν στην ευρεία αποδοχή της διότι την προέβαλλαν ως την πλέον πολυεύσπλαχνη θεά, που επειδή και η ίδια είχε γνωρίσει αβάσταχτο πόνο ως σύζυγος και μητέρα, μπορούσε να καταλάβει καλύτερα από οποιονδήποτε άλλο θεό τον ανθρώπινο πόνο και την δυστυχία και άρα να συμπαρασταθεί κατάλληλα. Εκτός από θεά της βλάστησης, της γονιμότητας και του κάτω κόσμου μετουσιώνεται σε τροφό και μητέρα του σύμπαντος, αγαπά το αγαθό και αποστρέφεται το κακό. Επίσης βοηθά στην διαχείριση των οικονομικών και προστατεύει τους ναυτικούς από κάθε θαλάσσιο κίνδυνο. Ενδιαφέρον έχουν οι χαρακτηρισμοί της ως «επήκοος» δηλαδή που εισακούει και ανταποκρίνεται στις ικεσίες και «σώτειρα», που διαθέτει την δύναμη να ικανοποιήσει τις προσδοκίες των πιστών της. Σιγά-σιγά, της αποδίδεται πληθώρα επιθέτων σε συνάρτηση με τοπικά σύμβολα με τα οποία συνδέεται και υιοθετεί ως δικά της.⁹

Οι περιπέτειές της σύμφωνα με τον μύθο και η νίκη της εναντίον των δυνάμεων του κακού, αποτελούσαν μέρος των μυστηρίων της, ώστε οι πιστοί να παίρνουν κουράγιο και να ελπίζουν σε ένα καλύτερο μέλλον. Για να μνηθεί κάποιος στα μυστήριά της έπαιρνε μέρος σε τελετές που θύμιζαν εθελοντικό θάνατο και αναγέννηση. Με τον τρόπο αυτό συμφιλωνόντουσαν με τον θάνατο. Μπορούσε να θεραπεύσει διάφορα νοσήματα και αυτοί που θεραπεύονταν είχαν την υποχρέωση να το γνωστοποιούν δημοσίως, απαγγέλοντας ένα εγκώμιο προς τιμήν της, μια «αρετολογία».¹⁰ Οι «αρετολογίες» μοιάζουν αρκετά με τον ευχαριστήριο ύμνο στην Παναγία, τον λεγόμενο «Ακάθιστο Ύμνο», η διαφορά τους όμως είναι ότι ενώ εδώ ο υμνωδός δοξάζει της αρετές της Θεόκου, στις «αρετολογίες» η ίδια η Ίσιδα απαγγέλει τις ευεργεσίες της.

Η λατρεία της λάμβανε χώρα είτε ιδιωτικά, στο εσωτερικό των σπιτιών, είτε δημόσια στα ιερά της. Οι χώροι αυτοί ήταν ιδιαίτεροι. Τους αποτελούσε υπόγεια κρύπτη με νερό, στην οποία οδηγούσε διάδρομος με χαμηλά παραπέτα που συμβόλιζε τον Νείλο. Οι μύστες έπρεπε να βυθιστούν στο νερό της κρύπτης, λαμβάνοντας έτσι μέρος σε ιεροτελεστία που συμβόλιζε τον θάνατο του Όσιρι ο οποίος πνίγηκε στα

⁸ Ναούμ 2009,1.

⁹ Dunard 1973, 101-107. Ναούμ 2009, 1.

¹⁰ Dunard 1973, 107.

νερά του Νείλου.¹¹ Ο Πλούταρχος αναφέρει ότι κατά την διάρκεια της τελετής των μυστηρίων του Όσιρι, ο ιερέας περπατούσε μέσα στο νερό κρατώντας ένα αγγείο στο οποίο συμβολικά συγκέντρωνε τα μέλη του θεού που επέπλεαν.¹²

Οι εορτές των Ισείων που λάμβαναν χώρα προς τιμήν της ήταν εορτές πυράς, δηλαδή χαρακτηρίζονταν από το άναμμα φωτιάς στους βωμούς της.¹³ Σύμφωνα με τον Διόδωρο τον Σικελιώτη οι πιστοί της κατά την διάρκεια των εορτών αυτών, κρατούσαν στα χέρια «αυτιά» σιταριού και κριθαριού. Επίσης από την σοδειά τους της αφιέρωναν πάντα τα πρώτα «αυτιά» σιταριού, τις απαρχές.¹⁴

Εικονογραφία

Οι φιλολογικές πηγές και συγκεκριμένα ο Ηρόδοτος, ο Απουλήιος, ο Φιλόστρατος, ο Πλούταρχος και ο Διόδωρος ο Σικελιώτης, παραδίδουν με ακρίβεια τον τρόπο παρουσίασης της Ίσιδας. Στην αρχική της αιγυπτιακή απεικόνιση έφερε στην κεφαλή διάδημα με μορφή θρόνου. Αργότερα το διάδημά της αλλάζει και παίρνει την μορφή ημισελήνου ή ηλιακού δίσκου ανάμεσα σε δύο κέρατα αγελάδας.¹⁵ Η αγελάδα αποτελούσε ιερό της ζώο και κυρίως αυτό της αφιέρωναν οι πιστοί της.¹⁶ Επάνω από τον ηλιακό δίσκο απεικονίζονταν συνήθως τρία όρθια «αυτιά» σιταριού που παρέπεμπαν στην γονιμότητα και στην αφθονία ή τρία φτερά από όρνεο.¹⁷ Το διάδημα αυτό ονομαζόταν «βασίλειον» και το είχε δανειστεί από την Αιγύπτια θεά Αθώρ.¹⁸ Ορισμένες φορές, στις περισσότερο αιγυπτιαζουσες απεικονίσεις της, επάνω από το μέτωπο ξεπρόβαλλε ο ουραίος ή βασιλίσκος σύμφωνα με τους Έλληνες, δηλαδή η αιγυπτιακή κόμπρα με στριφογυριστή ουρά.

¹¹ Παντερμαλής 1999, 89-90. Θέμελης 2011, 105-106. Φανταουτσάκη 2011, 47-56. Τσοποτού 2012, 297.

¹² Πλούταρχος, de Is. et Os. 39.

¹³ Burkert, 1993, 262. Και άλλες ελληνικές θεότητες λατρεύονταν με εορτές πυράς, όπως η Άρτεμις, η Δήμητρα και ο Ηρακλής.

¹⁴ Διόδωρος Σικελιώτης 1, 14,2. Burkert 1993, 156-159.

¹⁵ Ηρόδοτος, 2, 41. Πλούταρχος, de Is. Et Os. 372d.

¹⁶ Διόδωρος, I, II,4.

¹⁷ Απουλήιος met. II 4.

¹⁸ Δεκουλάκου 2010, 111. Η Αθώρ ήταν θεά της ουράνιας σφαίρας του ήλιου. Απεικονιζόταν ως αγελάδα ή ως γυναίκα με κεφαλή αγελάδας, η οποία ανάμεσα στα κέρατά της έφερε ηλιακό δίσκο με φτερά.

Τα μαλλιά της ήταν λυτά, *λυσίκομος*.¹⁹ Χωρίζονταν στο μέσον της κεφαλής και δημιουργούσαν κυματοειδείς αυλακώσεις καθώς έπεφταν στα πλάγια, όπου σχημάτιζαν περίτεχνα συστρεφόμενους βοστρύχους, συνήθως σε διαφορετικά ύψη. Πρόκειται για τους λεγόμενους «λυβικούς πλοκάμους». Οι πιο μακριοί έπεφταν ελεύθερα στους ώμους. Ορισμένες φορές τμήμα των μαλλιών της ήταν καλυμμένο με κοντό, κροσσωτό επίβλημα.

Το ενδύματά της ήταν λινά και αποτελούνταν από ποδήρη χιτώνα και κροσσωτό ιμάτιο. Τα χρώματά τους ήταν έντονα και ποικίλα, για να συμβολίζουν το φως και το σκοτάδι, τη νύχτα και την ημέρα, την φωτιά και το νερό, την ζωή και τον θάνατο, την αρχή και το τέλος. Ήταν διακοσμημένα με αστρικά σύμβολα. Το ιμάτιό της συνήθως ήταν μαύρο, *μελανηφόρος*.²⁰ Έδενε με χαρακτηριστικό κόμβο ανάμεσα στους μαστούς, τον λεγόμενο ισιακό κόμβο. Ορισμένες φορές ο κόμβος απεικονίζεται στο πλάι του στήθους ή παραλείπεται. Επίσης μπορεί να δένεται σε κόμβο ο χιτώνας και όχι το ιμάτιο που μπορεί και να απουσιάζει. Δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις όπου είχε μια γιρλάντα από άνθη, συνήθως τριαντάφυλλα και φύλλα δάφνης, περασμένη επάνω από τον ένα της ώμο η οποία έπεφτε λοξά εμπρός από το στήθος και έφθανε ως την μέση της. Τα σανδάλια της ήταν φτιαγμένα από φοίνικα και αποτελούνταν από δύο ιμάντες που ενώνονται μπροστά και διαχωρίζουν τα δύο πρώτα δάκτυλα των ποδιών.²¹

Συνήθως απεικονιζόταν ορθή με το ένα σκέλος λυγισμένο ελαφρά και το άλλο στηρίζον. Το ένα της χέρι ήταν λυγισμένο στον αγκώνα και ανασηκωμένο εμπρός. Κρατούσε ένα σείστρο με το οποίο ρύθμιζε την άμπωτη και την παλίρροια του Νείλου. Το άλλο της χέρι ήταν ελεύθερο στο πλάι και κρατούσε καδίσκο, *situla* ή αλλιώς γαυλό γεμάτο γάλα, που συμβόλιζε την αφθονία. Απεικονιζόταν όμως και με

¹⁹ Φιλόστρατος, ep.p. 349 Kayser. Απουλήιος, met. II, 3.

²⁰ Πλούταρχος, de Is.et Os. 382c-d. Απουλήιος, met. II, 3.

²¹ Walters 1988, 11-18, 26-29. Ορισμένες φορές οι γιρλάντες ήταν καμωμένες και από φρούτα. Στις γιορτές της Ίσιδας τις φορούσαν και οι πιστοί προσθέτοντας έτσι περισσότερο χρώμα και ζωντάνια. Τα λουλούδια και οι γιρλάντες όμως δεν χαρακτηρίζουν αποκλειστικά κανέναν θεό και καμιά θρησκεία. Χρησιμοποιούνταν ευρέως στην Αρχαιότητα μαζί με στεφάνια. LIMC 1990, 761-762. Καρέτσου 2000, 422. Η Ίσιδα συμβολίζει αλληγορικά την μαύρη εύφορη γη που ποτίζει ο Νείλος, σε αντίθεση με την άγονη έρημο. Τριάντη 2008, 398-399. Ως Ίσιδα ντυνόταν η Κλεοπάτρα η 7^η, η τελευταία βασίλισσα των Πτολεμαίων, η οποία θεωρείτο νέα Ίσις. Η πρώτη όμως Πτολεμαία βασίλισσα που μετά τον θάνατό της θεοποιήθηκε και ονομάστηκε Ίσις είναι η Αρσινόη Β΄, σύζυγος του Πτολεμαίου Β΄ Φιλάδεلفου. Δεκουλάκου 2010, 111-112.

κέρας Αφθονίας ως Ίσιδα-Τύχη.²² Ορισμένες φορές κρατούσε σκήπτρο στο ένα χέρι ως βασίλισσα και ουραίο στο άλλο. Πιο σπάνια κρατούσε και άλλα αντικείμενα περισσότερο αιγυπτιάζοντα, όπως μια διπλωμένη ταινία ή μικρούς κυλίνδρους με στρογγυλεμένες άκρες. Ως Ίσιδα-Αφροδίτη η θεά κρατούσε τριαντάφυλλα, ως Ίσιδα-Δήμητρα, «αυτιά» σιταριού.²³ Οι Έλληνες συσχέτισαν την Ίσιδα από πολύ νωρίς με την Δήμητρα αφού κι εκείνη σύμφωνα με τον Πλούταρχο²⁴ ευθυνόταν για την αναγέννηση της φύσης και είχε αποκαλύψει στους ανθρώπους την ύπαρξη των δημητριακών. Παρ'όλο που στην εικονογραφία συχνά παρουσιάζεται με τα σύμβολα της Δήμητρας, κρατά τον αιγυπτιακό χαρακτήρα της και διαφέρει από την θεά του Ολύμπου με την οποία απεικονίζεται και μαζί. Σε επιγραφές της έχουν αποδοθεί τα επίθετα *καρποφόρος* και *καρποτόκος*.²⁵

Ως Ίσιδα Πελαγία, είχε την θέση καταρτιού πλοίου, σε βάθρο με μορφή πλώρης και κρατούσε με τα χέρια της το ιστίο εμπρός της που ήταν φουσκωμένο από τον δυνατό άνεμο.

Η Ίσιδα όμως απεικονιζόταν και καθιστή ως τροφός, *Isis Lactans*. Καθόταν σε κυλινδρικό δοχείο, *cista mystica* και κρατούσε στην αγκαλιά της τον γιο της Ώρο-Αρποκράτη, θηλάζοντάς τον.²⁶

Ο Ώρος είχε σύμφωνα με τον μύθο, σώμα ανθρώπου και κεφαλή γερακιού. Στην εξελληνισμένη του μορφή γίνεται ανθρωπόμορφος και ονομάζεται Αρποκράτης. Εικονίζεται παιδάκι με τον δείκτη του δεξιού χεριού στο στόμα, τυπική κίνηση στις απεικονίσεις παιδιών κατά τη φαραωνική περίοδο, που όμως στα ελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια ερμηνεύτηκε ως σημείο σιγής και εχεμύθειας. Ο θεός απεικονιζόταν πλέον γυμνός, ασκεπής ή φέροντας το διπλό στέμμα της Αιγύπτου στο κεφάλι. Είχε πάντα το δάκτυλο κοντά στα χείλη του. Θεωρούνταν προστάτης των παιδιών. Η θεά

²² Walters 1988, 20- 21, 25. Τα περισσότερα σείστρα ήταν κατασκευασμένα από χαλκό. Είχαν δόντια και μικρούς δίσκους. Αρχικά το αντικείμενο αυτό χαρακτήριζε την θεά Αθώρ και τα δόντια είχαν την μορφή φιδιών. Οι καδίσκοι είχαν κοντό λαιμό και χείλος στις ίδιες διαστάσεις με τον ώμο. Στην Αίγυπτο, χρησιμοποιούνταν στους ναούς και στην λατρεία των νεκρών, κάνοντας χοές με γάλα ή νερό. Καρέτσου 1999, 20.

²³ Dunard 1973, 86. Οι απεικονίσεις της Ίσιδας κατά τις οποίες κρατά «αυτιά» σιταριού είναι σπάνιες. Αντιθέτως απεικονίζεται συχνά με «αυτιά» σιταριού στο κεφάλι.

²⁴ Πλούταρχος, de Is. et Os. 366A.

²⁵ Δεκουλάκου 2010, 111-116. Δεκουλάκου 2011, 28-32. LIMC 1990, 764-768.

²⁶ Walters 1988, 29. Τα κυλινδρικά αυτά δοχεία μπορεί να ήταν ψάθινα καλάθια που, όπως συνέβαινε στην αρχαιότητα και σε άλλες μυστηριακές λατρείες, περιείχαν άγνωστα ιερά αντικείμενα. LIMC 1990, 777, 782. Marcadé 1996, 186. Θέμελης 2011, 100-103, 106-108. Θέμελης 2014, 147-148.

όμως εκτός από τον γιό της απεικονιζόταν και δίπλα στον Αιγύπτιο θεό του Κάτω Κόσμου Άνουβι, ο οποίος είχε κεφαλή σκύλου ή τσακαλιού.²⁷

Πολύ συχνά δίπλα της στεκόταν ο Σάραπις, που παριστάνεται να κρατά σκήπτρο και κέρας Αφθονίας, έχει γενειάδα και βοστρυχωτά μαλλιά και στην κορυφή της κεφαλής του φέρει το μόδιο, *modius*, για την μέτρηση των σιτηρών. Στα πόδια του τον παραστέκει ο Κέρβερος, ο τρικέφαλος φύλακας του Κάτω Κόσμου.

Ο τύπος της Ίσιδας –Πανθέας, ως αποτέλεσμα συγκρητισμού, την παρουσιάζει να συγκεντρώνει σύμβολα πολλών θεοτήτων, εκτός από τα τυπικά δικά της. Τα φτερά της Νίκης, την αιγίδα της Αθηνάς, τα «αυτιά» του σιταριού της Δήμητρας, το κέρας της Αφθονίας της Τύχης, την φαρέτρα της Αρτέμιδας, τις ακτίνες του Ήλιου, το φίδι της Υγείας.²⁸

Ένας ασυνήθιστος στην εικονογραφία τύπος της Ίσιδας, είναι εκείνος κατά τον οποίο η θεά ενώ στέκει ορθή, λυγίζει ελαφρά στον αγκώνα το ένα της χέρι και αγγίζει τον γοφό της. Με τον τρόπο αυτό απεικονίζονταν οι βασίλισσες στις Πτολεμαϊκές λαγύνους.²⁹

Ως Ίσιδες παρουσιάζονται συχνά και ιέρειες της θεάς. Φορούν κι εκείνες το χαρακτηριστικό κροσσωτό ένδυμα με τον κόμβο στο στήθος, φέρουν κόμμωση με «λυβικούς πλοκάμους» και κρατούν καδίσκο και σείστρο. Η μεγάλη εξάπλωση της λατρείας της Ίσιδας στην Αθήνα κατά τους Ρωμαϊκούς χρόνους, είχε ως αποτέλεσμα να απεικονίζονται πολύ συχνά ως Ίσιδες Αθηναίες στα ταφικά τους μνημεία. Ήδη είναι γνωστά 106 τέτοια ανάγλυφα, τα οποία αντιπροσωπεύουν περίπου το 1/3 από τα δημοσιευμένα αττικά ταφικά ανάγλυφα της Ρωμαϊκής περιόδου.³⁰ Χαρακτηριστική είναι η μαρμάρινη επιτύμβια στήλη ΕΑΜ 1193 που βρέθηκε στην Αθήνα και χρονολογείται στην εποχή του Αδριανού. Η νεκρή Αλεξάνδρα, είναι ενδεδυμένη με χιτώνα και κροσσωτό ιμάτιο που δένει με τον ισιακό κόμβο στο μέσον του στήθους. Τα μαλλιά της σχηματίζουν βοστρύχους και με το αριστερό της χέρι κρατά καδίσκο.³¹

²⁷ LIMC 1990, 774-775, Βοκοτοπούλου 1996, 69.

²⁸ LIMC 1990, 771, 795. Καρέτσου 1999, 20.

²⁹ Καρέτσου 2000, 433-434. Beck et al. 2005, 588. Μαχαίρα 2011, 81-82.

³⁰ Walters 1988, 1-2.

³¹ Καλτσάς 2002, 354 (αρ. 748).

Γλυπτά

Θεσσαλονίκη

Το Σαραπείο της Θεσσαλονίκης ανασκάφηκε το 1926 και το 1939. Κατόπιν καταχώθηκε για να κτιστούν οι οικοδομές στην οδό Διοικητηρίου. Την εικόνα του έχουμε σήμερα από ένα γύψινο εκμαγείο που κατασκευάστηκε μετά τις ανασκαφές. Πρόκειται για μεγάλο ιερό με στοές και μικρό ναό που χρονολογείται τον 3^ο αιώνα π.Χ. Υπήρχε μυστικός διάδρομος που οδηγούσε σε υπόγεια κρύπτη με λατρευτική κόγχη. Ο Σάραπις, η Ίσιδα και ο γιός τους Αρποκράτης λατρεύονταν εδώ για την θεραπευτική τους δύναμη. Ήταν θεοί «επήκοοι», δηλαδή άκουγαν τις προσευχές και τις ικεσίες των πιστών. Το πλήθος των αναθηματικών αγαλμάτων, επιγραφών και αναγλύφων, μαρτυρά την μεγάλη δημοτικότητα της λατρείας των Αιγυπτίων θεών στην περιοχή.³²

Η γυναικεία κεφαλή Ο1, δεν φέρει κάποιο στοιχείο που να παραπέμπει στην εικονογραφία της Ίσιδας. Προέρχεται όμως από το οικόπεδο Βασίλογλου, δηλαδή την περιοχή του ιερού των Αιγυπτίων θεών. Θα βοηθούσε πολύ στην ταύτισή της η γνώση των προσδιοριστικών συμβόλων που θα κρατούσε στα χέρια της. Η χρονολόγησή της στον 3^ο αιώνα π.Χ., βασίζεται στην σύγκριση με την κεφαλή του Απόλλωνα στο Μουσείο της Basel και με την κεφαλή του Διονύσου από την Θάσο. Παρά τις μικρές διαφορές, είναι πιθανόν το γλυπτό της Θεσσαλονίκης να ανήκει στο ίδιο εργαστήριο. Επίσης στην σχέση του με την Θάσο συνηγορεί και η σύγκρισή του με την κεφαλή γυναικείου αγάλματος από το ιερό της Αρτέμιδας.³³ Ίσως η κεφαλή Ο1 να ανήκε σε λατρευτικό άγαλμα της Ίσιδας.³⁴

Το άγαλμα Ο27 είναι κατασκευασμένο από μαύρο μάρμαρο εκτός από τα πρόσθετα άκρα του τα οποία ήταν από λευκό. Αυτός ο συνδυασμός ήταν συνηθισμένος ήδη από τα κλασσικά χρόνια. Στην Κάτω Ιταλία και την Σικελία συνηθιζόταν επίσης και ο συνδυασμός με πόρο επειδή έλειπε το μάρμαρο. Κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους οι γλύπτες αρέσκονταν να χρησιμοποιούν χρωματιστά μάρμαρα και το μαύρο για τα ενδύματα με το λευκό για τα γυμνά μέλη αποτελούσε έναν τυπικό συνδυασμό. Η *μελανηφόρος* ή *μελανοστόλος* ή *μελαμφάρος* Ίσιδα απεικονίζεται συνειδητά στην

³² Μακαρόνας 1940, 464-465. Βοκοποπούλου 1996, 66.

³³ Δεσπίνης 1997, 46 (αρ. 27, πιν. 54-57).

³⁴ Δεσπίνης 1997, 113 (αρ. 27, πιν. 54-57).

πλαστική με τον μέλανα λίθο. Επίσης ορισμένες φορές με τον ίδιο τρόπο απεικονίζονται και οι ιέρειές της. Το άγαλμα O27 ανήκει σε τύπο γνωστό και από άλλα αντίγραφα. Το πρωτότυπο πιθανόν παρουσίαζε την Ίσιδα ενδεδυμένη με πέπλο που σχημάτιζε βαθύ κόλπο. Το ιμάτιο προστέθηκε αργότερα, κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους και προέκυψε από ένα ελληνιστικό έργο, το πρωτότυπο της Υγιείας του Μονάχου.³⁵

Δεν είναι σίγουρο αν το άγαλμα O27 του Σαραπείου της Θεσσαλονίκης απεικονίζει την θεά Ίσιδα ή κάποια ιέρειά της. Χρονολογείται από τον J. Eingartner στον 1^ο αιώνα μ.Χ. και μάλιστα στην τελευταία εικοσαετία του, η μορφή όμως της βάσης του το τοποθετεί μετά τα μέσα του 2^{ου} αιώνα μ.Χ. κατά τον Γ. Δεσπίνη.³⁶

Η κεφαλή Ίσιδας O29, βρέθηκε μαζί με την κεφαλή Σάραπι αρ. ευρ. 897. Ανήκαν σε αγάλματα υπερφυσικού μεγέθους. Ο Σάραπις είναι ρωμαϊκό αντίγραφο πρωτοτύπου που δημιούργησε ο γλύπτης Βρύαξις τον 4^ο αιώνα π.Χ.³⁷

Η κόμμωση της γυναικείας κεφαλής με τους χαρακτηριστικούς «λυβικούς πλοκάμους», ο χώρος του Σαραπείου όπου βρέθηκε και το υπερφυσικό της μέγεθος, μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε ότι ανήκε σε ένα λατρευτικό πιθανότατα άγαλμα της θεάς που αντικατέστησε το προηγούμενο από το οποίο προέρχεται η κεφαλή O1. Στο ερώτημα αν πρόκειται για αντίγραφο κλασσικού έργου ή μεταγενέστερη δημιουργία πιο πιθανή είναι η δεύτερη εκδοχή. Η άποψη αυτή βασίζεται στην κόμμωση. Οι «λυβικοί πλόκαμοι» σε επάλληλες σειρές έχουν πυκνή διάταξη και συνδυάζονται με δύο δέσμες βοστρύχων που αναδιπλώνονται στους κροτάφους και συγκρατούνται από ταινία. Η λεπτομέρεια αυτή είναι γνωστή και από κλασσικά έργα όπως ο Σαυροκτόνος αλλά τα περισσότερα παραδείγματα είναι μεταγενέστερα, κλασσικιστικά και αρχαϊστικά.³⁸

³⁵ Δεσπίνης 1997, 114-115 (αρ.87, πιν. 226-229).

³⁶ Δεσπίνης 1997, 115 (αρ. 87, πιν. 226-229).

³⁷ Βοκοτοπούλου 1996, 69.

³⁸ Δεσπίνης 1997, 112-113 (αρ.85, πιν. 217-220).

Ρόδος

Το 2007, εντοπίστηκε και ανασκάφηκε στην Ρόδο το γνωστό από τις αρχαίες πηγές ιερό της Ίσιδας. Η θέση του βρίσκεται στις ανατολικές παρυφές της αρχαίας πόλης και πολύ κοντά στην ακτή. Πρόκειται για ένα μνημειώδες πώρινο κτίσμα, με ισοδομικό σύστημα τοιχοποιίας και τριμερή διαίρεση. Τέσσερα μέτρα νοτίως του κτίσματος αυτού, αποκαλύφθηκε υπόγεια κρύπτη. Το εσωτερικό της αποτελεί στενή ευθύγραμμη κλίμακα που οδηγεί σε ελλειψοειδές πηγάδι. Εκεί βρέθηκαν δύο ακέφαλα αγαλμάτια της Ίσιδας και του Σάραπι και τα αιγυπτιακά γεράκια του Ώρου. Τα μορφολογικά χαρακτηριστικά της κρύπτης και η εικονογραφία των γλυπτών που εντοπίστηκαν, ταύτισαν το μνημειώδες κτίριο με τον ναό της Ίσιδας στην Ρόδο όπου λατρευόταν εκτός από την θεά και ο Σάραπισ καθώς και ο γιός τους Ώρος. Το ροδιακό Ισείο μαρτυρείται από δύο αρχαίους συγγραφείς, τον μυθιστοριογράφο Ξενοφώντα τον Εφέσιο και τον ιστορικό Αππιανό. Πρόκειται για ένα από τα πρωιμότερα ελληνικά ιερά των αιγυπτιακών θεοτήτων, αφού χρονολογείται στις αρχές του 3^{ου} αιώνα π.Χ., το οποίο είχε σημαντικό ρόλο στην διάδοση της λατρείας τους στον ελληνικό χώρο.³⁹

Το αγαλματίδιο O2, κατατάσσεται λόγω της ένδυσής του στα γλυπτά της Ίσιδας που είναι μερικώς εξελληνισμένα. Στην αριστερή του πλευρά παρατηρούμε ότι ο γλύπτης αποδίδει τις πτυχές του ιματίου καθώς αυτό διπλώνει, με τρόπο που να μοιάζει ότι ανήκουν σε δύο διαφορετικά ενδύματα. Δημιουργήθηκε έτσι μια επιτυχημένη παραλλαγή του δημοφιλούς τύπου απεικόνισης της θεάς. Ένα άγαλμα Ίσιδας από την Κυρήνη που φέρει καθαρά αλεξανδρινά χαρακτηριστικά, μοιάζει αρκετά με το O2 αγαλματίδιο του ροδιακού Ισείου. Μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ανήκουν στον ίδιο αγαλματικό τύπο.⁴⁰

³⁹ Τσοποτού 2012, 297. Σέρογλου 2012, 321-322. Ο Ξενοφών, στο ερωτικό ποιμενικό μυθιστόρημά του *Εφesiaκά*, αναφέρει ότι οι δύο πρωταγωνιστές του Άνθια και Αβροκόμης, επανασυνδέονται στο ροδιακό ιερό της Ίσιδας, στον περίβολο του οποίου υπήρχε βωμός. Ο Αππιανός, γράφοντας για την αποτυχημένη επίθεση του Μυθριδάτη στην Ρόδο το 88 π.Χ., αναφέρει πως η καθοριστική μάχη, η οποία έλαβε χώρα στο τείχος της πόλης, όπου βρισκόταν το ιερό της Ίσιδας, αποκρούστηκε επιτυχημένα από τους Ρόδιους με την βοήθεια της θεάς, η οποία εκσφενδόνισε μεγάλη μάζα πυράς εναντίον του εχθρού. Η μαρτυρία του Αππιανού είναι σύμφωνη με τα αρχαιολογικά δεδομένα, καθώς από τις ανασκαφές έχει προκύψει ότι ο ναός βρισκόταν εντός των τειχών και σχεδόν δίπλα στην οχύρωση.

⁴⁰ Φανταουτσάκη 2011, 56.

Το O17 αγαλμάτιο Ίσιδας, απεικονίζει τον εξελληνισμένο τύπο της θεάς. Για τον λόγο αυτό υποθέτουμε ότι κρατούσε στο λυγισμένο χέρι σείστρο και στο πιθανόν κατεβασμένο γαυλό. Το σείστρο υποκαθιστά πιθανότατα το ουραίο το οποίο δεν είχε σαφή λατρευτική σημασία για τους μη αιγυπτιακούς πληθυσμούς.⁴¹

Το O18 με την στάση αλλά και την διευθέτηση του ενδύματος και των χεριών αποτελεί παράλληλο του O3 αγαλματιδίου Ίσιδας από την Κίσσαμο. Παρατηρούνται στυλιστικές ομοιότητες με τις βασίλισσες στις πτολεμαϊκές λαγύνους. Επίσης θα μπορούσαμε να το συγκρίνουμε με την γυναικεία μορφή στο ροδιακό ανάγλυφο A1, με αντεστραμμένη στάση, αντίστοιχη όμως θέση των βραχιόνων, η οποία φέρει το δεξιό χέρι στην μέση της ενώ κρατά σκήπτρο με το αριστερό, κάτι που θεωρείται απίθανο για το αγαλμάτιο O18.⁴²

Σχετικά με το ανάγλυφο A1, η μικρότερη σε μέγεθος μορφή που κρατά το κλαδί φοίνικα, ερμηνεύεται ως πιστός που λατρεύει τους δύο θεούς. Πρόκειται, χωρίς αμφιβολία, για τον αναθέτη ο οποίος πιθανόν είναι αθλητής που νίκησε σε αγώνες. Η γυναικεία μορφή ερμηνεύεται ως Ίσιδα λόγω του κόμβου στο στήθος, του σκήπτρου που κρατάει και της αγελάδας που απεικονίζεται δίπλα της. Η ανδρική μορφή που κάθεται σε θρόνο ερμηνεύεται ως Σάραπας λόγω του γρύπα στον θρόνο του και του μόδιου στην κεφαλή του. Δίδονται όμως και διαφορετικές ερμηνείες. Η ασάφεια του ισιακού κόμβου στο ένδυμα της θεάς, ο γρύπας που απλά αποτελεί διακοσμητικό στοιχείο στον θρόνο του θεού και η αμφισβήτηση ύπαρξης μόδιου στην κεφαλή του, οδηγούν στην άποψη ότι πρόκειται για άλλο ζεύγος θεών, συγκεκριμένα για τον Δία και την Ήρα ή τον Ασκληπιό και την Υγεία. Η ύπαρξη της αγελάδας ερμηνεύεται ως το ζώο που ο πιστός ετοιμάζει για θυσία προς τιμήν των δύο θεών.⁴³ Στην άποψη ότι δεν πρόκειται για την απεικόνιση της Ίσιδας και του Σάραπι, συνηγορεί και η ύπαρξη ενός άλλου ροδιακού αναγλύφου που βρίσκεται στο Μουσείο της Ρόδου με αρ. ευρ. 5300. Είναι αρκετά φθαρμένο και απεικονίζει δύο θεότητες σε παρόμοια στάση, χωρίς απεικόνιση του ισιακού κόμβου, της αγελάδας και του μοδίου. Η γυναικεία μορφή έχει το δεξιό χέρι ακουμπισμένο στην μέση της και με το αριστερό ακουμπά το γόνατο της ανδρικής μορφής που κάθεται σε θρόνο τον οποίο διακοσμεί σφίγγα. Η ανδρική μορφή με το αριστερό χέρι ακουμπά στο ερεσείνωτο του θρόνου ενώ με το

⁴¹ Μαχαίρα 2011, 81.

⁴² Μαχαίρα 2011, 81-82.

⁴³ Perdrizet 1899, 559-560.

δεξιό που είναι λυγισμένο στον αγκώνα και ανασηκωμένο, αγγίζει τον κιονίσκο πλάϊ της, στην κορυφή του οποίου στέκει με ανοιχτές φτερούγες ένας αετός. Το ανάγλυφο αυτό έχει ερμηνευτεί ως ο «ιερός γάμος» του Δία και της Ήρας. Είναι ελληνιστικό με στυλιστικές ρίζες στην σχολή του Πραξιτέλη.⁴⁴ Η ομοιότητα των δύο αναγλύφων είναι τέτοια που θα μπορούσαμε εύκολα να συμπεράνουμε ότι πρόκειται και στα δύο για την απεικόνιση του Δία και της Ήρας. Δεν αποκλείεται όμως στην ελληνιστική εποχή, ο γλύπτης του αναγλύφου στο Βρετανικό Μουσείο να εμπνεύσθηκε από ένα προϋπάρχον σχήμα και να το μετουσίωσε στις δύο νέες στον ελληνικό χώρο, αιγυπτιακές θεότητες που ήταν τόσο δημοφιλείς την περίοδο εκείνη.

Κρήτη

Στην Κρήτη έχουν βρεθεί πολλά αγάλματα και αγαλμάτια της θεάς Ίσιδας, καθώς επίσης και ανάγλυφα και προτομές. Τα γλυπτά αυτά δεν είναι κατασκευασμένα μόνο από μάρμαρο αλλά και από πηλό και χαλκό και προέρχονται από διάφορα μέρη του νησιού. Η πληθώρα τους οφείλεται στην εγγύτητα της Κρήτης με την Αίγυπτο και της ανέκαθεν εμπορικές σχέσεις μεταξύ τους. Κατά την ελληνιστική εποχή, η Αίγυπτος άσκησε μεγάλη επιρροή στην θρησκευτική ζωή των Κρητών, κυρίως των μισθοφόρων, οι οποίοι όταν επέστρεψαν στην Κρήτη, υπήρξαν φορείς νέων λατρειών.⁴⁵

Θα παρουσιάσω πρώτα δύο χάλκινες προτομές Ίσιδας που βρέθηκαν στην νήσο σε διαφορετικά μέρη και που απέχουν χρονολογικά μεταξύ τους. Η O16, ίσως ήταν στερεωμένη σε λάρνακα ή σε μεγάλο κιβώτιο. Δεν σώζονται οπές προσήλωσης ή υλικό επικόλλησης που να παραπέμπουν με σιγουριά στη χρήση της. Μικρές χάλκινες προτομές προσηλώνονταν συνήθως σε μέταλλινα αγγεία, λάρνακες, μεγάλα κιβώτια από μέταλλο ή ξύλο και καθρέπτες ως διακοσμητικά στοιχεία. Σε μεγάλο σιδερένιο κιβώτιο από την Πομπηία που βρίσκεται σήμερα στο Μουσείο της Νάπολης, σώζονται προσηλωμένες έξι χάλκινες προτομές. Παρόμοια με την O16 προτομή Ίσιδας, εκτίθεται στο Μουσείο Καλών Τεχνών της Βοστώνης και θεωρείται ότι διακοσμούσε κιβώτιο.⁴⁶

⁴⁴ Maiuri 1932, 44-46.

⁴⁵ Καρέτσου 2000, 420.

⁴⁶ Καρέτσου 2000, 430-431 (αρ.499).

Η χάλκινη προτομή O40, ερμηνεύεται ως αντικείμενο οικιακής λατρείας. Στο ναυάγιο της Αγίας Γαλήνης στο οποίο βρέθηκε, αποκαλύφθηκε και θησαυρός 259 ρωμαϊκών νομισμάτων. Το υστερότερο νόμισμα είναι του Πρόβου, επομένως αποτελεί *terminus ante quem* για την χρονολόγηση του ναυαγίου.⁴⁷

Στην Κρήτη βρέθηκε και η πήλινη κεφαλή Ίσιδας O24, που ανήκε σε ειδώλιο. Η ταύτισή της με την θεά οφείλεται στην κόμμωσή της που φέρει «λυβικούς πλοκάμους».⁴⁸

Η Σαρκοφάγος A4, με τις ανάγλυφες παραστάσεις της θεάς, απεικονίζει σκηνές λατρείας της αιγυπτιακής τριάδας Ίσιδας, Ώρου και Όσιρι. Πιθανόν οι δύο μύστες που προσέρχονται στην Ίσιδα και τον Ώρο να είναι το ζεύγος των νεκρών της Σαρκοφάγου. Ο καλλιτέχνης πιθανόν ήταν Έλληνας που προσπάθησε με αδέξιο τρόπο να πλάσει αιγυπτιακούς τύπους. Χαρακτηριστική είναι η κόμη του Ώρου. Οι πτυχές των ενδυμάτων είναι σκληρές, επίπεδες και ορισμένες φορές κολλούν στα σώματα παραπέμποντας στην ύστερη εποχή του Αδριανού.⁴⁹

Στην Κίσσαμο βρέθηκε το αγαλματίδιο Ίσιδας O3 που χρονολογείται το 200 π.Χ., κάτι όχι ασυνήθιστο εφόσον γνωρίζουμε ότι η λατρεία της θεάς στην Κρήτη τεκμηριώνεται ήδη από τον 3^ο αιώνα π.Χ. Το αγαλματίδιο διαφοροποιείται από την συνήθη εικονογραφία της Ίσιδας, ως τον πλευρικά τοποθετημένο ισιακό κόμβο και την απόθεση του δεξιού χεριού στον αντίστοιχο γοφό, θυμίζοντας την απεικόνιση των βασιλισσών στις Πτολεμαϊκές λαγύνους. Από στυλιστική και εικονογραφική άποψη θα μπορούσε να αποδοθεί σε αλεξανδρινό εργαστήριο. Η κόμη θυμίζει την απόδοση της κόμης στις Πτολεμαίες βασίλισσες, κυρίως της Αρσινόης Γ'.⁵⁰ Μπορούμε να συγκρίνουμε το O3 με την Ίσιδα στο ροδιακό ανάγλυφο A1, και με το επίσης ροδιακό αγαλμάτιο Ίσιδας, O18. Επίσης η απόθεση του χεριού στον γοφό και η ελεύθερη απόληξη του άκρου του ιματίου στον αριστερό ώμο, συναντάται και στο αγαλμάτιο από την Χερσόνησο, O6. Η συγκεκριμένη διάταξη του ιματίου απαντά σε αιγυπτιακές παραστάσεις της Ίσιδας κατά την πτολεμαϊκή και την ρωμαϊκή περίοδο.

Στην Γόρτυνα, λόγω της πτολεμαϊκής επιρροής, η εγκαθίδρυση της λατρείας της Ίσιδας μαρτυρείται από τον 3^ο αιώνα π.Χ. Στο ιερό των Αιγυπτίων θεών που υπάρχει

⁴⁷ Καρέτσου 2000, 431 (αρ. 500).

⁴⁸ Καρέτσου 2000, 428 (αρ. 494).

⁴⁹ Καρέτσου 2000, 443 (αρ. 512).

⁵⁰ Beck et al. 2005, 588.

εκεί και περιλαμβάνει υπόγεια κρύπτη, αποκαλύφθηκαν το 1914 αγάλματα της Ίσιδας, του Σαράπιδος και του Ερμή.⁵¹ Το άγαλμα O36, ταυτίζεται με την Ίσιδα λόγω του εμβλήματος στην κεφαλή της το οποίο έχει την μορφή ηλιακού δίσκου ανάμεσα σε δύο κέρατα αγελάδας. Χρονολογείται στα τέλη το 180-190 μ.Χ., την ύστερη εποχή των Αντωνίωνων, λόγω της απόδοσης της κόμης και της πτυχολογίας των ενδυμάτων. Αντιγράφει αγαλματικό τύπο του 2^{ου} αιώνα π.Χ., ο οποίος αποδίδεται στην ρωμαϊκή εποχή μέσω λιγοστών αντιγράφων. Μπορούμε να το συγκρίνουμε με το άγαλμα της Μούσας Ευτέρπης από την Μίλητο 1999, που βρίσκεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Κωνσταντινούπολης.⁵² Επίσης με το γυναικείο ακέφαλο άγαλμα O37 από το πραιτώριο της Γόρτυνας που χρονολογείται περίπου την ίδια περίοδο. Η πτυχολογία των ενδυμάτων την κατατάσσει στα έργα της πρώιμης εποχής των Σεβήρων. Ταυτίζεται με την Ίσιδα λόγω της γιρλάντας από λουλούδια που στολίζει τον κορμό της. Θα μπορούσε όμως να πρόκειται και για απεικόνιση μιας ιέρειας της Ίσιδας.⁵³

Τέλος θα ήθελα να παρουσιάσω το αγαλμάτιο Ίσιδας O30, που βρίσκεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου, δεν είμαστε όμως σίγουροι ότι προέρχεται από την Κρήτη. Το ιδιαίτερο σε αυτό είναι η απεικόνιση της θεάς πλάι στον κυνόμορφο θεό του Κάτω Κόσμου, Άνουβι. Πρόκειται για λατρευτικό άγαλμα με χθόνιο χαρακτήρα, όπως δηλώνει η παρουσία του Άνουβι. Ανήκει στον αγαλματικό τύπο «Knotenpalla» όπου οι μορφές κρατούν σείστρο και γαυλό, ενώ φέρουν τον ισιακό κόμβο στο στήθος. Το πρωτότυπο ως λατρευτικό άγαλμα πιστεύεται ότι δημιουργήθηκε στην Αθήνα των ύστερων ελληνιστικών χρόνων και ότι ήταν εμνευσμένο από εξελληνισμένες απεικονίσεις Πτολεμαίων βασιλισσών που είχαν την μορφή της Ίσιδας. Ο τύπος αυτός κυριάρχησε στα ρωμαϊκά χρόνια στο ελλαδικό-ανατολικό τμήμα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.⁵⁴

Αμφίπολη

Περιηγητές του 19^{ου} αιώνα επισήμαναν την ύπαρξη αιγυπτιακών λατρειών στην Αμφίπολη η οποία συνεχώς αποδεικνύεται μέσω των αρχαιολογικών ανασκαφών.

⁵¹ Romeo 1998, 34-35.

⁵² Romeo 1998, 91-97. Καρέτσου 2000, 438-439 (αρ. 508^α).

⁵³ Καρέτσου 2000, 442 (αρ.511).

⁵⁴ Καρέτσου 2000, 437 (αρ.507).

Επίσης μαρτυρείται από επιγραφές -πολλές από αυτές είναι αδημοσίευτες-, σύμφωνα με τις οποίες από τον 3^ο αιώνα π.Χ. και επί έξι σχεδόν αιώνες λατρεύονταν οι Αιγύπτιοι θεοί στην περιοχή. Πιο συγκεκριμένα, τον 3^ο αιώνα π.Χ. κάποιος Μακεδόνας αφιέρωσε ανάθημα στην Ίσιδα, τον Σάραπι και τον ηγεμόνα του. Τον 3^ο μ.Χ αιώνα προστέθηκε στην λατρεία κι ένας νέος θεός με μορφή σφίγγας. Ο Τιθός ή Τοτόης, Twtw στα αιγυπτιακά, γιός της θεάς Neith, του οποίου η λατρεία στην Αίγυπτο ξεκινά τον 1^ο αιώνα μ.Χ. Ίσως να υπήρχε πάνω από ένα ιερό αιγυπτίων θεοτήτων στις όχθες του ποταμού Στρυμόνα, όπως τεκμηριώνεται από διάσπαρτα ευρήματα, πολλά από τα οποία προέρχονται από δεύτερη χρήση.⁵⁵

Το άγαλμα Ο4, ταυτίζεται με την Ίσιδα λόγω της διάταξης των πτυχών στο ένδυμά της και συγκεκριμένα στον χιτώνα της. Βέβαια θα μπορούσε να απεικονίζεται και μια ιέρεια της θεάς και όχι η ίδια η Ίσιδα. Οι χαρακτηριστικές πτυχές που δημιουργεί ο ισιακός κόμβος στο στήθος συνήθως ανήκουν στο ιμάτιο. Έχουμε όμως και άλλα παραδείγματα στον ελληνικό χώρο όπου ο κόμβος αφορά τον χιτώνα της μορφής. Παράδειγμα αποτελεί το άγαλμα Ο7 και το αγαλματίδιο Ο15 της Ίσιδας από την Δήλο. Ίσως σε αυτές τις περιπτώσεις να πρόκειται για μια περισσότερο εξελληνισμένη απεικόνιση του ισιακού ενδύματος. Ο κορμός του αγάλματος Ο4 είναι πολύ μακρύς με πόδια ιδιαίτερα ψηλά σε σύγκριση με τις αναλογίες του σώματος. Αυτή η ραδινότητα των μορφών παραπέμπει στην ύστερη ελληνιστική εποχή. Επίσης σε αυτό το συμπέρασμα οδηγεί και η δισδιάστατη ανάπτυξη της μορφής και της πτυχολογίας του ενδύματος. Το γλυπτό δίνει την εντύπωση αναγλύφου διότι η κίνηση λαμβάνει χώρα στην πρόσθια όψη και ελάχιστα στα πλάγια. Ίσως πρόκειται για αντίγραφο ελληνιστικής δημιουργίας το οποίο αποτελούσε ανάθημα στο ιερό.⁵⁶

⁵⁵ Veymiers 2009, 471, 498-499. Σαμαρτζίδου-Ορκοπούλου 2011, 66. Ο Τιθός ήταν φύλακας και προστάτης των πιστών από αρρώστιες και κακούς δαίμονες κατά την διάρκεια του ύπνου. Στο αγαλμάτιο έθρονου Σάραπι που βρέθηκε στην Αμφίπολη, απεικονίζονται δύο σφίγγες κάτω από τον θρόνο του. Η μία εξ αυτών φέρει αιγυπτιακά χαρακτηριστικά, με κόμμωση και διάδημα που παραπέμπουν στην Ίσιδα. Πιθανόν όμως να πρόκειται για μια από τις απεικονίσεις του Τιθόη στον ελληνικό χώρο, ο οποίος έφερε αντίστοιχη κόμμωση και διάδημα, καθώς και ανορθωμένη ουρά με μορφή φιδιού.

⁵⁶ Δαμάσκος 2013, 98-99 (αρ.95, πιν.204-207).

Αρχαία Μεσσήνη

Η λατρεία της Ίσιδας πιθανόν διαδόθηκε στην Αρχαία Μεσσήνη από Μεσσήνιους εμπόρους. Οι στενοί πολιτιστικοί και εμπορικοί δεσμοί της πόλης με την Κρήτη μέσω των Κυθήρων και των Αντικυθήρων υπήρξαν αδιαμφισβήτητοι και συνεχείς στην Αρχαιότητα.⁵⁷ Σύμφωνα με τον Πausανία⁵⁸, νότια του θεάτρου της Αρχαίας Μεσσήνης βρισκόταν το Ισείο, όπου λατρευόταν η θεά Ίσιδα. Η ανασκαφική έρευνα έχει φέρει στο φως υπόγεια θολωτή κατασκευή που μοιάζει με μεγάλο υπόγειο διάδρομο σε σχήμα Π. Πιθανόν αποτελούσε κρύπτη νερού. Σε αυτό συνηγορούν και οι πήλινοι αγωγοί που βρίσκονται στο επάνω μέρος των τοίχων. Μάλλον γέμιζε με το νερό της βροχής επειδή βρίσκεται σε χαμηλότερο επίπεδο από τα γειτονικά κτίρια. Τον 4^ο αιώνα μ.Χ. και συγκεκριμένα το 365 π.Χ., πραγματοποιήθηκε ισχυρός σεισμός στην περιοχή, εξαιτίας του οποίου κατέρρευσε η θολωτή οροφή. Έκτοτε η κρύπτη χρησιμοποιήθηκε ως βόθρος απορριμάτων. Η κεραμική που βρέθηκε ως τώρα στο εσωτερικό του χρονολογείται κυρίως στον 4^ο αιώνα μ.Χ. Εκτός από αγγεία, βρέθηκε και μια μήτρα για την κατασκευή λύχνων, η οποία υποδεικνύει ότι δεν απορρίπτονταν μόνο αντικείμενα από ιδιωτικούς οίκους αλλά και από εργαστήρια. Επίσης βρέθηκαν σπασμένα γλυπτά.⁵⁹

Ένα από αυτά αποτελεί το άγαλμα Ο5, της Ίσιδας που θηλάζει τον γιό της Ώρο-Αρποκράτη. Είναι η μοναδική *Isis Lactans* στον ελλαδικό χώρο, της ύστερης ελληνιστικής εποχής. Πιθανότατα είναι εμπνευσμένο από ελληνιστικό πρωτότυπο του 3^{ου} αιώνα π.Χ. από την πτολεμαϊκή Αλεξάνδρεια, λόγω του ότι δύο σημαντικοί Αλεξανδρινοί γλύπτες, ο Απολλώνιος, γιος του Ερμοδώρου και ο γιος του Δημήτριος, δούλεψαν στην Αρχαία Μεσσήνη τους χρόνους του Αυγούστου, όπου δημιούργησαν τουλάχιστον τρία αγάλματα. Ένα κολοσσιαίο άγαλμα του Ηρακλή στον τύπο του Ηρακλή Farnese, το άγαλμα μιας μικρής μύστριας στην λατρεία της Αρτέμιδας Ορθίας και ένα τρίτο έργο που δεν έχει ταυτιστεί και ίσως είναι αυτό της *Isis Lactans*. Οι σχετικά μεγάλες διαστάσεις του αγάλματος Ο5, η ποιότητα της εργασίας, το λεπτόκοκκο μάρμαρο που χρησιμοποιήθηκε ως υλικό του και ο εικονογραφικός του τύπος υποδηλώνουν ότι δημιουργήθηκε στην Αρχαία Μεσσήνη, στο εργαστήριο του Απολλωνίου και του γιού του Δημητρίου, την εποχή του Αυγούστου. Θα μπορούσε

⁵⁷ Θέμελης 2011, 109.

⁵⁸ Πausανίας 4.32.6.

⁵⁹ Θέμελης 2011, 105-106.

να αποτελεί λατρευτικό άγαλμα αλλά δεν φαίνεται να ανήκει σε σύνταγμα που περιλαμβάνει και τον Σάραπι.⁶⁰

Πριν το 333 π.Χ., στον Πειραιά μαρτυρείται ιερό της Ίσιδας που ιδρύθηκε από Αιγυπτίους και πιστεύεται ότι το άγαλμα του Σαράπιδος που βρισκόταν εκεί συνοδευόταν από άγαλμα της Ίσιδας κουροτρόφου, η οποία ήταν καθιστή και θήλαζε τον Ωρο. Η ανακάλυψη στην Αρχαία Μεσσήνη του αγάλματος Ο5, ενισχύει περισσότερο την άποψη αυτή, παρόλο που όταν ο Σάραπης απεικονίζεται μαζί με την Ίσιδα, η θεά είναι ορθή.⁶¹

Το χάλκινο αγαλματίδιο Ο19, βρέθηκε στον δωρικό ναό της θεοποιημένης μυθικής βασίλισσας της Αρχαίας Μεσσήνης, η οποία ονομάζεται στην δωρική διάλεκτο Μεσσάνα και έδωσε το όνομά της στην πόλη. Πρόκειται για μια από τις απεικονίσεις της Ίσιδας ως Ίσιδας-Τύχης, καθώς στο ένα της χέρι κρατά κέρας Αφθονίας.⁶²

Το μαρμάρινο χέρι Ο20 όμως, που κρατά καρπούς και πιστεύεται ότι ανήκε σε άγαλμα της Ίσιδας που βρισκόταν στο ιερό της, πολύ κοντά στο θέατρο της πόλης όπου βρέθηκε, συνδέει την θεά με την Δήμητρα. Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο,⁶³ η Ίσιδα ήταν η θεά των χιλίων ονομάτων, *μυριώνυμος*, και μια από τις θεότητες του ελληνικού πανθέου με τις οποίες ταυτιζόταν ήταν η Δήμητρα, η θεά που ανακάλυψε τα δημητριακά και τους καρπούς της γής.⁶⁴

Η Ίσιδα ως θαλάσσια θεά ονομαζόταν Πελαγία, Φαρία και Ευπλοία. Το άγαλμα Ο28, εντελώς εξελληνισμένο, δημιουργήθηκε την ύστερη εποχή του Τραϊανού, πρώιμη εποχή του Αδριανού και πιθανόν αποτελεί αντίγραφο ελληνιστικού πρωτοτύπου του 2^{ου} αιώνα π.Χ. Μπορούμε να το συγκρίνουμε με το ανάγλυφο Α2, της Ίσιδας Πελαγίας από την Δήλο. Το πρωιμότερο παράδειγμα Ίσιδας να κρατά ιστίο με τα δυο της χέρια αλλά χωρίς να απεικονίζεται ιμάτιο που φουσκώνει από τον άνεμο πίσω της, συναντάμε σε νόμισμα της Βύβλου, το οποίο εκδόθηκε από τον Αντίοχο Δ' (175-163 π.Χ.). Το άγαλμα Ο28 ήταν τοποθετημένο στην κόγχη της σκηνής του ρωμαϊκού

⁶⁰ Θέμελης 2011, 106-108. Θέμελης 2014, 154-155.

⁶¹ Θέμελης 2011, 108.

⁶² Θέμελης 2011, 99.

⁶³ Ηρόδοτος 2.59.

⁶⁴ Θέμελης 2011, 103-104.

θεάτρου της Αρχαίας Μεσσήνης και είχε διακοσμητικό ρόλο. Πιθανότατα όμως είχε μεταφερθεί εκεί από το κοντινό Ισείο.⁶⁵

Δήλος

Στην Δήλο της ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής με την μεγάλη εμπορική κίνηση και την μεγάλη συρροή πλυθησμών από όλα τα μέρη της Μεσογείου, ήταν επόμενο να εισηχθούν νέες θεότητες που αρχικά αφορούσαν μόνο τους ξένους που τις εισήγαγαν καθώς έρχονταν να εμπορευθούν στο νησί. Οι θρησκείες αυτές με τον καιρό καθιερώθηκαν και άρχισαν να προσελκύουν και ανθρώπους από άλλες εθνικότητες. Έτσι δεν παρέμειναν ιδιωτικές αλλά επισημοποιήθηκαν όπως η λατρεία των αιγυπτίων θεών περίπου το 180 π.Χ.. Τότε την συντήρηση του Σαραπίου C, ανέλαβε η διοίκηση του ιερού του Απόλλωνα.⁶⁶ Το Σαραπίο C στην πλαγιά του Κύνθου, έχει προσανατολισμό B-N με είσοδο στα νότια. Στα ανατολικά βρίσκεται ο ναός της Ίσιδας, τον οποίο αφιέρωσε ο δήμος των Αθηναίων γύρω στο 130 π.Χ. Πρόκειται για έναν δωρικό εν παραστάσι ναό που φέρει προτομή θεότητας ή θνητού προσώπου στο τύμπανο του αετώματος και ακρωτήριο με μορφή Νίκης που τρέχει. Μπροστά στον ναό υψώνεται μικρό τετράπλευρο μνημείο, διακοσμημένο με ρόδακες. Πιθανόν πρόκειται για βωμό που έφερε κέρατα, όπως υποδηλώνει η ύπαρξη οπών για τους συνδέσμους στις γωνίες της άνω όψης, ο οποίος χρησίμευε για προσφορά θυμιάματος στην θεά. Το ιερό λειτουργούσε ακόμη κατά τον 2^ο αιώνα μ.Χ., όπως μαρτυρά η ανακάλυψη λύχνων οι οποίοι χρονολογούνται αυτή την εποχή. Σε ένα όστρακο λύχνου απεικονίζεται μάλιστα η Ίσιδα Πελαγία.⁶⁷

Στο βάθος του σηκού του ναού της Ίσιδας στέκεται ακόμα και σήμερα *in situ* μεγάλο άγαλμα της θεάς, το O7, που επίσης αποτελεί ανάθημα του δήμου Αθηναίων. Το μαρμάρινο βάθρο του φέρει αναθηματική επιγραφή σύμφωνα με την οποία οι Αθηναίοι αναθέτουν *ἐφ' ἱερέως Εὐθύμ[άχ]ου ἐκ Κεραμ[έων]*. Ο ιερέας Ευθύμαχος, γιος του Εργοχάρους, υπηρέτησε στο ιερό το 128-127 π.Χ. σύμφωνα με έναν κατάλογο που ανακαλύφθηκε και που περιέχει τα ονόματα των ιερέων των

⁶⁵ Marcadé 1996, 186. Θέμελης 2011, 100-103. Θέμελης 2014, 147-148.

⁶⁶ Burkert 1993, 516. Η οργάνωση της λατρείας και του εμπορίου συμπίπτουν. Τα ιερά που ιδρύονταν στα εμπορικά λιμάνια εγγυόνταν την σταθερότητα. Τα «χρησιμοποιούσαν» για συμφωνίες που έπρεπε να επικυρωθούν με όρκο. Bruneau και Ducat 2010, 63.

⁶⁷ Bruneau και Ducat 2010, 300.-302. Στο Σαραπίο C βρέθηκαν πάνω από εκατόν εβδομήντα αναθηματικές επιγραφές. Κάποιες από αυτές είναι ιδιαίτερες όπως η επιγραφή που φέρει αυτιά και τα προσφέρει στην Ίσιδα «επήκοο».

αιγυπτιακών θεοτήτων. Επομένως το Ο7 χρονολογείται ακριβώς λόγω της επιγραφής αυτής. Η θεά ταυτίζεται λόγω της διάταξης των πτυχών του ενδύματος οι οποίες παραπέμπουν στον χαρακτηριστικό ισιακό κόμβο. Πρόκειται για λατρευτικό άγαλμα. Όσο οι λατρείες στην Δήλο παρέμεναν ιδιωτικές, τα ιερά αντικείμενα εισάγονταν από την χώρα προέλευσης και αντέγραφαν κατά γράμμα το τελετουργικό που λάμβανε χώρα εκεί. Για τα επίσημα ιερά όμως που ιδρύθηκαν στις πλαγιές του Κύνθου, δημιουργήθηκαν νέα λατρευτικά αγάλματα κατά τον 2^ο αιώνα. Το Ο7 είναι κλασσικιστικό άγαλμα, εντελώς εξελληνισμένο, που εκφράζει την τάση της εποχής για την απεικόνιση των αιγυπτιακών θεοτήτων με τρόπο ελληνικό. Η καθαρά ελληνική απόδοση των πτυχών παραπέμπει στην ταύτιση της Ίσιδας με την θεά Τύχη.⁶⁸ Ο κόμβος στο στήθος αφορά τον χιτώνα και όχι το ιμάτιο αποτελώντας πάλι στοιχείο μιας περισσότερο εξελληνισμένης θεάς. Μπορεί να συγκριθεί με το άγαλμα Ο4 από την Αμφίπολη και το αγαλματίδιο Ο15 από την Δήλο το οποίο όμως δεν φέρει καθόλου ιμάτιο.

Το αγαλματίδιο Ο8, φέρει κέρας της Αφθονίας, χαρακτηριστικό σύμβολο της Αγαθής Τύχης. Συχνά όμως το κέρας της Αφθονίας απεικονίζεται μαζί με άλλες θεότητες αλεξανδρινής προέλευσης, που συνδέονται με την ευημερία, όπως για παράδειγμα ο Αρποκράτης. Η ύπαρξη του ισιακού κόμβου ανάμεσα στους μαστούς ταυτίζει την μορφή με την Ίσιδα-Τύχη. Ίσως στο άλλο της χέρι που είχε ανασηκωμένο να κρατούσε άλλο αντικείμενο όπως ένα σείστρο. Το Ο8 αποτελούσε ανάθημα στο Σαραπείο C.⁶⁹

Η βάση του αγάλματος Ο9 είναι ενεπίγραφη. Οι Αθηναίοι αναθέτουν το άγαλμα της Ίσιδας-Νέμεσης όταν ιερέας ήταν ο Σωσίων, γιος του Ευμένους, *ἐπί ἐπιμελητοῦ τῆς νήσου Διονυσίου τοῦ Νίκωνος Παλληνέως*, δηλαδή το 110-109 π.Χ.⁷⁰ Χωρίς αυτήν την επιγραφή δεν θα μπορούσαμε να ταυτίσουμε το άγαλμα του οποίου σώζεται ένα τόσο μικρό τμήμα. Επίσης δεν γνωρίζουμε τα σύμβολα που κρατούσε στα χέρια της η μορφή. Από τον στυλιστικό της τύπο όμως παρατηρούμε ότι την εποχή αυτή στην

⁶⁸ Marcadé 1969, 135, 429. Τα πρώτα λατρευτικά αγάλματα της Ίσιδας στην Δήλο ήταν αιγυπτιακά. Τα φανταζόμαστε σε μέτριο μέγεθος, ξύλινα και επίχρυσωμένα. Τα τοποθετούσαν σε ναΐδρια επίσης ξύλινα. Το διάδημα της θεάς έφερε «αυτιά» σιταριού, τα οποία πιθανόν αντικατέστησαν τα φτερά όρνιου που προϋπήρχαν. Το σιτάρι ταυτίζει την Ίσιδα με την Δήμητρα. Marcadé 1996, 80(αρ.30). Bruneau και Ducat 2010, 113.

⁶⁹ Marcadé 1969, 430. Marcadé 1996, 172(αρ.76).

⁷⁰ Marcadé 1969, 135.

Δήλο η Ίσιδα είχε ολοκληρωτικά εξελληνιστεί και τίποτα πλέον δεν θύμιζε τα αιγυπτιακά αγάλματα της θεάς.

Τα αγαλματίδιο O10 είναι αρκετά πλαστικό, με ζωντάνια και κίνηση προς τα δεξιά. Ο ισιακός κόμβος διακρίνεται έντονα ανάμεσα στους μαστούς. Στα O11 και O12 το ιμάτιο φθάνει ως τα άκρα των ποδιών. Οι μορφές είναι τελείως μετωπικές. Αξιοπρόσεκτη είναι η διακόσμηση τεθλασμένης γραμμής με λεπτή ταινία, της φαρδιάς κεντρικής πτυχής του ιματίου στο O11. Τα στοιχεία αυτά δίνουν την εντύπωση μιας πιο αιγυπτιάζουσας ή πιο αρχαϊστικής Ίσιδας. Μιας Ίσιδας που μόνο επιφανειακά έχει εξελληνιστεί και που θυμίζει αιγυπτιακά αγάλματα σκαλισμένα σε σκληρή πέτρα ή ακόμα αρχαϊστικά αγάλματα.⁷¹

Στα αγαλματίδια O14 και O15 ο ισιακός κόμβος αφορά τον χιτώνα. Μάλιστα στο O15 το μόνο ένδυμα της γυναικείας μορφής είναι ο χιτώνας της. Το στοιχείο αυτό παρουσιάζει μια Ίσιδα με περισσότερο ελληνικά στοιχεία.⁷²

Το διάδημα της κεφαλής O13 την ταυτίζει με την Ίσιδα. Πρόκειται για ένα ανάθημα μέτριας ποιότητας.⁷³

Εκτός από τα ολόγλυφα γλυπτά, στην Δήλο βρέθηκε το ανάγλυφο A2 της Ίσιδας Πελαγίας. Με αυτήν την ιδιότητα η Ίσιδα-θεά της θάλασσας-, προστάτευε τους ναυτικούς. Κατά την ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή πίστευαν ότι εκείνη είχε ανακαλύψει την ιστιοπλοΐα και μάλιστα χρησιμοποιούσε ως ιστίο το ιμάτιό της. Το ανάγλυφο της Δήλου εφόσον δεν είχε ακόμηπωληθεί όπως μαρτυρεί η έλλειψη επιγραφής του στο ανάλογο πλαίσιο, αποτελεί ένα εν δυνάμει ανάθημα που θα μπορούσε να αφιερώσει κάποιος επιζών από ναυάγιο.⁷⁴ Μπορεί να συγκριθεί με το άγαλμα O28 από την Μεσσήνη, το οποίο είναι υστερότερο.

Βέροια

Δεν έχει προσδιοριστεί ακόμη ακριβώς πότε διαδόθηκε στην Βέροια η λατρεία των Αιγυπτίων θεών. Κατά την ελληνιστική εποχή η πόλη είχε εξελιχθεί σε σημαντικό

⁷¹ Marcadé 1969, 431-432.

⁷² Marcadé 1969, 431.

⁷³ Marcadé 1969, 432.

⁷⁴ Marcadé 1996, 186(αρ.83). Θέμελης 2011, 100-103.

πολιτικό και εμπορικό κέντρο. Σημαντικός θα υπήρξε ο ρόλος των εμπορών που ταξίδευαν από και προς την Αίγυπτο. Ο λόγος που σήμερα γνωρίζουμε την άσκηση της συγκεκριμένης λατρείας στην περιοχή είναι η ύπαρξη αναθηματικής επιγραφής που βρέθηκε στα μέσα του περασμένου αιώνα. Σύμφωνα με αυτήν, ο Λεύκιος Βρούττιος Αγαθόφορος και η σύζυγός του, αφιέρωσαν έναν βωμό στην Ίσιδα Λοχία και την πόλη για τον ασφαλή τοκετό της κόρης τους, *ἐπί ἱερέως διὰ βίου Λ[ευκίου] Βρουττίου Ποπλικιανοῦ*. Κάτω από την επιγραφή απεικονίζεται ανάγλυφο σείστρο.⁷⁵ Αξιοπρόσεκτο είναι το ότι ενώ σε άλλα ισιακά ιερά το ιερατικό αξίωμα ήταν ετήσιο, στην Βέροια διατηρείται δια βίου.⁷⁶ Η Ίσιδα ως προστάτιδα της μητρότητας ονομαζόταν *Λοχία*, *Ὀρθωσία* και *Μαῖα*. Την ιδιότητα αυτή δανείστηκε από την Αρτέμιδα Ειλείθια όταν ταυτίστηκε μαζί της.⁷⁷ Ο περιορισμένος αριθμός ευρημάτων σχετικών με την λατρεία των Αιγυπτίων θεών, οφείλεται ασφαλώς στο γεγονός ότι δεν έχει βρεθεί ακόμη το ιερό τους στην περιοχή. Τα πρωιμότερα στοιχεία που διαθέτουμε για την άσκηση της λατρείας τους προέρχονται από το νεκροταφείο της πόλης και χρονολογούνται στα μέσα του 1^ο αιώνα π.Χ. Πρόκειται για ειδώλια της Ίσιδας. Η κατασκευή και η διάθεσή τους στους πιστούς της υποδεικνύει την ύπαρξη ιερού την ίδια εποχή. Ο ιδιωτικός χαρακτήρας των ευρημάτων αυτών δηλώνει ότι και την ρωμαϊκή εποχή το ιερό παραμένει ιδιωτικό και ότι η λατρεία των Αιγυπτίων θεοτήτων δεν έχει εξελιχθεί σε επίσημη θρησκεία της πόλης.⁷⁸

Τα ειδώλια O21 και O22, είναι όμοια. Το O21 δεν σώζει το αριστερό χέρι και δεν γνωρίζουμε το αντικείμενο που ίσως κρατούσε. Πιθανόν να πρόκειται για κέρας Αφθονίας οπότε η θεά θα απεικονιζόταν ως Ίσιδα-Τύχη. Ο εικονογραφικός αυτός τύπος δημιουργήθηκε στην πτολεμαϊκή Αλεξάνδρεια και παρουσίαζε την θεά να κρατά στο ένα χέρι το κέρας της Αμάλθειας και στο άλλο πηδάλιο. Το πηδάλιο απουσιάζει ως σύμβολο κατά την ελληνιστική εποχή, δεν την ταυτίζει όμως με την Τύχη ούτε ως ή άλλως. Αντίθετα το κέρας της Αφθονίας την συνδέει και με τα όσα η ίδια διακηρύττει στις αρετολογίες της: *Ἐγὼ εἰμί ἢ καρπὸν ἀνθρώποις εὐροῦσα*. Στυλιστικά οι Ίσιδες της Βέροιας σχετίζονται με γλυπτά του δευτέρου μισού του 2^{ου} αιώνα π.Χ., επομένως αποδίδουν αγαλματικό τύπο της όψιμης ελληνιστικής εποχής.

⁷⁵ Τζαναβάρη 1993, 1671-1672.

⁷⁶ Τζαναβάρη 1993, 1677.

⁷⁷ Τζαναβάρη 1993, 1672.

⁷⁸ Τζαναβάρη 1993, 1674, 1677.

Πρόκειται για μια έκφραση της *Interpretatio Graeca*, της μεταμόρφωσης της θεάς από μια άκαμπτη αιγυπτιακή φιγούρα σε μια χαριτωμένη μορφή της ελληνιστικής τέχνης.⁷⁹

Λέσβος

Κατά την διάρκεια βιολογικού καθαρισμού το 2001 στην Μυτιλήνη και συγκεκριμένα στην κτιστή ιχθυοδεξαμενή ρωμαϊκών χρόνων, ήλθαν στο φως αρκετά αρχαιολογικά ευρήματα, μεταξύ των οποίων το πήλινο μυροδοχείο O23. Πρόκειται για ένα κομψοτέχνημα της ρωμαϊκής εποχής. Τέτοιου είδους πλαστικά αγγεία ήταν συνηθισμένα κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους και υποδηλώνουν την ύπαρξη ιδιωτικής λατρείας της αιγύπτιας θεάς στο νησί της Λέσβου.⁸⁰

Αθήνα

Στην νότια κλιτύ της Ακρόπολης δυτικά του Ασκληπιείου, βρίσκονται τα θεμέλια μικρού ναού που ταυτίζεται με ναό της Ίσιδας. Αρχικά εκεί λατρευόταν η Αφροδίτη εφ'Ιππολύτω την οποία αναφέρει ο Ευρυπίδης στην τραγωδία του Ιππόλυτος. Αυτό αποδεικνύεται και από την εύρεση αναθηματικών μαρμάρινων περιστεριών στο σημείο αυτό. Κάποια στιγμή πιστεύεται ότι το ιερό αυτό της Αφροδίτης δέχθηκε την λατρεία της Ίσιδας. Επιγραφές και αναθήματα με «βήματα» ενισχύουν αυτήν την άποψη. Η μετατροπή του ναΐσκου της Αφροδίτης σε Ισείο θεωρείται ότι έγινε την εποχή του Αδριανού από την Walker ενώ άλλοι ερευνητές υποστηρίζουν μια πιο πρώιμη χρονολόγηση που συμπίπτει με την επίσκεψη στην Αθήνα του Αντωνίου και της Κλεοπάτρας.⁸¹

⁷⁹ Τζαναβάρη 1993, 1672-1676. Δύο ακόμα ευρήματα από την Βέροια σχετίζονται με την λατρεία της Ίσιδας στην περιοχή. Πρόκειται για δύο αναθηματικές πλάκες με αποτυπώματα δύο δεξιών ποδιών διαφορετικού μεγέθους. Είναι τα γνωστά «βήματα». Σύμφωνα με τον Δ. Παντερμαλή ο άνδρας και η γυναίκα πήγαιναν μαζί στο ιερό και αφιέρωναν πλάκα με τα βήματά τους στην θεά, μετά την επικίνδυνη περίοδο της Λοχίας. Στην Βέροια απαντούν τέσσερα ονόματα που μαρτυρούν την δημοτικότητα των αιγυπτίων θεών. Τα Ισιδώρα, Ισίδωρος, Εισίερος και Σεραπούς. Παρ'όλο που παράγωγα ονόματα εκείνων των αιγυπτίων θεών και ιδιαίτερα της Ίσιδας, απαντούν συχνά στον ελληνικό χώρο από τον 3^ο αιώνα π.Χ., στην Βέροια τα συναντάμε μόνο στους αυτοκρατορικούς χρόνους.

⁸⁰ Αρχαιολογικό Μουσείο Μυτιλήνης. Online.

⁸¹ Τριάντη 2008, 400-402.

Κατά τα έτη 1955-1960 έλαβαν χώρα στην περιοχή της οδού Διονυσίου Αεροπαγίτου συστηματικές ανασκαφές, ύστερα από την κυβερνητική απόφαση για την κατασκευή της. Την διεύθυνση των ανασκαφών που έγιναν στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, είχε ο Γ. Μηλιάδης.⁸² Κατά την διάρκεια των ανασκαφών αυτών βρέθηκαν τα γλυπτά Ο25 και Ο26. Ο κορμός Ο25 ταυτίζεται με την Ίσιδα λόγω του ισιακού κόμβου στο στήθος και των βοστρύχων στην κόμη. Παρατηρείται κλασσικιστική ακρίβεια και οξύτητα. Πιθανόν το έργο να μιμείται χάλκινο πρωτότυπο. Έχει υποστηριχθεί ότι το Ο25 ήταν λατρευτικό άγαλμα της Ίσιδας (40-50μ.Χ.), και βρισκόταν στο Ισείο. Αργότερα μετατράπηκε σε προτομή, ίσως εξαιτίας κάποιας ζημιάς, και διακόσμησε την νεοπλατωνική «οικία του Πρόκλου».⁸³ Η Μπούσκαρη όμως θεωρεί ότι το έργο δεν ανήκει στον πρώτο αιώνα μ.Χ. αλλά στις αρχές του 2^{ου} διότι η μεταλλική οξύτητα των πτυχώσεων και της κόμης καθώς επίσης η διαμόρφωση του ισιακού κόμβου θυμίζουν την Αλεξάνδρα αρ. ευρ. 1193 στην επιτύμβια στήλη του ΕΑΜ.⁸⁴ Σύμφωνα με την Τριάντη η μετατροπή του αγάλματος Ο25 σε προτομή δεν σημαίνει απαραίτητα ότι επρόκειτο για λατρευτικό άγαλμα. Ίσως να απεικόνιζε μια Ρωμαία αυτοκράτειρα ως Ίσιδα όπως για παράδειγμα το άγαλμα της Ιουλίας Δόμνας στο Λούβρο που την παρουσιάζει ως ιέρεια της θεάς. Το άγαλμα είχε στηθεί στο Ισείο της νότιας κλιτύος της Ακρόπολης.⁸⁵

Ο λαιμός Ο26 ταυτίζεται με την Ίσιδα λόγω των «λυβικών πλοκάμων».⁸⁶

Το 1998, κατά την ανασκαφή του οικοπέδου Μακρυγιάννη νοτίως της Ακροπόλεως, στον χώρο που χτίστηκε το νέο Μουσείο Ακρόπολης, ανακαλύφθηκε το αγαλμάτιο Ο38. Δεν είναι σαφές αν η θεότητα που απεικονίζεται είναι η Ίσιδα ή ο Όσιρις. Τα σύμβολα του αγαλματίου άλλοτε αναφέρονται στον ένα, άλλοτε στον άλλο, άλλοτε και στους δύο θεούς. Στην περιοχή όμως που βρέθηκε έχουμε πολλές μαρτυρίες για την λατρεία της Ίσιδας ενώ καμία για τον Όσιρι.⁸⁷ Θα μπορούσαμε να συγκρίνουμε το Ο38 με το ακέφαλο μαρμάρينو άγαλμα θεότητας από την Κρήτη ΓΛ1140, το οποίο

⁸² Μπούσκαρη 2002, 25.

⁸³ Μπούσκαρη 2002, 138.

⁸⁴ Μπούσκαρη 2002, 139.

⁸⁵ Τριάντη 2008, 404.

⁸⁶ Μπούσκαρη 2002, 185.

⁸⁷ Τριάντη 2008, 397.

βρίσκεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου. Χρονολογείται στην ρωμαϊκή περίοδο και απεικονίζει ανδρική μορφή που παραπέμπει στον θεό Όσιρι.⁸⁸

Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του Ο38 έγκειται στο ότι η θεότητα έχει παρουσιαστεί ως Πανθέα. Είναι Αθηνά λόφω της αιγίδας, Υγία λόγω του φιδιού, Δήμητρα αφού φέρει στάχυα, Αφροδίτη αφού φορά στεφάνι-ανθοπλόκαμο από τριαντάφυλλα. Επίσης είναι Διόνυσος λόγω των κισσόφυλλων και των σταφυλιών και Ήλιος αφού φέρει τις ακτίνες του. Παρατηρούμε λοιπόν στο γλυπτό αυτό έναν συγκρητισμό, όπου αναμειγνύονται θρησκευτικά στοιχεία διαφορετικής προέλευσης. Η αιγυπτιακή παράδοση εκφράζεται με τον Ήλιο και τον κροκόδειλο ενώ οι ελληνικοί θεοί από τα υπόλοιπα σύμβολα. Μάλιστα παρατηρούμε ότι πρόκειται για Έλληνες θεούς που λατρεύονταν στην Ακρόπολη και στα ιερά του βράχου της.⁸⁹

Σε κροκόδειλο συναντάμε σε κάποια αιγυπτιακά γλυπτά την Ίσιδα και τον Ωρο. Στην Ελλάδα γλυπτά με κροκόδειλο δεν είναι γνωστά. Μόνο στην Γόρτυνα της Κρήτης βρέθηκε κροκόδειλος από πωρόλιθο, που είχε ρόλο υδροροής κτιρίου και χρονολογείται τον 2^ο αιώνα μ.Χ.⁹⁰

Το Ο38 χρονολογείται στα τέλη του 2^{ου} αιώνα μ.Χ. Η βάση με τον κροκόδειλο είναι ενδεικτική. Τέτοιες βάσεις που φέρουν βαθειά σκοτία ανάμεσα σε δύο κυμάτια συναντάμε την εποχή του Αδριανού. Επίσης την εποχή αυτή χρησιμοποιείται πολύ ο τρέχων τρύπανος. Τα δάκτυλα του αριστερού χεριού του αγαλματίου είναι χωρισμένα με αυτόν τον τρόπο. Επίσης ενδεικτικά στοιχεία για την χρονολόγηση είναι η απόδοση των πτυχών του ενδύματος της μορφής, η ελαφρά χαραγμένη κόρη των ματιών και ο τρόπος που χωρίζουν με μικρά μαρμάρινα στελέχη οι ρόγες στα τσαμπιά με τα σταφύλια. Το Ο38 θα μπορούσε να ανήκει σε κάποιον ιδιώτη που ήρθε από την Αίγυπτο και ο οποίος το είχε στο σπίτι του στα πλαίσια ιδιωτικής λατρείας, θα μπορούσε επίσης να βρίσκεται σε κάποιον ιδιωτικό χώρο όπου ένας σύλλογος λάτρευε τις αιγύπτειες θεότητες. Το μέγεθος όμως και η επισκευή που υπέστη παραπέμπουν στο ότι αποτελούσε λατρευτικό άγαλμα σε ιερό, δηλαδή στο Ισείο που βρισκόταν στην νότια κλιτύ της Ακροπόλεως.⁹¹

⁸⁸ Καρέτσου 1999, 21. Καρέτσου 2000, 444-445.

⁸⁹ Τριάντη 2008, 399.

⁹⁰ Καρέτσου 1999, 22. Καρέτσου 2000, 445.

⁹¹ Τριάντη 2008, 399-400. Το ιερό της Ίσιδας στην νότια κλιτύ δεν ήταν το μόνο που αφορούσε αιγύπτιους θεούς στην Αθήνα. Ο Πausανίας αναφέρει το ιερό του Σάραπι το οποίο θεωρείται ότι

Δίον

Στο Δίον από τα πανάρχαια χρόνια λατρευόταν η Άρτεμις ως θεά της φύσης και του τοκετού και η Αφροδίτη ως θεά των υπωρειών του Ολύμπου, *Υπολυμπιδία*.⁹² Τον 2^ο αιώνα π.Χ. η Άρτεμις έδωσε την θέση της στην Ίσιδα η οποία άρχισε να λατρεύεται στην περιοχή ως Λοχία, προστάτιδα δηλαδή του τοκετού. Στο ιερό της υπήρχε μακρύς διάδρομος με χαμηλά παραπέτα που συμβόλιζε τον Νείλο και τα σκαλοπάτια του βωμού της διακοσμούσαν μαρμάρινοι ταύροι που απεικόνιζαν τον θεό Άπι. Οι ανασκαφές έφεραν στο φως το ιερό στην τελευταία του φάση, η οποία χρονολογείται στον 2^ο αιώνα μ.Χ. Έχει διατηρηθεί σε καλή κατάσταση λόγω ενός τεράστιου στρώματος ιλύος που συσσωρεύθηκε κατά την διάρκεια των αιώνων από τις πλημμύρες. Σήμερα ο χώρος κατακλύζεται από πηγαία νερά, αφού η στάθμη των επιφανειακών νερών έχει ανέβει πάνω από ένα μέτρο. Η ανασκαφές έδειξαν ότι το ιερό της Ίσιδας καταστράφηκε από δυνατό σεισμό. Επισκευάστηκαν όμως οι ζημιές όπως δείχνει η τακτοποίηση αρχιτεκτονικών μελών του μετά τον σεισμό. Στην συνέχεια, μια σειρά από πλημμύρες οδήγησε στην τελική του εγκατάλειψη. Πολλά γλυπτά βρέθηκαν πεσμένα σε παχύ στρώμα ιλύος, μισό μέτρο πάνω από το δάπεδο. Στην δυτική πλευρά του ιερού, βρίσκεται ο ιωνικός ναός της Ίσιδας, επάνω σε ψηλό πόδιο. Εδώ η θεά λατρευόταν ως Λοχία. Στα νότια του κεντρικού αυτού ναού υπήρχε ναϊσκος με κόγχη, αφιερωμένος στην Ίσιδα- Τύχη. Ακόμα αναβλύζει νερό από την ιερή πηγή του.⁹³

Το άγαλμα Ο31 βρέθηκε όρθιο στο βάθρο του μπροστά από την ιερή πηγή. Το κέρασ της Αφθονίας ταυτίζει την θεά με την Ίσιδα -Τύχη.⁹⁴ Στην πρόσοψη του κεντρικού ιωνικού ναού ήταν εντοιχισμένο το ανάγλυφο Α3. Σε αυτό τα στάχυα και το σκήπτρο παρουσιάζουν την θεά ως Ίσιδα -Δήμητρα. Επίσης ο σάκος με τους σπόρους που φέρει στον αριστερό ώμο και το καπέλο της παραπέμπουν σε αντίστοιχα αντικείμενα αγροτών που φορούσαν την ώρα της ενασχόλησής τους με την γεωργία.⁹⁵ Και τα δύο

βρισκόταν στην περιοχή της Μητροπόλεως. Το 1842, όταν σκάβονταν τα θεμέλια της Εκκλησίας, βρέθηκε επιγραφή που αναφερόταν στην λατρεία των αιγυπτίων θεών. Αργότερα βρέθηκαν κι άλλες επιγραφές καθώς και γλυπτά που στηρίζουν την άποψη αυτή.

⁹² Παντερμαλής 1999, 90. Χριστοδούλου 2011, 11.

⁹³ Παντερμαλής 1999, 89-102. Το βάθρο της Ίσιδας-Τύχης έφερε αρχικά το υπερφυσικού μεγέθους χάλκινο άγαλμα του βασιλιά Κασσάνδρου. Χριστοδούλου 2011, 11.

⁹⁴ Παντερμαλής 1982, 732. Παντερμαλής 1999, 90.

⁹⁵ Χριστοδούλου 2011, 13. Παντερμαλής 2016, 25. Ίσως το δισδιάκριτο αντικείμενο στον αριστερό ώμο να αποτελεί ασπίδα.

γλυπτά χρονολογούνται στον 2^ο αιώνα μ.Χ. λόγω της ίδιας χρονολόγησης του ιερού. Επίσης, όσον αφορά το ανάγλυφο Α3, στο ίδιο συμπέρασμα οδηγούν ο τρόπος γραφής των γραμμάτων στην επιγραφή του και το καπέλο της θεάς που θυμίζει τον τρόπο με τον οποίο η Αθηνά έφερε το κράνος της σε μια σειρά ειδωλίων που χρονολογούνται στο δεύτερο μισό του 2^{ου} αιώνα μ.Χ. και προέρχονται από την Πέλλα.⁹⁶ Δεν παρατηρούνται πλέον αιγυπτιακά στοιχεία σε κανένα από τα δύο γλυπτά του Δίου. Η θεά απεικονίζεται εντελώς εξελληνισμένη.

Μαραθώνας

Ο βιογράφος του Ηρώδη Αττικού, Φιλόστρατος, αναφέρει ότι ο Ηρώδης είχε τεράστια κτηματική περιουσία στον Μαραθώνα.⁹⁷ Μέσα στα όριά της ίδρυσε στην θέση του Μικρού Έλους ή Μπρεζίζα, ιερό των αιγυπτίων θεών. Σύμφωνα με αναθηματική επιγραφή που βρέθηκε στις ανασκαφές και ήταν αφιερωμένη στον Σάραπι, πρόκειται για Σαραπείο. Το ονομάζει ιερό του Κανώβου. Πρόκειται για μεγάλο κτιριακό συγκρότημα που περιλαμβάνει το κυρίως ιερό, το ρωμαϊκό λουτρό και μια δεξαμενή ελλειψοειδούς σχήματος, η οποία έχει στόμιο προς την θάλασσα για την απορροή των υδάτων. Το κυρίως ιερό αποτελείται από έναν ορθογώνιο περίβολο με τέσσερις πυλώνες, έναν σε κάθε πλευρά του. Σε κάθε πυλώνα υπήρχαν τέσσερις βάσεις αγαλμάτων, δύο σε κάθε εσωτερική και δύο σε κάθε εξωτερική πλευρά, εκατέρωθεν της εισόδου. Τα υπερμεγέθη μαρμάρινα αγάλματα που βρέθηκαν αφορούσαν έναν ανδρικό τύπο Φαραώ και μια αιγυπτιάζουσα μορφή Ίσιδας. Σώζονται μόνο στο εσωτερικό του περιβόλου και μόνο στον βόρειο, νότιο και δυτικό πυλώνα. Από τους πυλώνες ξεκινούν πλακόστρωτες οδοί που καταλήγουν στο κέντρο του περιβόλου, όπου υπάρχει βαθμιδωτή κατασκευή, γύρω από την οποία διαμορφώνονται οι χώροι του ιερού.⁹⁸

⁹⁶ Χριστοδούλου 2011, 13, 15-16. Παντερμαλής 2016, 25. Η αφιέρωση μπορεί να αφορά οικονομικό κέρδος από εμπορική συμφωνία, ύστερα από κάποιο θαλάσσιο ταξίδι. Αν ισχύει η υπόθεση αυτή το ανάγλυφο αποτελεί αξιόλογο αντικείμενο μελέτης όσον αφορά την λατρεία των Αιγυπτίων θεών σε σχέση με το εμπόριο και την ναυτιλία.

⁹⁷ Φιλόστρατος, VS 2.554.

⁹⁸ Δεκουλάκου 2010, 109-111, 121-122. Δεκουλάκου 2011, 32. Ο αιγυπτιακός χαρακτήρας του ιερού υπογραμμίζεται από την ανακάλυψη τεσσάρων γερακιών του θεού Ώρου, κάτι που σπανίζει στον ελληνικό χώρο

Τα αγάλματα της Ίσιδας που βρέθηκαν στους πυλώνες, δηλαδή τα O32, O33 και O34, ανήκουν στον ίδιο αγαλματικό τύπο. Η θεά φορά την ίδια ενδυμασία αλλά κρατά διαφορετικά σύμβολα και στέφεται με διαφορετικά διαδήματα. Το ένδυμα που φέρει πάνω από τον χιτώνα είναι αιγυπτιακό, χρησιμοποιήθηκε όμως κατά την ρωμαϊκή εποχή για την αιγυπτιάζουσα απεικόνιση της Ίσιδας. Τα μαλλιά σχηματίζουν φενάκη ενώ η ύπαρξη του ουραίου δηλώνει την στενή σχέση με την Αίγυπτο. Επίσης ενώ η Ίσιδα O32 κρατά στο δεξιό χέρι στάχυα ως Δήμητρα και η Ίσιδα O33 κρατά στα δύο χέρια ρόδα ως Αφροδίτη, η Ίσιδα O34 κρατά κυλίνδρους οι οποίοι αποτελούν καθαρά αιγυπτιακό σύμβολο. Κυλίνδρους κρατούσαν ως επί τω πλείστον ανδρικά αγάλματα στην Αίγυπτο καθώς και οι Πτολεμαίες βασίλισσες. Έχουν διατυπωθεί πολλές θεωρίες για την ερμηνεία τους. Ότι ήταν ένα είδος σκήπτρου ή εμβλήματος των Φαραώ και των ευγενών της Αιγύπτου, ότι απλά γέμιζαν το κενό ανάμεσα στα δάκτυλα μιας κλειστής παλάμης, ότι πρόκειται για παπύρους ή ακόμα και για κομμάτια από ύφασμα τυλιγμένα κυλινδρικά.⁹⁹

Το άγαλμα O35 που προέρχεται από το δωμάτιο του ιερού, το επονομαζόμενο δωμάτιο των λύχνων, ανήκει σε διαφορετικό αγαλματικό τύπο που φορά την κατεξοχήν ενδυμασία της Ίσιδας, δηλαδή χιτώνα και κροσσωτό ιμάτιο που δένει με κόμβο στο στήθος. Η διπλωμένη ταινία που κρατά στο δεξιό χέρι, συνήθως χαρακτήριζε ανδρικά αγάλματα και συμβόλιζε την δύναμη και την αιώνια ζωή. Η άκρη του ενδύματός της που ανασηκώνει και κρατά ψηλά αποτελεί μοτίβο που προέρχεται από ελληνιστικά πρότυπα. Το συναντάμε σε ορισμένα αγάλματα του 3^{ου} αιώνα π.Χ., όπως αυτό στο Palazzo Pitti της Φλωρεντίας και σε πήλινα αγαλματίδια από την Μύρινα.¹⁰⁰

Και τα τέσσερα αγάλματα Ίσιδας από τον Μαραθώνα αποτελούν έργα εκλεκτισμού και φέρουν στοιχεία αρχαϊστικά και κλασσικιστικά. Η περιορισμένη χρήση τρυπάνου και τα ίχνη της ράσπας υποδηλώνουν ότι προέρχονται από αττικό εργαστήριο του 2ου αιώνα μ.Χ.¹⁰¹

⁹⁹ Δεκουλάκου 2010, 111-114. Η Αρσινόη II και η Κλεπάτρα VII απεικονίζονταν συχνά με το κλειστό, χειριδωτό ένδυμα της Ίσιδας. Παρόμοιο ένδυμα συναντάμε σε δύο αγάλματα από μαύρο βασάλτη που προέρχονται από την έπαυλη του Αδριανού στο Τινόλι. Σήμερα το ένα βρίσκεται στο Λούβρο και το άλλο στο Βερολίνο. Δεκουλάκου 2011, 28-30.

¹⁰⁰ Δεκουλάκου 2010, 114-116. Δεκουλάκου 2011, 30-32.

¹⁰¹ Δεκουλάκου 2010, 116. Ο αιγυπτιακός χαρακτήρας του ιερού υπογραμμίζεται από την ανακάλυψη τεσσάρων γερακιών του θεού Ώρου, κάτι που σπανίζει στον ελληνικό χώρο.

Σπάρτη

Το άγαλμα 039 ταυτίζεται με την Ίσιδα λόγω του ισιακού κόμβου στο στήθος, του διαδήματος και του κροσσωτού επιβλήματος που καλύπτει μέρος της κόμης της η οποία χαρακτηρίζεται από τους «λυβικούς πλοκάμους». Η μορφή δεν έχει ραδινές αναλογίες. Ίσως η μέτρια ποιότητα της εργασίας οφείλεται στο ότι δημιουργήθηκε από τοπικό εργαστήριο στα τέλη του 2^{ου}, αρχές 3^{ου} αιώνα μ.Χ. Αποτελεί όμως μαρτυρία λατρείας της θεάς στην περιοχή.¹⁰²

Συμπεράσματα

Η Ίσιδα με την εισβολή της στον ελληνικό κόσμο κατά την ελληνιστική εποχή χάνει σιγά σιγά τον αιγυπτιακό χαρακτήρα της όπως αυτός φαίνεται μέσα από τις γλυπτικές απεικονίσεις της. Τα σύμβολά της όπως το διάδημά της με τον ηλιακό δίσκο και τα κέρατα της Αθώρ, η κόμμωσή της που μοιάζει με φενάκη και το αιγυπτιακό ένδυμά της εξελληνίζονται και μεταλλάσσονται σε απλό διάδημα, μαλλιά με πλούσιους βοστρύχους που ορισμένες φορές καταλήγουν σε ελληνικό κρωβύλο, χιτώνα και ιμάτιο. Ο ισιακός κόμβος αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό της, όπως επίσης και τα σύμβολά της, το σείστρο και ο γαυλός. Οι ιδιότητές της όμως πληθαίνουν, τα επίθετα που της προσδίδουν αυξάνονται και καταλήγει να ενσαρκώνει πολλές θεότητες, γίνεται μια Πανθέα και απεικονίζεται με τα σύμβολα πολλών ελληνικών θεοτήτων, χωρίς όμως ποτέ να χάνει τον δικό της χαρακτήρα. Έτσι τα ρόδα της Αφροδίτης, τα στάχυα της Δήμητρας, η αιγίδα της Αθηνάς αποτελούν παραδείγματα συσσώρευσης ιδιοτήτων και συμβόλων στην λατρεία της και κατ'επέκταση στα γλυπτά της. Όσο η λατρεία της είναι ιδιωτική, η απεικόνισή της μπορεί να παραμένει αιγυπτιαζούσα, πολλές φορές μάλιστα οι πιστοί φέρνουν από την Αίγυπτο τα αντικείμενα της λατρείας της και τα αγαλματίδιά της. Ο δημόσιος όμως χαρακτήρας της που ήταν αναμενόμενος με την διάδοση της λατρείας της και την μεγάλη ανταπόκριση του κόσμου σε αυτήν, επέβαλλε την δημιουργία λατρευτικών αγαλμάτων της θεάς που θα στήνονταν στα ιερά της. Αυτά τα αγάλματα αποκτούσαν ολοένα και περισσότερα ελληνικά στοιχεία. Ο στυλιστικός τύπος έμοιαζε με μια ελληνική μορφή που ορισμένες φορές μόνο μια επιγραφή μπορούσε να ταυτίσει με την Αιγύπτια θεά.

¹⁰² Καλτσάς 2002, 361 (αρ.771).

Όπως η Ίσιδα –Νέμεση της Δήλου. Τα σύμβολά της πληθαίνουν και ταυτίζονται με τα ελληνικά πιστεύω κι ενδιαφέροντα. Ο ουραίος δεν έχει θέση πλέον μέσα σε αυτά. Παρατηρούμε ότι ο εξελληνισμός της Ίσιδας δεν επέρχεται ταυτόχρονα στα ελληνικά ιερά της. Χρονολογικά δεν συμπίπτει κατά τόπους και εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το πόσο εμπορικό και κοσμοπολίτικο είναι το συγκεκριμένο ιερό. Η Δήλος για παράδειγμα που υπήρξε μεγάλο εμπορικό λιμάνι ήδη από την ελληνιστική εποχή πολύ γρήγορα προσέδωσε στην θεά ελληνικό χαρακτήρα. Επίσης ο βαθμός εξελληνισμού εξαρτάται από τον χαρακτήρα του ίδιου του ιερού. Στο ιερό των Αιγυπτίων θεών στον Μαραθώνα τον 2^ο αιώνα μ.Χ. τα αγάλματα της Ίσιδας είναι καθαρά αιγυπτιαζόντα, η κόμμωση, το ένδυμα, τα σύμβολα την συνδέουν στενά με την Αίγυπτο. Κι αυτό συμβαίνει διότι το ιερό αυτό δεν είχε εμπορικό αλλά καθαρά θρησκευτικό χαρακτήρα. Ο Ηρώδης ο Αττικός ήθελε να δώσει έμφαση στην αιγυπτιακή προέλευση της λατρείας και να απεικονίσει τους Αιγύπτιους θεούς με τον πατροπαράδοτο τρόπο.

Ορισμένα ιερά που βρίσκονται σε κοντινή απόσταση μεταξύ τους, λατρεύουν την Ίσιδα προσδίδοντάς της παρόμοιες ιδιότητες και χαρακτηριστικά και την απεικονίζουν ανάλογα, όπως για παράδειγμα εκείνα της Θεσσαλονίκης, της Βέροιας και του Δίου, στα οποία η θεά λατρεύεται ως Λοχία.

Το υλικό που οι Έλληνες προτιμούν για την δημιουργία αγαλμάτων της Ίσιδας είναι το μάρμαρο, αγαπημένο υλικό για όλους τους θεούς τους κατά τα ελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια.

Καταλήγοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η θεά αυτή της Αιγύπτου, έγινε πολύ δημοφιλής στον ελληνικό κόσμο ως στοργική μητέρα, γεμάτη συμπόνια για τους ανθρώπους που δυστυχούν και κινδυνεύουν, ως Πανθέα πλέον, και ο τρόπος απεικόνισής της εξελληνίστηκε για την κάνει πιο οικεία στους πιστούς της. Η γλυπτική των αναθημάτων και λατρευτικών αγαλμάτων στα δημόσια ιερά της αποτελεί μάρτυρα της προσπάθειας αυτής που δεν συντελέστηκε όμως ταυτόχρονα ούτε στον ίδιο βαθμό κατά τόπους.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΛΥΠΤΩΝ

Ανάγλυφα

A1. Ανάγλυφο με Ίσιδα και Σάραπι.

Βρετανικό Μουσείο. Αρ. ευρ. 1891,0622.1.

Πίν. 1

Προέλευση: Ρόδος. Δωρεά στο Βρετανικό Μουσείο από τον Francis Turner Palgrave το 1891.

Διαστάσεις: Ύψος: 29,21 εκ. Μήκος: 35,56 εκ.

Υλικό: Μάρμαρο λευκό.

Βιβλιογραφία: Perdrizet 1899, 559-560. Maiuri 1932, 44-46. Hornbostel 1973, 480. British Museum. Collection online.

Αναθηματικό ανάγλυφο με ανέπαφες την βάση και την αριστερή πλευρά του και σπασμένες την άνω και δεξιά. Στα αριστερά, απεικονίζεται γυναικεία μορφή κατ'ενώπιον, η οποία στηρίζει το αριστερό της χέρι σε σκήπτρο ή θύρσο ενώ το δεξί ακουμπά στην μέση της. Φορά ποδήρη αχειρίδωτο χιτώνα που αφήνει να διακρίνεται καθαρά το ελαφρά λυγισμένο αριστερό της σκέλος. Επίσης η στάση της αφήνει ασκέπαστα από τον χιτώνα τα δάκτυλα του αριστερού ποδιού της, με το οποίο ακροπατά. Το βάρος του σώματος πέφτει στην δεξιά της πλευρά, όπου το τεντωμένο της σκέλος επιτρέπει την δημιουργία πολλαπλών πτυχώσεων. Πάνω από τον χιτώνα διακρίνεται ιμάτιο το οποίο δένει με κάποια ασάφεια στο στήθος δημιουργώντας κόμβο. Από την κεφαλή σώζεται μόνο το σαγόνι.

Στα αριστερά της γυναικείας μορφής απεικονίζεται αγελάδα και πίσω της στο βάθος, κιονίσκος που φέρει αγαλματίδιο στην κορυφή του από το οποίο σώζεται μόνο μέρος των κάτω άκρων.

Στην δεξιά πλευρά του αναγλύφου, μια ανδρική μορφή κάθεται σε θρόνο που είναι διακοσμημένος στο πλάϊ με ανάγλυφο γρύπα. Η μορφή φέρει γένια και φορά ιμάτιο που αφήνει γυμνό το επάνω μέρος του κορμού του. Στην κεφαλή φαίνεται να φέρει με ασάφεια *modium*. Επίσης στο δεξί χέρι κρατά σκήπτρο.

Τέλος στα δεξιά του αναγλύφου διακρίνεται και μια τρίτη μορφή, μικρότερη σε μέγεθος των δύο προηγούμενων. Έχει σωθεί μόνο το ένα της χέρι το οποίο κρατά κλαδί από φοίνικα.

Το ανάγλυφο χρονολογείται στον 2^ο -1^ο αιώνα π.Χ.

A2. Ανάγλυφο με Ίσιδα Πελαγία

Αρχαιολογικό Μουσείο Δήλου Αρ. ευρ. 3187. **Πίν. 2**

Προέλευση: Δήλος. Βρέθηκε το 1904 σε εργαστήριο γλύπτη στην νοτιοδυτική πλευρά της Αγοράς των Ιταλών.

Διαστάσεις: Ύψος: 52 εκ. Μήκος: 36 εκ. Πλάτος: 9 εκ.

Υλικό: Μάρμαρο γκρίζο-κυανό.

Βιβλιογραφία: Marcadé 1996, 186 (αρ.83).

Αναθηματική στήλη στην οποία η μορφή απεικονίζεται εντός ναΐσκου. Ο αριστερός κίονας του ναΐσκου αυτού δεν σώζεται. Στα πόδια της μορφής μια ταινία ανεπίγραφη δηλώνει ότι το ανάγλυφο δεν είχε βρει ακόμα αγοραστή.

Η Ίσιδα παρουσιάζεται δυναμική, να φορά ποδήρη, αχειρίδωτο χιτώνα, ζωσμένο λίγο κάτω από το στήθος. Η κεφαλή είναι αρκετά σπασμένη. Τα χέρια κρατούν τα δύο άνω άκρα ιστίου που είναι φουσκωμένο από τον δυνατό αέρα και βρίσκεται στην πλώρη караβιού. Το αριστερό της σκέλος λυγισμένο ελαφρά πατά γερά μπροστά της και πατά στην κάτω άκρη του πανιού στηρίζοντάς το, ενώ φέρει το δεξί της σκέλος πίσω ώστε να κρατά την ισορροπία της. Ο άνεμος πτυχώνει έντονα το ένδυμά της, δημιουργώντας τέσσερις φαρδιές αναδιπλώσεις και αρκετές λεπτότερες, κολλάει πάνω στην κοιλιά της και αφήνει να διαγράφονται καθαρά τα σκέλη της.

Χρονολογείται στο πρώτο τέταρτο του 1^{ου} αιώνα π.Χ.

A3. Ανάγλυφο της Ίσιδας στο Δίον

Αρχαιολογικό Μουσείο Δίου. Αρ. ευρ.: ΜΔ 410. **Πίν. 3**

Προέλευση: Δίον, ναός της Ίσιδος Λοχίας. Το ανάγλυφο βρέθηκε στον τοίχο της πρόσοψης, κατά την ανασκαφή Παντερμαλή το 1973.

Διαστάσεις: Ύψος: 31 εκ. Πλάτος: 34 εκ. Βάθος: 8εκ.

Υλικό: Μάρμαρο.

Βιβλιογραφία: Παντερμαλής 1999, 89-90. Χριστοδούλου 2011, 11. Παντερμαλής 2016, 25.

Το ανάγλυφο φέρει επιγραφή στην άνω-αριστερή πλευρά του σύμφωνα με την οποία ο Καλλίμαχος και η Κλήτα το αφιερώνουν στην Τριάδα: Σάραπισ-Ίσιδα-Άνουβις, ως ευχαριστήριο δώρο στην θεά που πλανιέται, που γυρίζει τον κόσμο: *Σαράπιδι Ίσιδι / Άνούβιδι / Καλλίμαχος / καί Κλήτα / χαριστήριον / τῆς πλανητέ- / ας*. Σώζεται σε πολλή καλή κατάσταση και απεικονίζει την θεά ως το στήθος, να κρατά δύο «αυτιά» σιταριού στο δεξί χέρι και σκήπτρο στο αριστερό. Στον δεξιό καρπό φέρει ψέλιο. Ο χιτώνας της, λεπτός και πτυχωτός, αφήνει ακάλυπτο τον λαιμό της. Το ιμάτιό της δένει στο δεξιό ώμο με τον χαρακτηριστικό κόμβο. Στον αριστερό ώμο φέρει δισδιάκριτο μακρόστενο αντικείμενο. Θα μπορούσε να αποτελεί υφασμάτινο ή δερμάτινο σάκο που περιείχε σιτάρι ή σπόρους. Τα μαλλιά της είναι χωρισμένα στην μέση και πέφτουν με κυματοειδείς αυλακώσεις στα πλάγια, πίσω από τα αυτιά, δημιουργώντας δύο βοστρύχους. Στην κορυφή της κεφαλής φέρει καπέλο, επάνω στο γείσο του οποίου διακρίνεται οπή διαμέτρου 3,5 χιλ. Πιθανόν εκεί να ήταν προσαρμοσμένο «βασίλειον».

Χρονολογείται στον 2^ο αιώνα μ.Χ.

A4. Σαρκοφάγος με Ίσιδα

Αρχαιολογικό Μουσείο Κωνσταντινουπόλεως. Αρ. ευρ.: 665. **Πίν.4**

Προέλευση: Κρήτη. Ιεράπυτνα.

Διαστάσεις: Ύψος: 1,42μ. Μήκος: 1,46μ. Πλάτος: 1,52μ.

Υλικό: Μάρμαρο λευκό.

Βιβλιογραφία: K Romeo 1998, 38. Καρέτσου 2000, 443 (αρ. 512).

Σώζεται αποσπασματικά. Οι ανάγλυφες παραστάσεις έχουν υποστεί φθορές.

1. Ο θεός Ωρος με κεφαλή γερακιού και σώμα ανθρώπου, απεικονίζεται καθιστός. Κρατά στο αριστερό του χέρι σκήπτρο και ουραίο με κεφαλή γερακιού ενώ το δεξί υψώνεται σε χαρακτηριστική χειρονομία δεξίωσης. Φοράει λεπτό, χειριδωτό χιτώνα που φθάνει στις κνήμες, ιμάτιο, αναξυρίδες και ενδρομύδες. Μπροστά του νέος άνδρας κρατάει στο αριστερό του χέρι θυμιατήριο. Στα δεξιά του νέου άνδρα απεικονίζεται επάνω σε χαμηλή βάση ο θεός-ταύρος Άπας ενώ πίσω του σώζεται αποσπασματικά η μορφή της θεάς Ίσιδας. Με το δεξί της χέρι κρατά καδίσκο, *situla*, ενώ με το δεξιό πιθανότατα κρατούσε σκήπτρο.
2. Η θεά Ίσιδα απεικονίζεται καθιστή και στραμμένη προς τα δεξιά. Φορά ποδήρη λεπτό χιτώνα και ιμάτιο που καλύπτει την κεφαλή της. Το αριστερό της χέρι απλώνεται προς το μέρος του Άπας που στέκει σε ψηλή βάση και από τον οποίο σώζονται μόνο οι οπλές. Μπροστά της, γυναικεία μορφή της προσφέρει πτηνό, πιθανόν γεράκι.

Η Σαρκοφάγος χρονολογείται στο 130- 140 μ.Χ.

Ολόγλυφα

Ο1. Γυναικεία κεφαλή.

Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης. Αρ. ευρ. 1011. Πίν. 5

Προέλευση: Θεσσαλονίκη. Βρέθηκε το 1938 στο οικόπεδο Βασίλογλου, δίπλα στο Διοικητήριο.

Διαστάσεις: Ύψος: 51 εκ. Ύψος κεφαλής 31,8 εκ.

Υλικό: Μάρμαρο λευκό, λεπτόκοκκο.

Βιβλιογραφία: Δεσπίνης 1997, 46 (αρ.27, πιν. 54-57).

Σώζεται η κεφαλή με τον λαιμό και την αρχή του στέρνου. Λείπει η μύτη, ενώ υπάρχουν φθορές στα φρύδια, τα χείλη και τα μαλλιά. Στο στήρνο και το δεξί τμήμα του προσώπου υπάρχουν μαυρίλες. Στην πίσω πλευρά διακρίνεται επίπεδη επιφάνεια με ίχνη οδοντωτού εργαλείου, ώστε να μπορεί να τοποθετηθεί η κεφαλή στην υποδοχή του επάνω μέρους του σώματος του αγάλματος.

Η διάκριση του φύλου δεν είναι εύκολη. Υποθέτουμε ότι πρόκειται για γυναίκα λόγω των πτυχώσεων στον λαιμό και του διπλού πηγουνιού. Τα μαλλιά χωρίζονται στην μέση και πέφτουν με κυματοειδείς αυλακώσεις στα πλάγια και πίσω. Τα συγκρατεί πλατιά ταινία στο ύψος του αυχένα. Δύο μεγάλοι βόστρυχοι σχηματίζονται στα πλάγια του λαιμού οι οποίοι κατευθύνονται στο πίσω μέρος της κεφαλής.

Το περίγραμμα του στέρνου υποδηλώνει αρχή χιτώνα ή πέπλου και η κομμένη επιφάνεια στον αριστερό βόστρυχο των μαλλιών παραπέμπει στην ύπαρξη και άλλου ενδύματος, ενός ιματίου που η μορφή φορούσε και ανασηκωνόταν αρκετά στον αριστερό ώμο.

Χρονολογείται στις αρχές του 3^{ου} αιώνα π.Χ.

Ο2. Αγαλματίδιο Ίσιδας από την Ρόδο.

Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου. Αρ. ευρ. Γ2765.

Πίν. 6

Προέλευση: Ρόδος. Ροδιακό Ισείο. Από την ανασκαφή της ΚΒ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στο οικόπεδο ιδιοκτησίας της Εταιρείας «Κυπριάδης Finance Car A.E.B.E», στην βιομηχανική ζώνη του Κόβα στην Ρόδο.

Υλικό: Μάρμαρο.

Βιβλιογραφία: Φανταουτσάκη 2011 47-63. Σέρογλου 2012, 321-322. Τσοποτού 2012, 297-300.

Το αγαλματίδιο σώζεται από το στήθος και κάτω. Λείπουν τα χέρια από το ύψος των ώμων, υποθέτουμε όμως ότι δεν θα ακουμπούσαν στον κορμό.

Η θεά στέκεται κατενώπιον, με το βάρος του σώματος να πέφτει στο αριστερό πόδι και το δεξί ελαφρά λυγισμένο. Φορά χιτώνα που σκεπάζει τα άκρα των ποδιών της και σχηματίζει φαρδιές πτυχώσεις γύρω από τις γάμπες. Επάνω από τον χιτώνα φέρει ιμάτιο που δένει στο δεξί στήθος με τον χαρακτηριστικό ισιακό κόμβο. Το ιμάτιο κάτω από τον κόμβο δημιουργεί μια μεγάλη πτυχή στο κέντρο του σώματος, που φθάνει κάτω από τα γόνατα και από δύο διαγώνιες λεπτές πτυχώσεις στις πλευρές, που κατευθύνονται στο πίσω μέρος του κορμού.

Χρονολογείται στις αρχές του 3^{ου} αιώνα π.Χ.

Ο3. Αγαλματίδιο Ίσιδας

Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Αρ. ευρ.: ΕΑΜ 224. **Πίν. 7**

Προέλευση: Κρήτη. Κίσσαμος.

Διαστάσεις: Ύψος με βάση: 33,5 εκ. Πλάτος 13εκ. Βάθος: 12,5 εκ. Ύψος κεφαλής 4,7 εκ.

Υλικό: Παριανό μάρμαρο.

Βιβλιογραφία: Beck et al. 2005, 588. Μαχαίρα 2011, 81-82.

Το αγαλματίδιο σώζεται μαζί με την πλίνθο. Η κεφαλή, το άκρο του αριστερού χεριού και ο δεξιός πήχης έχουν συνδεθεί στον κορμό την σύγχρονη εποχή. Τμήμα των δακτύλων του αριστερού χεριού έχει αποκοπεί. Η οπίσθια όψη είναι δουλεμένη αδρά.

Η γυναικεία μορφή στέκεται κατενώπιον. Έχει ελαφρά λυγισμένο το δεξί σκέλος και τεντωμένο το αριστερό που φέρει το βάρος του σώματος. Φορά ποδήρη αχειρίδωτο χιτώνα, οι έντονες πτυχές του οποίου διακρίνονται στην περιοχή του στήθους και στις κνήμες. Επάνω από τον χιτώνα είναι τυλιγμένη με ιμάτιο που περνά κάτω από τον αριστερό ώμο και δημιουργώντας παχιά αναδίπλωση λοξά στο στήθος, αγκαλιάζει

τον δεξιό ώμο και δένει με κόμβο επάνω από τον δεξιό μαστό. Το άλλο άκρο του περνά επάνω από τον αριστερό ώμο και αφήνεται να κρέμεται ελεύθερο μπροστά. Στον δεξιό ώμο διακρίνονται τα κρόσσια του ιματίου. Το αριστερό χέρι κρατούσε καδίσκο, *situla*, από τον οποίο σώζεται τμήμα της λαβής. Η παλάμη του δεξιού χεριού ακουμπούσε στον αντίστοιχο γοφό. Η κεφαλή είναι ελαφρά στραμμένη προς τα δεξιά. Φέρει λεπτή μύτη και στόμα που υπογραμμίζουν την λεπτότητα των χαρακτηριστικών του προσώπου. Τα μαλλιά είναι χωρισμένα στο μέσον και πέφτουν στα πλάγια σχηματίζοντας βοστρύχους που τυλίγονται στο οπίσθιο μέρος της κεφαλής. Στο άνω μέρος της κεφαλής διακρίνεται ταινία που συγκρατούσε την κόμη.

Χρονολογείται στο 200 π.Χ.

Ο4. Αγαλμάτιο Ίσιδας

Αρχαιολογικό Μουσείο Καβάλας. Αρ. ευρ.: Α195. **Πίν.8**

Προέλευση: Αμφίπολη. Το 1957 το παρέδωσε ο Ι. Κωνσταντινίδης.

Διαστάσεις: Ύψος: 35 εκ.

Υλικό: Μάρμαρο λευκό με κόκκους μεσαίου μεγέθους και μαρμαρυγή.

Βιβλιογραφία: Δαμάσκος 2013, 98-99(αρ. 95, πιν. 204-207).

Λείπει η κεφαλή και τμήμα του άνω κορμού, ως την περιοχή κάτω από το στήθος. Επίσης δεν σώζονται τα χέρια της γυναικείας μορφής. Τα άκρα των ποδιών είναι αποκρουσμένα. Η οπίσθια όψη είναι αμελώς δουλεμένη. Διακρίνονται ίχνη ράσπας σε ολόκληρη την επιφάνειά της. Στις βαθιές πτυχές του χιτώνα σώζονται ίχνη από τρυπάνι.

Η μορφή λυγίζει ελαφρά το δεξιό σκέλος φέροντάς το λίγο πίσω από το υπόλοιπο σώμα ενώ κρατά τεντωμένο το στηρίζον αριστερό. Φορά ποδήρη χιτώνα που σχηματίζει στο κεντρικό τμήμα του άνω κορμού ακτινωτές πτυχές οι οποίες ξεκινούν από ένα σημείο που δεν σώζεται πλέον και ανοίγουν προς τα κάτω. Ανάμεσά τους

διακρίνεται κατακόρυφη μια πιο φαρδιά πτυχή που φθάνει ως τα άκρα των ποδιών. Το ιμάτιο τυλίγεται γύρω από τον δεξιό γοφό και σχηματίζοντας έντονη αναδίπλωση ανεβαίνει διαγώνια προς το αριστερό μέρος του κορμού. Το δεξιό χέρι ίσως ήταν ανασηκωμένο αφού δεν διακρίνεται κανένα σημείο σύνδεσής του με το υπόλοιπο σώμα. Το αριστερό ίσως ήταν κατεβασμένο στο πλάϊ. Πιθανόν μικρό τμήμα μαρμάρου στην αριστερή πλευρά της μορφής να μην αποτελεί συστάδα πτυχών του ιματίου αλλά τμήμα του αριστερού χεριού.

Χρονολογείται στην ύστερη ελληνιστική εποχή.

05. Isis Lactans

Αρχαιολογικό Μουσείο Αρχαίας Μεσσήνης. Αρ. ευρ. 13545.

Πίν. 9-10

Προέλευση: Αρχαία Μεσσήνη, Ισείο.

Διαστάσεις: Ύψος: 1,135μ. Πλάτος: 0,52 μ.

Υλικό: Μάρμαρο λεπτόκοκκο.

Βιβλιογραφία: Θέμελης 2011, 106-108. Θέμελης 2014, 154-155.

Λείπει η κεφαλή, ο λαιμός, το δεξί χέρι και μικρά τμήματα των κάτω άκρων. Επίσης δεν σώζεται η κεφαλή του Ώρου.

Η θεά είναι καθισμένη σε κυλινδρικό δοχείο, *cista mystica*, και θηλάζει το μωρό της, τον νεαρό Ώρο-Αρποκράτη. Τα μαλλιά της μακριά, δημιουργούν βοστρύχους. Δύο πέφτουν αριστερά και δεξιά στους ώμους της, ενώ τέσσερις πέφτουν πίσω στην πλάτη της, επάνω από τον χιτώνα της. Φορά ποδήρη χειριδωτό χιτώνα με κοντά μανίκια, ο οποίος είναι ζωσμένος κάτω από το στήθος, δημιουργώντας στο κέντρο τον κόμβο του Ηρακλή. Ο αριστερός της μαστός είναι ακάλυπτος. Με αυτόν θηλάζει το μωρό μπροστά της, που ανακάθεται γυμνό στον αριστερό της μηρό. Το ιμάτιό της καλύπτει τον δεξιό της ώμο, τον δεξιό βραχίονα και τυλίγεται στους μηρούς της δημιουργώντας φαρδιές πτυχές. Φορά σανδάλια ελληνιστικού τύπου, με χώρισμα ανάμεσα στα δύο πρώτα δάκτυλα των ποδιών, τα οποία μένουν ακάλυπτα από τον χιτώνα στις άκρες τους και πατούν σε χαμηλό υποπόδιο.

Χρονολογείται την ύστερη ελληνιστική, πρώιμη ρωμαϊκή περίοδο.

Ο6. Αγαλμάτιο Ίσιδας

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου Αρ. ευρ.: Γλ 1116.

Πίν. 11

Προέλευση: Κρήτη. Χερσόνησος, οικόπεδο Μουδατσάκη.

Διαστάσεις: Ύψος: 38,5 εκ.

Υλικό: Μάρμαρο, λευκό, λεπτόκοκκο.

Βιβλιογραφία: Καρέτσου 2000, 433- 434 (αρ. 503).

Λείπει η κεφαλή με τον λαιμό, το δεξιό χέρι από την μέση του βραχίονα, τα δάκτυλα του αριστερού χεριού και το άκρο του δεξιού ποδιού. Παρατηρούνται σε διάφορα σημεία συγκολλήσεις και συμπληρώσεις. Ο δεξιός ώμος φέρει τορμίσκο στερέωσης. Η οπίσθια πλευρά είναι δουλεμένη αδρά.

Η θεά στέκει κατενώπιον. Λυγίζει ελαφρά το δεξιό σκέλος το οποίο κρατά λίγο πίσω και τεντώνει το αριστερό που φέρει το βάρος του κορμού. Φοράει ποδήρη χειριδωτό χιτώνα με κοντά μανίκια, ο οποίος σχηματίζει στα κάτω άκρα έντονες πτυχώσεις. Καλύπτεται με ιμάτιο που αγκαλιάζει τον δεξιό ώμο και περνά λοξά κάτω από το αριστερό χέρι, δημιουργώντας φαρδιά αναδίπλωση. Το ένα του άκρο δένει με τον χαρακτηριστικό ισιακό κόμβο στην μέση του στήθους και πέφτει ελεύθερα μπροστά σχηματίζοντας φαρδιά πτύχωση στον κατακόρυφο άξονα του κορμού και λεπτότερες διαγώνιες πτυχώσεις στα πλάγια. Το άλλο του άκρο πέφτει ελεύθερα στον αριστερό ώμο. Το αριστερό χέρι λυγίζει στον αγκώνα και αγγίζει την λεκάνη ενώ το δεξιό θα ενωνόταν με τον αντίστοιχο γοφό με μικρό τμήμα μαρμάρου που σώζεται.

Χρονολογείται στα τέλη του 2^{ου} αιώνα π.Χ.

Ο7. Ίσιδα από την Δήλο.

Αρ. ευρ. GD100. *In situ*.

Πίν. 12

Προέλευση: Δήλος, Ισείο.

Διαστάσεις: Υ:2,05μ.

Υλικό: μάρμαρο λευκό.

Βιβλιογραφία: Marcadé 1969, 429-430. Marcadé 1996, 80 (αρ.30). Bruneau και Ducat 2010, 113, 300.

Λείπει το άνω μέρος του κορμού, από το στήθος και πάνω, τα δύο χέρια και οι άκρες των ποδιών.

Η μορφή στέκει κατενώπιον με λυγισμένο το αριστερό σκέλος το οποίο φέρει ελαφρώς μπροστά και τεντωμένο το δεξί που κρατά λίγο πίσω από τον υπόλοιπο κορμό. Με τον τρόπο αυτό η μέση λυγίζει έντονα στην δεξιά πλευρά και το άνω μέρος του σώματος γέρνει προς τα αριστερά. Το σωζόμενο άκρο του αριστερού ποδιού φέρει ορθογώνια οπή για την στερέωση ξεχωριστού τμήματος μαρμάρου. Φορά λεπτό ποδήρη χιτώνα που δημιουργεί πολλές πτυχώσεις στα πόδια και ιμάτιο που κάλυπτε τον αριστερό ώμο. Στο μέσον του στήθους, ο χιτώνας δενόταν με κόμβο, όπως δηλώνουν οι πτυχώσεις της κοιλιάς, όπου διακρίνεται μια κεντρική αναδίπλωση και λεπτότερες διαγώνιες στα πλάγια, αποτέλεσμα του χαρακτηριστικού δεσίματος του υφάσματος. Το 1881 βρέθηκε πλησίον του αγάλματος θραύσμα από χρυσό διάδημα που πιθανόν κοσμούσε την κεφαλή του αγάλματος.

Χρονολογείται το 128-127 π.Χ.

Ο8. Ίσιδα-Τύχη

Αρχαιολογικό Μουσείο Δήλου. Αρ. ευρ. Α2255. **Πίν. 13**

Προέλευση: Δήλος, Σαραπείο C.

Διαστάσεις: Ύψος: 24 εκ.

Υλικό: Μάρμαρο.

Βιβλιογραφία: Marcadé 1969, 430,432. Marcadé 1996, 172 (αρ.76).

Αναθηματικό αγαλματίδιο με στάση κατενώπιον. Λείπουν η κεφαλή, ο λαιμός και το δεξί άκρο, από τον ώμο. Επίσης δεν σώζεται τμήμα από το κέρασ της Αφθονίας.

Φορά ποδήρη λεπτό χιτώνα και μακρύ ιμάτιο που τυλίγεται γύρω από τον αριστερό ώμο και κάτω από την δεξιά μασχάλη και δένει με κόμβο στο μέσον του στήθους αφήνοντας την άκρη του να φθάνει ως την αρχή των μηρών και σχηματίζοντας μια φαρδιά πτυχή στο κέντρο του κορμού, η οποία αγγίζει τις άκρες των δακτύλων του αριστερού της ποδιού. Το δεξί της σκέλος είναι ελαφρά λυγισμένο και το άκρο του ποδιού που εξέχει από τον χιτώνα είναι ελαφρά γυρισμένο στο πλάϊ. Το αριστερό της σκέλος, τεντωμένο, φέρει ο βάρος του κορμού, με το άκρο του ποδιού κατενώπιον.

Με το αριστερό της χέρι κρατά κέρασ Αφθονίας το οποίο στηρίζεται στον κορμό σε δύο σημεία, στον γοφό και στο επάνω μέρος του αριστερού μηρού.

Χρονολογείται το δεύτερο μισό του 2ου αιώνα π.Χ.

Ο9. Άγαλμα Ίσιδας-Νέμεσης

Αρχαιολογικό Μουσείο Δήλου. Αρ. ευρ. Α1006. **Πίν. 14α**

Προέλευση: Δήλος.

Υλικό: Μάρμαρο λευκό.

Βιβλιογραφία: Marcadé 1969, 135, 430.

Σώζεται μόνο η βάση του αγάλματος και το τμήμα του από τα γόνατα και κάτω. Λείπει το άκρο του αριστερού ποδιού.

Η μορφή φορά πολύπτυχο ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο που αγκάλιαζε το σώμα ως τα γόνατα. Από το λυγισμένο δεξιό σκέλος εξέχει από τον χιτώνα τμήμα του άκρου ποδιού με τα δάκτυλά του να στρέφονται ελαφρά στο πλάι. Το αριστερό σκέλος είναι τεντωμένο και φέρει το βάρος του κορμού.

Χρονολογείται ακριβώς λόγω επιγραφής στην βάση του το 110-109 π.Χ.

Ο10. Αγαλματίδιο Ίσιδας

Αρχαιολογικό Μουσείο Δήλου. Αρ. ευρ. Α378. **Πίν. 14β**

Προέλευση: Δήλος

Υλικό: Μάρμαρο λευκό.

Βιβλιογραφία: Marcadé 1969, 431.

Από το αγαλματίδιο δεν σώζεται ο λαιμός και η κεφαλή, καθώς και τα άνω άκρα από τους βραχίονες και κάτω.

Η γυναικεία μορφή στέκει κατενώπιον, με κλίση προς τα δεξιά. Φορά χιτώνα του οποίου οι πτυχές διακρίνονται στο κάτω μέρος των ποδιών και από πάνω φέρει ιμάτιο που φθάνει κάτω από τα γόνατα, αγκαλιάζει τον δεξιό ώμο και περνά κάτω από την αριστερή μασχάλη, καταλήγοντας να δένει με κόμβο στο στήθος, δημιουργώντας έτσι μια φαρδιά κεντρική πτυχή και λεπτές διαγώνιες στα πλάγια. Το αριστερό της σκέλος είναι λυγισμένο ενώ το δεξιό τεντωμένο και λίγο πίσω από το υπόλοιπο σώμα, φέρει το βάρος του σώματος.

Χρονολογείται στην ύστερη ελληνιστική πρώιμη ρωμαϊκή περίοδο.

Ο11. Αγαλματίδιο Ίσιδας

Αρχαιολογικό Μουσείο Δήλου. Αρ. ευρ. Α5370. **Πίν. 15**

Προέλευση: Δήλος, Σαραπείο.

Υλικό: Μάρμαρο.

Βιβλιογραφία: Marcadé 1969, 431.

Δεν σώζεται η κεφαλή, ο λαιμός και τα άνω άκρα.

Το αγαλματίδιο στέκεται κατενώπιον, σαν να βηματίζει προς τα εμπρός. Το αριστερό του σκέλος προτάσσεται μπροστά από τον υπόλοιπο κορμό ενώ το δεξιό λυγίζει έντονα στο γόνατο ακολουθώντας την κίνηση του σώματος. Ο χιτώνας της μορφής είναι ποδήρης και τυλίγεται από ιμάτιο που αγκαλιάζει τον αριστερό ώμο και περνά

κάτω από την δεξιά μασχάλη σχηματίζοντας στο στήθος τον ισιακό κόμβο. Μια φαρδιά ταινία υφάσματος από το δεμένο ιμάτιο ακολουθεί τον κεντρικό κάθετο άξονα του σώματος και φθάνει ως τα άκρα των ποδιών. Την τυλίγει σε σχήμα ζικ-ζακ, λεπτή διακοσμητική ταινία. Λεπτότερες διαγώνιες πτυχές δημιουργούνται στα πλάγια.

Χρονολογείται στην ύστερη ελληνιστική, πρώιμη ρωμαϊκή περίοδο.

Ο12. Αγαλματίδιο Ίσιδας

Αρχαιολογικό Μουσείο Δήλου. Αρ. ευρ. 5302.

Πίν. 15

Προέλευση: Δήλος.

Υλικό: Μάρμαρο

Βιβλιογραφία: Marcadé 1969, 432.

Σώζεται μόνο το κάτω μέρος του κορμού, από το ύψος των μηρών.

Η μορφή στέκει κατενώπιον με τα δύο σκέλη τεντωμένα. Φορά ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο το οποίο λόγω του ισιακού κόμβου στο στήθος, δημιουργεί μια κεντρική φαρδιά δίπλωση στο κέντρο του κορμού που φθάνει ως τα άκρα των ποδιών. Δύο λεπτές πτυχώσεις δημιουργούνται σε κάθε πλευρά ενώ έντονες αναδιπλώσεις του ιματίου παρατηρούνται στο πίσω μέρος του σώματος.

Χρονολογείται στην ύστερη ελληνιστική, πρώιμη ρωμαϊκή περίοδο.

Ο13. Κεφαλή Ίσιδας

Αρχαιολογικό Μουσείο Δήλου. Αρ. ευρ. Α6000.

Πίν. 15

Προέλευση: Δήλος

Υλικό: Μάρμαρο λευκό.

Βιβλιογραφία: Marcadé 1969, 432.

Σώζεται μόνο η κεφαλή και ο λαιμός.

Τα μαλλιά χωρίζονται στο μέσον της κεφαλής και πέφτουν με κυματοειδείς αυλακώσεις στα πλάγια. Είναι μαζεμένα πίσω και τμήμα τους καλύπτεται από πέπλο επάνω από το οποίο η μορφή φέρει διάδημα με φύλλα φοίνικα. Πρόκειται για ψευδοφύλλα φοίνικα που απεικονίζονται κάθετα και μοιάζουν με «αυτιά» σιταριού. Στο κάτω μέρος του διαδήματος ίσως ο γλύπτης να προσπάθησε να σχηματοποιήσει έναν ουραίο, ο οποίος δεν διακρίνεται καθαρά.

Χρονολογείται στην ύστερη ελληνιστική, πρώιμη ρωμαϊκή περίοδο.

Ο14. Αγαλματίδιο Ίσιδας

Αρχαιολογικό Μουσείο Δήλου. Αρ. ευρ. Α5372. **Πίν. 16**

Προέλευση: Δήλος.

Υλικό: Μάρμαρο.

Βιβλιογραφία: Marcadé 1969, 431.

Λείπουν η κεφαλή, ο λαιμός και τα άνω άκρα.

Η μορφή στέκεται κατενώπιον. Φέρει ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο που τυλίγεται λοξά πάνω από τον αριστερό ώμο και κάτω από τον δεξιό, δημιουργώντας παράλληλες και διαγώνιες πτυχώσεις στην κοιλιά και στα γόνατα. Στο άνοιγμα του χιτώνα ακριβώς κάτω από τον λαιμό, διακρίνεται ισιακός κόμβος.

Χρονολογείται στην ύστερη ελληνιστική, πρώιμη ρωμαϊκή εποχή.

Ο15. Αγαλματίδιο Ίσιδας

Αρχαιολογικό Μουσείο Δήλου. Αρ. ευρ. Α5373.

Πίν.16

Προέλευση: Δήλος.

Υλικό: Μάρμαρο.

Βιβλιογραφία: Marcadé 1969, 431.

Λείπουν η κεφαλή και τα άνω άκρα από τους ώμους.

Η γυναικεία μορφή στέκεται κατενώπιον. Λυγίζει ελαφρά το δεξιό σκέλος ενώ κρατά το αριστερό τεντωμένο, δημιουργώντας έτσι μια ελαφρά κάμψη της μέσης. Φορά ποδήρη χιτώνα. Δεν υπάρχει ιμάτιο. Στο άνοιγμα του χιτώνα ακριβώς κάτω από τον λαιμό, διακρίνεται ισιακός κόμβος που δένεται στο μέσον του στήθους και προκαλεί φαρδιά πτύχωση του υφάσματος που τέμνει κάθετα τον άξονα του κορμού και φθάνει στα άκρα των ποδιών.

Χρονολογείται στην ύστερη ελληνιστική, πρώιμη ρωμαϊκή περίοδο.

Ο16. Προτομή Ίσιδας

Αρχαιολογικό Μουσείο Αγ. Νικολάου. Αρ. ευρ. ΑΕ 1736.

Πίν. 17

Προέλευση: Κρήτη. Περιοχή Σητείας. Παράδοση Αϊβαλιώτη (1960-1970).

Διαστάσεις: Ύψος: 17,5 εκ. Μέγιστο πλάτος: 10,3 εκ.

Υλικό: Χαλκός. Η προτομή έχει κατασκευαστεί με την μέθοδο του «χαμένου κεριού». Η κεφαλή είναι κοίλη στο εσωτερικό της.

Βιβλιογραφία: Καρέτσου 2000, 430- 431 (αρ. 499).

Σώζεται ακέραιη με μικρές αποκρούσεις. Η επιφάνεια είναι ελαφρά διαβρωμένη. Σε μερικά σημεία διακρίνεται φαιομέλανη πατίνα.

Η θεά απεικονίζεται ως το ύψος του στήθους, με την κεφαλή να στρέφεται ελαφρά δεξιά. Φορά χειριδωτό χιτώνα που σχηματίζει ανοικτό “V” στον λαιμό και τυλίγεται με ιμάτιο που αγκαλιάζει τον δεξιό ώμο και δένει στην μέση του στήθους με τον χαρακτηριστικό ισιακό κόμβο. Η άλλη άκρη του πέφτει ελεύθερα μπροστά από τον αριστερό ώμο. Τα μαλλιά είναι χωρισμένα στη μέση και πέφτουν στα πλάγια σχηματίζοντας κυματοειδείς αυλακώσεις. Καταλήγουν στο οπίσθιο μέρος της κεφαλής όπου τμήμα τους τυλίγεται σε κρωβύλο. Δώδεκα περίτεχνα συστραμμένοι πλόκαμοι συμπληρώνουν την περίτεχνη κόμμωση καθώς πέφτουν στον αυχένα και στον λαιμό. Την κορυφή της κεφαλής επιστέφει ηλιακός δίσκος ανάμεσα σε ζεύγος κεράτων, ο οποίος φέρει δύο όρθια φτερά στο επάνω μέρος του.

Η προτομή χρονολογείται τον 2^ο – 1^ο αιώνα π.Χ.

Ο17. Αγαλμάτιο Ίσιδας στη Ρόδο.

Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου. Αρ. ευρ. Γ58. **Πίν. 18-19**

Προέλευση: Ρόδος. Οικ. Συνεταιρισμού Καταστηματαρχών.

Διαστάσεις: Ύψος: 40,5 εκ. Πλάτος: 15 εκ. Πάχος: 13 εκ.

Υλικό: Μάρμαρο.

Βιβλιογραφία: Μαχαίρα 2011, 81.

Λείπει η κεφαλή, ο λαιμός, το δεξιό χέρι από τον ώμο και το αριστερό από το ύψος του καρπού. Επίσης λείπουν τμήματα του ιματίου και μέρος του δεξιού ποδιού. Έχει σωθεί η απόληξη τορμίσκου στον δεξιό ώμο, ο οποίος δηλώνει ότι ο βραχίονας ήταν πρόσθετος. Επίσης πρόσθετο ήταν και το τμήμα του αριστερού χεριού που λείπει.

Η πίσω επιφάνεια είναι δουλεμένη αδρά με βελόνι ενώ οι πλάγιες όψεις είναι λειασμένες. Το άγαλμα σώζεται σύμφυτο με την πλίνθο του.

Η γυναικεία μορφή στέκει κατενώπιον. Έχει ελαφρά λυγισμένο το αριστερό πόδι ενώ στηρίζον είναι το δεξιό που κρατά ελαφρά πίσω, δημιουργώντας έτσι κάμψη της μέσης προς τα αριστερά. Φορά ποδήρη, αχειριδωτο χιτώνα που συγκρατείται πάνω

από το δεξιό μαστό με τον χαρακτηριστικό ισιακό κόμβο, αφήνοντας την άκρη του να σχηματίζει βραχεία δίπλωση που πέφτει πάνω στο στήθος της. Το ιμάτιό της περνά πάνω από τον αριστερό της ώμο όπου και πορπώνεται και αγκαλιάζει λοξά την πλάτη της ως τον δεξιό γοφό. Ύστερα αφήνεται με φαρδιές πτυχές να τυλίξει και το κάτω μέρος του σώματος, εμπρός και πίσω. Διακρίνονται κρόσσια στο τμήμα του που πέφτει εμπρός καθώς και στον αριστερό ώμο. Τα μαλλιά της δηλώνονται αδρά στον αυχένα. Το αριστερό της χέρι είναι ανασηκωμένο εμπρός και λυγισμένο στον αγκώνα. Ίσως κρατούσε σείστρο. Το δεξιό χέρι θα ήταν κατεβασμένο και δεν φαίνεται να ακουμπούσε στον κορμό. Πιθανόν να κρατούσε γαυλό.

Χρονολογείται στα τέλη του 2^{ου}, αρχές 1^{ου} αιώνα π.Χ.

Ο18. Αγαλμάτιο Ίσιδας από την Ρόδο.

Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου. Αρ. ευρ. Γ2547/ΒΕ916. **Πίν. 20**

Προέλευση: Ρόδος. Οικ. Δ. Υψηλάντου, οδός Χειμάρρας 24. Βρισκόταν στον κήπο και προσεφέρθη.

Διαστάσεις: Ύψος: 26 εκ. Πλάτος: 10,5 εκ. Πάχος: 8 εκ.

Υλικό: Μάρμαρο λευκό.

Βιβλιογραφία: Μαχαίρα 2011, 81-82.

Λείπει το κάτω μέρος του κορμού από τα γόνατα, η κεφαλή με τον λαιμό και τα άνω άκρα από τα μέσα των βραχιόνων.

Η πίσω όψη του είναι αδρά δουλεμένη. Φέρει κατά τόπους ίχνη σκουριάς.

Η μορφή απεικονίζεται κατενώπιον με ελαφρά λυγισμένο το δεξιό σκέλος και τεντωμένο το αριστερό το οποίο φέρει το βάρος του κορμού. Φορά λεπτό χιτώνα η άκρη του οποίου διακρίνεται στην βάση του λαιμού. Το ιμάτιο αγκαλιάζει τον δεξιό ώμο και δένει πάνω από τον δεξιό μαστό με κόμβο. Τα μαλλιά της διακρίνονται να πέφτουν στους ώμους. Θα είχαν την μορφή φενάκης. Το δεξιό χέρι απομακρυνόταν από τον κορμό ελαφρά λυγισμένο και ακουμπούσε με ανοικτή παλάμη στον δεξιό

γοφό. Σώζονται τρία δάκτυλα και το αποτύπωμα της παλάμης. Το αριστερό χέρι θα αιωρείτο παράλληλα με τον κορμό.

Χρονολογείται στα τέλη του 2^{ου}, αρχές 1^{ου} αιώνα π. Χ.

Ο19. Χάλκινο αγαλματίδιο Ίσιδας-Τύχης.

Αρχαιολογικό Μουσείο Αρχαίας Μεσσήνης. Αρ. ευρ. 14613.

Πίν. 21

Προέλευση: Αρχαία Μεσσήνη. Βρέθηκε στον σηκό του δωρικού ναού της Μεσσάνας στην Αγορά της Αρχαίας Μεσσήνης.

Διαστάσεις: Ύψος: 6 εκ.

Υλικό: Χαλκός.

Βιβλιογραφία: Θέμελης 2011, 99-100.

Η επιφάνειά του είναι πολύ φθαρμένη και δεν επιτρέπει στις λεπτομέρειες του προσώπου να είναι διακριτές. Το δεξιό χέρι λείπει από τον αγκώνα.

Η μορφή στέκεται σε χαμηλή βάση. Έχει προτεταμένο το δεξιό σκέλος και φέρει ελαφρά πίσω από τον υπόλοιπο κορμό το αριστερό, σαν να βηματίζει. Φορά ποδήρη χειριδωτό χιτώνα και ιμάτιο. Με το αριστερό της χέρι κρατά το κέρας της Αφθονίας. Η κεφαλή φέρει στην κορυφή της ψηλό καλάθο.

Χρονολογείται στον 1^ο αιώνα π.Χ.

Ο20. Γυναικείο χέρι με καρπούς.

Αρχαιολογικό Μουσείο Αρχαίας Μεσσήνης. Αρ. ευρ. 15194.

Πίν. 22

Προέλευση: Αρχαία Μεσσήνη. Βρέθηκε στο Θέατρο.

Διαστάσεις: Ύψος: 20 εκ. Σωζόμενο μήκος: 24 εκ. Πλάτος: 12 εκ.

Βιβλιογραφία: Θέμελης 2011, 103-104.

Σώζεται από το μέσον του πήχη.

Είναι καλυμμένο ως τον καρπό με ιμάτιο. Διακρίνονται τα νύχια και οι αυλακώσεις των δακτύλων. Η παλάμη είναι ανοιχτή και κοιτά προς τα πάνω. Επάνω της αλλά και επάνω στον καρπό απεικονίζεται ποικιλία φρούτων. Σταφύλια, σύκα, «αυτιά» σιταριού και ένα κουκουνάρι που στέκεται όρθιο.

Χρονολογείται στον 1^ο αιώνα π.Χ.

Ο21. Πήλινο ειδώλιο Ίσιδας

Αρχαιολογικό Μουσείο Βέροιας. Αρ. ευρ. Π4069.

Πίν. 23

Προέλευση: Βέροια. Βρέθηκε σε τάφο μικρού κοριτσιού.

Διαστάσεις: Υ: 29,8 εκ.

Υλικό: Πηλός.

Βιβλιογραφία: Τζαναβάρη 1993, 1671-1682.

Λείπει ολόκληρο το αριστερό χέρι και τμήμα του βραχίονα του δεξιού.

Η μορφή στέκεται κατενώπιον σε ορθογώνιο βάθρο με την κεφαλή ελαφρώς στραμμένη προς τα αριστερά, καθώς λυγίζει ελαφρά το αριστερό της σκέλος και φέρει το βάρος του κορμού της στο δεξί το οποίο κρατά λίγο πίσω. Ο λαιμός της είναι μακρύς και λίγο ασύμμετρος και η κεφαλή φέρει πόλο αφήνοντας να διακρίνεται τμήμα των μαλλιών που είναι χωρισμένα στην μέση και δημιουργώντας κυματοειδείς αυλακώσεις είναι μαζεμένα πίσω. Το δεξί της χέρι σταυρώνει μπροστά στο στήθος και πλησιάζει τον δεξιό ώμο. Ο χιτώνας της είναι αχειρίδωτος και ποδήρης αφήνοντας να διακρίνεται τμήμα του αριστερού της ποδιού. Δημιουργεί λεπτές πτυχές και το κροσσωτό της ιμάτιο τυλίγεται σφιχτά γύρω από το σώμα της και καταλήγει να δένει στο στήθος με κόμβο. Σχηματίζεται έτσι μια μεγάλη πτυχή στο

κέντρο του κορμού που καταλήγει στους αστραγάλους, ενώ πολλές διαγώνιες παράλληλες μεταξύ τους πτυχές δημιουργούνται στις πλευρές του κορμού.

Χρονολογείται στα μέσα του 1^{ου} αιώνα π.Χ.

Ο22. Πήλινο ειδώλιο Ίσιδας

Αρχαιολογικό Μουσείο Βέροιας. Αρ. ευρ. Π4092.

Προέλευση: Βέροια. Βρέθηκε σε τάφο μικρού κοριτσιού μαζί με το προηγούμενο.

Διαστάσεις: Σωζόμενο ύψος: 24,2 εκ.

Υλικό: Πηλός.

Βιβλιογραφία: Τζαναβάρη 1993, 1671-1682.

Όμοιο με το προηγούμενο. Ίδια χρονολόγηση. Τα παραπάνω ειδώλια περιλαμβάνονται σε μελέτη με θέμα τα πήλινα ειδώλια του κοροπλαστικού εργαστηρίου της Βέροιας, η οποία δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί.

Ο23. Πλαστικό αγγείο με προτομή Ίσιδας

Αρχαιολογικό Μουσείο Μυτιλήνης. Αρ ευρ. 31200.

Πίν. 24α

Προέλευση: Λέσβος. Μυτιλήνη, περιοχή Μακρύς Γιαλός.

Διαστάσεις: Ύψος: 9 εκ.

Υλικό: Πηλός

Βιβλιογραφία: Αρχαιολογικό Μουσείο Μυτιλήνης 2001-2002.

Δεν σώζεται το τμήμα του στήθους.

Η επιφάνεια του πλαστικού αγγείου ήταν καλυμμένη με καστανέρυθρη βαφή από την οποία σώζονται ίχνη. Στην πίσω πλευρά, όπου βρίσκεται και η λαβή, υπάρχει η μεγαλογράμματη επιγραφή «ΝΑΡΚΙΣΟΥ».

Η θεά φορά χιτώνα οι πτυχές του οποίου επιτρέπουν να υποθέσουμε κόμβο στο στήθος. Τα μαλλιά της είναι χωρισμένα στην μέση και σχηματίζουν βοστρύχους σε πέντε άνισες ομάδες, που πέφτουν ελεύθερα στον λαιμό της. Τα χείλη της μειδιούν ελαφρά. Στην κορυφή της κεφαλής φέρει κάλαθο ο οποίος στην ουσία αποτελεί τον λαιμό του αγγείου.

Χρονολογείται στον 1^ο αιώνα π.Χ.

Ο24. Κεφαλή ειδωλίου Ίσιδας

Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων. Αρ. ευρ.Π1591.

Πίν. 24β

Προέλευση: Κρήτη. Απτέρα. Βρέθηκε στο δυτικό νεκροταφείο το 1960.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 9,1 εκ.

Υλικό: Πηλός, καστανός- πορτοκαλόχρωμος ανοιχτός με προσμείξεις. Καλύπτεται από παχύ ομοιόχρωμο επίχρισμα.

Βιβλιογραφία: Καρέτσου 2000, 428 (αρ. 494).

Σώζεται μόνο η κεφαλή με τον λαιμό. Η οπίσθια πλευρά είναι αδιαμόρφωτη και σώζει τμήμα της οπής όπτησης. Το ειδώλιο είναι κατασκευασμένο με μήτρα.

Το πρόσωπο φέρει έντονα χαρακτηριστικά. Τα μάτια είναι μεγάλα και αμυγδαλόσχημα με τονισμένο το περίγραμμα των βλεφάρων. Τα φρύδια διαγράφονται τοξωτά, η μύτη είναι πλατιά και μεγάλη και το στόμα μικρό με λεπτά χείλη. Έχει δοθεί έμφαση στην απόδοση του πηγουνιού και των παρειών. Τα μαλλιά της είναι εξογκωμένα πάνω από το μέτωπο και αποδίδονται με λοξές εγχάρακτες γραμμές. Πέφτουν ελεύθερα στους ώμους, σχηματίζοντας τους χαρακτηριστικούς ισιακούς πλοκάμους. Στα αυτιά φορά επίθετα σφαιρικά ενώτια που είναι ασύμμετρα

μεταξύ τους. Την κορυφή της κεφαλής επιστέφει υψηλός πόλος, από τον οποίο σώζεται μόνο ένα μικρό τμήμα.

Χρονολογείται στο πρώτο μισό του 1^{ου} αιώνα μ.Χ.

Ο25. Κορμός Ίσιδας

Μουσείο Ακρόπολης. Αρ. ευρ. 1955 NAM40. **Πίν. 25α- β**

Προέλευση: Αθήνα. Βρέθηκε στην «Οικία Πρόκλου», κοντά στο νότιο ρείθρο της οδού Διονυσίου Αεροπαγίτου και σε βάθος 2,8 μ., κατά την ανασκαφή Μηλιάδη.

Διαστάσεις: Σωζόμενο ύψος: 45 εκ. Σωζ. πλάτος: 41 εκ. Σωζ. πάχος: 28 εκ.

Υλικό: Μάρμαρο βαθύ κυανό, ιδιαίτερα σκληρό.

Βιβλιογραφία: Μηλιάδης 1955, 49. Μπούσκαρη 2002, 25, 137-139. Τριάντη 2008, 402.

Λείπει η κεφαλή, οι βόστρυχοι της δεξιάς πλευράς και τμήματα του κορμού. Έχει χρησιμοποιηθεί βελόνι για την λάξευση των πτυχών του χιτώνα και τρυπάνι για την δημιουργία των βοστρύχων και του κόμβου. Στην πίσω πλευρά σώζεται το στήριγμα της προτομής.

Απεικονίζεται γυναικεία μορφή που φορά πολύπτυχο χιτώνα δεμένο με κόμβο ανάμεσα στους μαστούς. Τα μαλλιά της πέφτουν ελεύθερα στον λαιμό, τους ώμους και τον αυχένα, σχηματίζοντας περίτεχνα συστραμμένους βοστρύχους.

Χρονολογείται από την Μπούσκαρη τον 2^ο αιώνα μ.Χ. ενώ από τους Walker, Walters και Karivieri τον 1^ο αιώνα μ.Χ.

Ο26. Λαιμός από άγαλμα Ίσιδας

Μουσείο Ακρόπολης. Αρ. ευρ. 1960 ΝΑΓ2. **Πίν. 26**

Προέλευση: Αθήνα. Βρέθηκε στην τάφρο Κ, τμήμα Δ, στο δυτικό τμήμα της ανασκαφής Μηλιάδη.

Διαστάσεις: Σωζ. Ύψος: 25,5 εκ. Σωζ. πλάτος: 19 εκ. Σωζ. πάχος: 11 εκ.

Υλικό: Πεντελικό μάρμαρο, υπόλευκο και λεπτόκοκκο.

Βιβλιογραφία: Μπρούσκαρη 2002, 25,185. Τριάντη 2008, 402.

Σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση. Καταλήγει σε έμβολο για την τοποθέτηση της κεφαλής σε υποδοχή αγάλματος. Παρατηρείται η χρήση τρυπανιού στο κάτω μέρος των βοστρύχων.

Ο λαιμός αριστερά και δεξιά πλαισιώνεται από δύο ελικοειδείς βοστρύχους. Το μέγεθός του υποδηλώνει ότι το άγαλμα στο οποίο ανήκε ήταν μεγαλύτερο του φυσικού μεγέθους.

Χρονολογείται στον 1^ο με 2^ο αιώνα μ.Χ.

Ο27. Άγαλμα Ίσιδας ή ιέρειας της Ίσιδας

Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης. Αρ. ευρ. 843.

Πίν. 27

Προέλευση: Θεσσαλονίκη. Σαραπείο.

Διαστάσεις: Ύψος: 143 εκ. Ύψος βάσης: 13 εκ.

Υλικό: Μάρμαρο μαύρο.

Βιβλιογραφία: Δεσπίνης 1997, 114-115 (αρ.87, πιν. 226-229).

Λείπουν η κεφαλή με τον λαιμό, τα χέρια από τους αγκώνες και τα άκρα των ποδιών. Ήταν πρόσθετα, κατασκευασμένα από λευκό μάρμαρο σε αντίθεση με το υπόλοιπο άγαλμα. Τα πόδια ήταν απλά κολλημένα ενώ οι πήχεις των άνω άκρων ήταν στερεωμένοι με ορθογώνιο σιδερένιο γόμφο ο δεξιός, ή με κυλινδρικό έμβολο, ο αριστερός, το οποίο εισχωρούσε στον μεγάλο τόρμο του αριστερού αγκώνα και ασφάλιζε με σιδερένιο γόμφο. Η διαφορετική και καλύτερη στήριξη δικαιολογείται λόγω της λοξής κατεύθυνσης του αριστερού χεριού προς τα κάτω που του προσέθετε

περισσότερο βάρος. Η κεφαλή με τον λαιμό ήταν τοποθετημένα σε υποδοχή του κορμού με τρόπο ώστε να περιβάλλονται από το ένδυμα που κάλυπτε τα μαλλιά. Οι πτυχές του ενδύματος στην πλάγια αριστερή και στην πρόσθια πλευρά έχουν υποστεί φθορές. Επίσης φθορές παρουσιάζει και η βάση, η οποία φέρει σκοτία που πλαισιώνεται στην άνω και κάτω πλευρά από δύο ταινίες. Η πίσω πλευρά του αγάλματος είναι αδρά δουλεμένη.

Το ένδυμα που φορούσε στην κεφαλή και πέφτει ελεύθερα στο αριστερό και δεξί στήθος φέρει κρόσσια στις άκρες. Ο χιτώνας της είναι ποδήρης, χειριδωτός και η άκρη του κάτω από τον λαιμό έχει σχήμα V. Σχηματίζει βαθύ κόλπο που διακρίνεται στην δεξιά πλευρά. Το ιμάτιό της αγκαλιάζει τον δεξιό ώμο και τον αριστερό γοφό, δημιουργώντας παράλληλες λεπτές πτυχές που είναι λιγότερο δουλεμένες στην πίσω πλευρά. Το δεξί της σκέλος είναι ελαφρά λυγισμένο καθώς στέκεται κατενώπιον και διαφαίνεται κάτω από το λεπτό ύφασμα του χιτώνα, ενώ το αριστερό είναι το στηρίζον σκέλος.

Πιθανότατα κρατούσε σείστρο στο δεξιό ανασηκωμένο χέρι και καδίσκο, *situla*, στο αριστερό που ήταν κατεβασμένο.

Χρονολογείται στον 1^ο με 2^ο αιώνα μ.Χ.

Ο28. Ίσιδα Πελαγία

Αρχαιολογικό Μουσείο Αρχαίας Μεσσήνης. Αρ. ευρ. 12000. **Πίν. 28**

Προέλευση: Αρχαία Μεσσήνη. Θέατρο.

Διαστάσεις: Ύψος: 1,70μ.

Υλικό: Μάρμαρο λευκό, χονδρόκοκκο.

Βιβλιογραφία: Θέμελης 2011, 100-103. Θέμελης 2014, 147-148.

Το άγαλμα σώζεται σύμφυτο με την πλίνθο του η οποία είναι στρογγυλεμένη στην πίσω πλευρά της. Λείπουν τα άνω άκρα από το μέσον των πήχεων, τμήμα του διαδήματος, τμήματα των μαλλιών και του ενδύματός της. Επίσης από το ιστίο σώζονται μόνον δυο στριφογυριστές μάζες από τις παρυφές του. Η κεφαλή με τον λαιμό είναι ένθετα.

Η θεά απεικονίζεται ορθή με προτεταμένο και λυγισμένο το αριστερό της σκέλος και τεντωμένο το δεξιό το οποίο κρατά ελαφρά πίσω από τον υπόλοιπο κορμό. Τα άκρα των ποδιών της εξέχουν από τον χιτώνα της. Φορά σανδάλια με λεπτή, δερμάτινη ταινία ανάμεσα στα δύο πρώτα δάκτυλα. Ο χιτώνας της είναι ποδήρης, χειριδωτός, ζωσμένος λίγο κάτω από το στήθος και φέρει στα μανίκια μικρά ανάγλυφα κομβία. Για να τονιστεί η κατεύθυνση του δυνατού ανέμου που υποτίθεται ότι φυσά στην άκρη της πλώρης όπου βρίσκεται η Ίσιδα πατώντας σε έμβολο, οι πτυχές του χιτώνα έχουν κατεύθυνση προς τα πίσω. Το ίδιο και το ιμάτιό της που είναι πλούσια πτυχωμένο και καμπυλώνει σαν τόξο πίσω από την πλάτη της. Οι πτυχές του είναι ιδιαίτερα πυκνές και λεπτές με σχεδόν κοφτερές ακμές. Τυλίγεται επάνω από τον αριστερό της ώμο, αγκαλιάζει λοξά την πλάτη φθάνοντας στον δεξιό γοφό και πέφτει ελεύθερα ως τις γάμπες. Στον αριστερό ώμο απεικονίζεται περασμένος λοξά, μακρύς ανθοπλόκαμος που φθάνει ως τον δεξιό γοφό. Απεικονίζονται φύλλα δάφνης και τριαντάφυλλα που διακοσμούνται από λεπτή ταινία περασμένη γύρω τους. Τα μαλλιά της είναι χωρισμένα στην μέση, σχηματίζοντας κυματοειδείς αυλακώσεις και πέφτουν ελεύθερα στον τράχηλο και την πλάτη. Επιστέφονται με διάδημα. Τα χέρια της, ανασηκωμένα μπροστά της, κρατούσαν το φουσκωμένο από τον άνεμο ιστίο του πλοίου. Δύο στηρίγματα συμφυή με το γόνατο και την κνήμη του αριστερού σκέλους την συνέδεαν επίσης μαζί του. Με τον τρόπο αυτό η ίδια η θεά λειτουργούσε ως το μεγάλο κατάρτι του πλοίου.

Χρονολογείται στην ύστερη εποχή του Τραϊανού, πρώιμη εποχή του Αδριανού.

Ο29. Κεφαλή Ίσιδας

Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης. Αρ. ευρ.2490. **Πίν. 29-30**

Προέλευση: Θεσσαλονίκη. Βρέθηκε το 1960 στην οδό Ε. Σβορώνου 5 στην περιοχή του Σαραπείου.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 41 εκ. Ύψος κεφαλής: 29,5.

Υλικό: Μάρμαρο χονδρόκοκκο. Πιθανόν προέρχεται από την Θάσο.

Βιβλιογραφία: Βοκοτοπούλου 1996, 69. Δεσπίνης 1997, 112-113 (αρ. 85, πιν. 217-220).

Λείπει τμήμα της μύτης, τμήματα από την πίσω πλευρά της κεφαλής και από τους βοστρύχους πίσω και στα πλάγια. Επίσης υπάρχουν μικροφθορές στο αριστερό μάτι και φρύδι και στα χείλη. Στο πρόσθιο μέρος της κεφαλής, πάνω από το μέτωπο, υπάρχει τετράγωνος τόρμος. Στην αριστερή πλευρά της κεφαλής, πάνω από τον κρόταφο, υπάρχει επίπεδη επιφάνεια, δουλεμένη με βελόνι, στην οποία κολλούσε πρόσθετο τμήμα μαλλιών. Τα μαλλιά είναι δουλεμένα με τρυπάνι. Επίσης διακρίνουμε μικρές τρυπανιές στο άνοιγμα των χειλιών. Στην πίσω πλευρά της κεφαλής παρατηρείται αδρά δουλεμένο με βελόνι, το έμβολο της υποδοχής της στον κορμό του αγάλματος. Το πρόσωπο είναι στιλβωμένο. Ίχνη κοκκινωπού χρώματος διακρίνονται στους αύλακες των βοστρύχων. Πιθανόν τα μαλλιά να ήταν και επιχρυσωμένα.

Η γυναικεία μορφή έχει μακριά μαλλιά που χωρίζονται στο μέσον της κεφαλής και πέφτουν με κυματοειδείς αυλακώσεις στα πλάγια, δημιουργώντας περίτεχνα συστραμμένους βοστρύχους σε τρεις επάλληλες σειρές με διαφορετικό ύψος. Είναι οι τυπικοί «λυβικοί πλόκαμοι». Δύο δέσμες βοστρύχων αναδιπλώνονται στους κροτάφους και συγκρατούνται από ταινία που δένει γύρω από την κορυφή της κεφαλής και τον αυχένα. Πιθανόν ο τόρμος επάνω από το μέτωπο να χρησίμευε για την τοποθέτηση μεταλλικής ημισελήνου, εμβλήματος της θεάς Ίσιδας.

Χρονολογείται στην πρώιμη εποχή των Αντωνίνων.

Ο30. Αγαλμάτιο Ίσιδας

Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου. Αρ. ευρ. Λ42.

Πίν. 31

Προέλευση: Άγνωστη.

Διαστάσεις: Ύψος: 66,7 εκ.

Υλικό: Μάρμαρο.

Βιβλιογραφία: Καρέτσου 2000, 437 (αρ. 507).

Το άγαλμα σώζεται με την βάση του. Λείπουν τα άνω άκρα από τον βραχίονα. Επίσης λείπει σχεδόν ολόκληρος ο ισιακός κόμβος και μεγάλο τμήμα του ιματίου

στην κοιλιά. Δεν σώζεται η κεφαλή του Άνουβι, το δεξιό του χέρι από τον ώμο και το δεξί σκέλος από την κνήμη. Παρατηρούνται σε διάφορα σημεία φθορές και ίχνη από πυρά.

Η θεά στέκει κατενώπιον με στηρίζον το δεξί σκέλος και ελαφρά λυγισμένο το αριστερό, το οποίο φέρει στα πλάγια και λίγο πίσω. Φορά ποδήρη, χειριδωτό χιτώνα, έντονα πτυχωμένο στα κάτω άκρα τα οποία αφήνει να προβάλλουν ελεύθερα. Τα σανδάλια της διαχωρίζουν τα δύο πρώτα δάκτυλα των ποδιών με λεπτή ταινία. Επάνω από τον χιτώνα φορά μακρύ κροσσωτό ιμάτιο που αγκαλιάζει τους ώμους και περνά κάτω από τα χέρια σε σχήμα χιαστί, δένοντας στο μέσον του στήθους με τον χαρακτηριστικό ισιακό κόμβο. Το αριστερό χέρι κρατούσε καδίσκο, *situla*, ίχνος του οποίου σώζεται στο αντίστοιχο γόνατο. Πιθανότατα το δεξιό χέρι ήταν ανασηκωμένο και κρατούσε σείστρο. Η κεφαλή της θεάς κλίνει ελαφρά προς τα δεξιά. Τα μαλλιά της χωρίζονται στη μέση και κυματιστά μαζεύονται πίσω. Μακρείς βόστρυχοι πέφτουν ελεύθερα στους ώμους. Η κορυφή της κεφαλής επιστέφεται με διάδημα που φέρει ηλιακό δίσκο.

Ο Άνουβις στέκει κατενώπιον στα δεξιά της Ίσιδας και φθάνει σε ύψος ως τον γοφό της. Στηρίζον έχει το δεξί σκέλος και άνετο το αριστερό. Ο κορμός του κλίνει ελαφρά προς τα πίσω. Φορά χιτώνα που φθάνει ως τα γόνατα και ζώνεται στην μέση σχηματίζοντας κόλπο. Είναι λεπτός διότι αφήνει να διαγράφεται καθαρά η κοιλιά του θεού. Επάνω από τον χιτώνα φέρει χλαμύδα που αγκαλιάζει τον αριστερό ώμο και σκεπάζοντας το αντίστοιχο στήθος, συγκρατείται με πόρπη στον δεξιό ώμο. Το αριστερό του χέρι πέφτει ελεύθερο στο πλάϊ. Από το πρόσωπο διακρίνονται μόνο τα αυτιά που ταυτίζουν την μορφή με τον κυνοκέφαλο Άνουβι.

Ανάμεσα στην Ίσιδα και τον Άνουβι διακρίνεται ο ουραίος που έχει κουλουριασμένο το σώμα του και ανασηκωμένη την κεφαλή του.

Χρονολογείται στην πρώιμη-μέση εποχή των Αντωνίωνων.

Ο31. Αγαλμα Ίσιδας-Τύχης

Αρχαιολογικό Μουσείο Δίου.

Πίν. 32

Προέλευση: Δίον. Ναϊσκος της Ίσιδας-Τύχης.

Υλικό: Μάρμαρο.

Βιβλιογραφία: Παντερμαλής 1982, 727-735. Παντερμαλής 1999, 90, 102.

Λείπει η κεφαλή με τον λαιμό, τμήμα του άνω αριστερού άκρου και τμήμα από το κέρασ της Αφθονίας.

Η μορφή φορά ποδήρη, χειριδωτό χιτώνα, ορατό στην περιοχή του στήθους και κάτω από τα γόνατα. Φέρει λεπτές πτυχώσεις και αφήνει να εξέχει πάνω στην βάση του, το άκρο του δεξιού ελαφρά λυγισμένου σκέλους. Το αριστερό σκέλος είναι τεντωμένο και κρατά το βάρος του κορμού. Πάνω από τον χιτώνα φέρει πολύπτυχο ιμάτιο που τυλίγεται στον αριστερό ώμο και κατεβαίνει λοξά στην πλάτη ώστε να αγκαλιάσει την δεξιά πλευρά της μέσης, δημιουργώντας έντονη και φαρδιά αναδίπλωση. Το δεξιό χέρι είναι ελεύθερο στο πλάϊ με κατεύθυνση προς τα κάτω. Λεπτό στήριγμα το συνδέει με τον δεξιό γοφό. Το αριστερό χέρι, λυγισμένο ελαφρά στον αγκώνα, κρατά το κέρασ της Αφθονίας. Τα μαλλιά πέφτουν ελεύθερα στους ώμους σχηματίζοντας βοστρύχους.

Χρονολογείται τον 2^ο αιώνα μ.Χ.

Ο32. Άγαλμα Ίσιδας νοτίου πυλώνα

Αρχαιολογικό Μουσείο Μαραθώνα. Αρ. ευρ. 414. **Πίν. 33**

Προέλευση: Μαραθώνας. Ιερό Αιγυπτίων θεών.

Διαστάσεις: Συνολικό ύψος: 2,31μ. Ύψος πλίνθου: 12,5 εκ.

Υλικό: Πεντελικό μάρμαρο.

Βιβλιογραφία: Δεκουλάκου 2010, 111-112, 121-122. Δεκουλάκου 2011, 28-29.

Το άγαλμα δεν έχει υποστεί φθορές παρά μόνον ελαφρές αποκρούσεις στην μύτη. Η εξωτερική επιφάνεια του αριστερού χεριού λείπει. Επίσης η εξωτερική επιφάνεια του δεξιού χεριού από τον αγκώνα στην παλάμη, είχε σπάσει κατά την Αρχαιότητα και

είχε επισκευαστεί με την χρήση δύο καρφιών, ένα στον καρπό και ένα στον πήχη. Η πλίνθος διατηρείται σπασμένη. Στην πίσω πλευρά είναι δουλεμένο αδρά και ενωνόταν με τον κίονα του πυλώνα που έφθανε σε ύψος το μέσον της κεφαλής.

Η μορφή φέρει το αριστερό σκέλος εμπρός και κρατάει τα χέρια τεντωμένα και ενωμένα με τους γοφούς. Ο πολύπτυχος λεπτός χιτώνας της είναι ορατός μόνο κοντά στις άκρες των ποδιών, διότι καλύπτεται από άλλο χειριδωτό ένδυμα που φθάνει από τον λαιμό στους αστραγάλους. Το ένδυμα είναι λιγότερο λεπτό αφού δημιουργεί λιγότερες πτυχές και φοριέται από το άνοιγμα του λαιμού. Οι άκρες του διαφαίνονται εκτός από τον λαιμό και στους καρπούς. Το άκρο του αριστερού ποδιού εξέρχεται από το ύφασμα του χιτώνα. Τα μαλλιά είναι χωρισμένα στην μέση και πέφτουν στα πλάγια της κεφαλής σχηματίζοντας ελαφρούς κυματισμούς. Τέσσερις βόστρυχοι, οι περίφημοι «λυβικοί πλόκαμοι» σχηματίζονται σε κάθε πρόσθια πλευρά και πέφτουν στους ώμους. Στην πίσω πλευρά σχηματίζονται τρεις βόστρυχοι δεξιά και τρεις αριστερά του κίονα. Στο άνω μέρος της κεφαλής τα συγκρατεί ανάγλυφη ταινία. Στην κορυφή της κεφαλής τα μαλλιά αποτελούν ασχημάτιστη μάζα η οποία επιστέφεται με το «βασίλειον», δηλαδή ηλιακό δίσκο ανάμεσα σε δύο κέρατα αγελάδας που φέρει φτερά στο άνω τμήμα του. Στην βάση του, λίγο επάνω από το μέτωπο, απεικονίζεται ουραίος ή βασιλίσκος, δηλαδή η αιγυπτιακή κόμπρα με στριφογυριστή ουρά. Στο δεξί της χέρι η μορφή κρατά «αυτιά» σιταριού.

Χρονολογείται τον 2^ο αιώνα μ.Χ., τέλος μέσης και αρχές ύστερης εποχής των Αντωνίωνων.

Ο33. Αγαλμα Ίσιδας δυτικού πυλώνα

Αρχαιολογικό Μουσείο Μαραθώνα. Αρ. ευρ. 545.

Πίν. 34

Προέλευση: Μαραθώνας. Ιερό Αιγυπτίων θεών.

Διαστάσεις: Συνολικό ύψος: 2,3μ. Ύψος πλίνθου: 15,5μ.

Υλικό: Πεντελικό μάρμαρο.

Βιβλιογραφία: Δεκουλάκου 2010, 112-113, 121-122. Δεκουλάκου 2011, 29.

Σώζεται σχεδόν ακέραιο. Λείπει τμήμα της πλίνθου και τμήμα του κάτω μέρους του κίονα. Το άκρο του αριστερού ποδιού με μέρος του χιτώνα και της πλίνθου, έχουν επισκευαστεί. Ένα μεγάλο τμήμα του ουραίου, πάνω από το μέτωπο έχει σπάσει.

Η μορφή φέρει το αριστερό σκέλος εμπρός, ενώ το δεξιό μένει λίγο πίσω. Το άκρο του αριστερού ποδιού εξέχει από τον πολύπτυχο χιτώνα που είναι διακριτός μόνο στους αστραγάλους. Το δεύτερο ένδυμα που φορά πάνω από τον χιτώνα έχει άνοιγμα μόνο στον λαιμό και είναι χειριδωτό, σχηματίζοντας λιγότερες πτυχές από τον χιτώνα. Φαίνεται ανάγλυφο γύρω από τους καρπούς. Τα χέρια είναι τεντωμένα και εφάπτονται στους γοφούς. Κρατά σε κάθε χέρι δέσμη από τρία τριαντάφυλλα. Τα μαλλιά της, χωρίζονται στη μέση και δημιουργούν κυματοειδείς αυλακώσεις ως το ύψος των αυτιών, ενώ πέφτουν στους ώμους υπό μορφή βοστρύχων, τεσσάρων σε κάθε πρόσθια πλευρά. Βόστρυχοι σχηματίζονται και πίσω, εκατέρωθεν του κίονα. Είναι όμως πιο αδρά δουλεμένοι. Επάνω από το μέτωπο διακρίνεται τμήμα του ουραίου. Στην κορυφή της κεφαλής η γυναικεία μορφή φέρει υψηλό διάδημα με σχήμα ανεστραμμένου κόλουρου κώνου που μοιάζει με κάλαθο.

Χρονολογείται στον 2^ο αιώνα π.Χ., τέλος μέσης και αρχές ύστερης εποχής των Αντωνίωνων.

Ο34. Αγαλμα Ίσιδας βόρειου πυλώνα

Αρχαιολογικό Μουσείο Μαραθώνα. Αρ. ευρ.ΒΕ2.

Πίν. 35

Προέλευση: Μαραθώνας. Ιερό Αιγυπτίων θεών.

Διαστάσεις: Σωζόμενο ύψος: 1,27μ.

Υλικό: Πεντελικό μάρμαρο.

Βιβλιογραφία: Δεκουλάκου 2010, 113-114, 121-122. Δεκουλάκου 2011, 29-30.

Σώζεται από τους γοφούς και κάτω. Λείπει τμήμα από το ένδυμα επάνω από το αριστερό προτεταμένο σκέλος του οποίου το άκρο εξέχει από το ύφασμα. Το δεξιό σκέλος φέρεται πιο πίσω. Η γυναικεία μορφή φορά πτυχωτό ποδήρη χιτώνα που διακρίνεται στο ύψος των αστραγάλων και από επάνω πιο χονδρό ένδυμα με

λιγότερες πτυχές. Τα χέρια εφάπτονται τεντωμένα στους γοφούς και κρατούν δύο κυλινδρικά αντικείμενα με στρογγυλεμένες άκρες.

Χρονολογείται στον 2^ο αιώνα μ.Χ., τέλος μέσης και αρχές ύστερης εποχής των Αντωνίνων.

Ο35. Άγαλμα Ίσιδας από το δωμάτιο των λύχνων

Αρχαιολογικό Μουσείο Μαραθώνα. Αρ. ευρ. 438.

Πίν. 36

Προέλευση: Μαραθώνας. Ιερό Αιγυπτίων θεών.

Διαστάσεις: Συνολικό ύψος: 1,83μ. Ύψος πλίνθου: 7 εκ.

Υλικό: Πεντελικό μάρμαρο.

Βιβλιογραφία: Δεκουλάκου 2010, 114-122. Δεκουλάκου 2011, 30-32.

Το άγαλμα σώζεται ακέραιο. Λείπει μόνο τμήμα του πίσω μέρους της πλίνθου.

Η γυναικεία μορφή φέρει το αριστερό ελαφρά λυγισμένο σκέλος μπροστά ενώ τεντώνει το στηρίζον δεξιό το οποίο κρατά ελαφρά πίσω. Έτσι η μέση της κάμπτεται στην δεξιά πλευρά της. Φορά πολύ λεπτό χιτώνα, ποδήρη και χειριδωτό με κοντά μανίκια. Είναι ορατός στο στήρνο και στο ύψος των αστραγάλων. Επίσης φορά μακρύ ιμάτιο που τυλίγεται σφικτά στο σώμα και περνάει γύρω από τον λαιμό καταλήγοντας στο στήθος όπου και δένεται με κόμβο. Ο κόμβος δημιουργεί μια κεντρική φαρδιά πτυχή που φθάνει ως τα άκρα των ποδιών τα οποία εξέχουν από τα ενδύματα. Φορά σανδάλια με δερμάτινη λεπτή ταινία ανάμεσα στα δύο πρώτα δάκτυλα. Το αριστερό της χέρι είναι ανασηκωμένο, λυγισμένο στον αγκώνα και κρατάει την άκρη του ιματίου της ψηλά, στο ύψος του στήθους και μακριά από τον κορμό. Το δεξιό της χέρι είναι τεντωμένο και ακουμπά στο σώμα, κρατώντας μια διπλωμένη ταινία. Η ταινία έχει άνισες άκρες που πέφτουν στον μηρό της ενώ το διπλωμένο τμήμα της εξέχει από το πίσω μέρος της παλάμης της. Τα μαλλιά της είναι μακριά και συγκρατούνται με ανάγλυφη κορδέλα στο πάνω μέρος της κεφαλής. Σχηματίζουν μικρούς σπειρωτούς βοστρύχους, κάθετα στο μέτωπο και στα αυτιά ενώ πέφτουν στους ώμους υπό μορφή λυβικών πλοκάμων, τριών σε κάθε πλευρά. Στο πίσω μέρος

του αγάλματος που εφάπτεται σε κίονα, διακρίνεται ένας πλόκαμος μαλλιών. Τα μαλλιά στην κορυφή της κεφαλής είναι αποδοσμένα σαν μια ομοιόμορφη, ασημάτιστη μάζα. Λίγο επάνω από το μέτωπο διακρίνεται ουραίο με στριφογυριστή ουρά, το κεφάλι του οποίου είναι σπασμένο.

Χρονολογείται στον 2ο αιώνα μ.Χ., τέλος μέσης και αρχές ύστερης εποχής των Αντωνίωνων.

Ο36. Άγαλμα Ίσιδας

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου. Αρ. ευρ. Γλ260.

Πίν. 37

Προέλευση: Κρήτη. Γόρτυνα. Ναός Αιγυπτίων θεών.

Διαστάσεις: Ύψος: 1,59μ. Ύψος πλίνθου: 12 εκ.

Υλικό: Μάρμαρο λευκοκίτρινο, χονδρόκοκκο, διαφανές, με κυανές φλέβες.

Βιβλιογραφία: Merkelbach 1995, 590. Romeo 1998, 91-98. Καρέτσου 1999, 20. Καρέτσου 2000, 422, 438 (αρ. 508^α).

Το άγαλμα σώζεται με την πλίνθο του. Τα άκρα των χεριών έχουν συγκολληθεί. Στο δεξιό χέρι έχουν συμπληρωθεί δύο δάκτυλα και τμήματα του σείστρου. Ανάμεσα στα δάκτυλα του αριστερού χεριού σώζεται τμήμα του καδίσκου. Παρατηρούνται φθορές κατά τόπους. Έχει χρησιμοποιηθεί τρυπάνι στα μαλλιά και στο κάτω μέρος του χιτώνα.

Η θεά στέκεται κατενώπιον με λυγισμένο το δεξιό σκέλος και τεντωμένο το αριστερό το οποίο φέρει και το βάρος του σώματος. Τα άκρα των ποδιών εξέχουν από τον ποδήρη χιτώνα που είναι έντονα πτυχωμένος και σχηματίζει κοντό απόπτυγμα. Το δεξιό σκέλος λόγω του ότι λυγίζει διαγράφεται καθαρά μέσα από το ύφασμα που υποδηλώνεται λεπτό. Το ιμάτιο αγκαλιάζει τον δεξιό ώμο και περνάει λοξά κάτω από το αριστερό στήθος δημιουργώντας παχιά αναδίπλωση. Το δεξιό χέρι είναι ανασηκωμένο από τον αγκώνα και κρατάει σείστρο. Το ιμάτιο το καλύπτει ως το μέσον του πήχη. Αντίθετα το αριστερό χέρι είναι τεντωμένο και κρατούσε καδίσκο, situla. Στο ύψος του καρπού ενώνεται με τον γοφό με λεπτή ταινία μαρμάρου. Τα

μαλλιά είναι χωρισμένα στην μέση και σχηματίζουν κυματισμούς καθώς πέφτουν στα πλάγια δημιουργώντας βοστρύχους σε δύο σειρές με άνισο ύψος. Τμήμα της κεφαλής καλύπτεται με κροσσωτό επίβλημα που πέφτει ελεύθερα στους ώμους. Την κορυφή της κεφαλής επιστέφει δίσκος με ανάγλυφη παράσταση ηλιακού δίσκου ο οποίος περιστοιχίζεται από δύο κέρατα αγελάδας. Το πρόσωπο είναι λείο με μεγάλα μάτια και μικρό στόμα. Δεν δηλώνονται λεπτομέρειες στα μάτια και στα φρύδια. Το πίσω μέρος του αγάλματος έχει δουλευτεί αδρά.

Χρονολογείται το 180-190 μ.Χ. την ύστερη εποχή των Αντωνίνων.

Ο37. Ακέφαλο γυναικείο άγαλμα

Αρχαιολογικός χώρος Γόρτυνας. Αρ. ευρ.166.

Πίν. 38

Προέλευση: Κρήτη. Γόρτυνα, πραιτώριο.

Διαστάσεις: Ύψος: 1,44μ. Ύψος πλίνθου: 6 εκ.

Υλικό: Μάρμαρο λευκό, λεπτόκοκκο.

Βιβλιογραφία: Καρέτσου 2000, 442 (αρ. 511).

Λείπει η κεφαλή με τον λαιμό, τα άκρα των χεριών και τμήματα από τους πήχεις. Επίσης λείπουν τμήματα από την πλίνθο. Παρατηρούνται κατά τόπους αποκρούσεις στα ενδύματα. Έχει χρησιμοποιηθεί τρυπάνι στις έντονα πλαστικές πτυχές των ενδυμάτων.

Η γυναικεία μορφή στέκει κατενώπιον. Το δεξιό της σκέλος λυγίζει ελαφρά, ενώ το αριστερό είναι ταντωμένο και φέρει το βάρος του κορμού. Ο χιτώνας της είναι ποδήρης, χειριδωτός και σχηματίζει απόπτυγμα. Κολλάει επάνω στο λυγισμένο σκέλος ενώ πτυχώνεται έντονα στην αριστερή πλευρά. Αφήνει να εξέχουν τα άκρα των ποδιών που φορούν σανδάλια. Αυτά αποτελούνται από δύο ιμάντες που ενώνονται διαχωρίζοντας τα δύο πρώτα δάκτυλα των ποδιών. Επάνω από τον χιτώνα φέρει κοντό ιμάτιο που τυλίγεται λοξά στο σώμα, αγκαλιάζοντας τον δεξιό ώμο και περνώντας κάτω από τον αριστερό μαστό. Το αριστερό χέρι είναι κατεβασμένο στο πλάι ενώ το δεξιό λυγίζει στον αγκώνα και ανασηκώνεται ως το ύψος του στήθους.

Πιθανόν να κρατούσε στο ελεύθερο χέρι καδίσκο, *situla*, και στο ανασηκωμένο σείστρο. Στην κεφαλή φορούσε κροσσωτό επίβλημα που πέφτει ελεύθερα στους ώμους. Περσμένη λοξά επάνω από τον δεξιό ώμο και ως τον αριστερό γοφό, η μορφή φέρει φαρδιά γιρλάντα από άνθη.

Χρονολογείται στο 190-200μ.Χ.

Ο38. Ίσιδα Πανθέα

Μουσείο Ακρόπολης. Αρ. ευρ. NMA282.

Πίν.39

Προέλευση: Βρέθηκε το 1998 κατά την ανασκαφή του οικοπέδου Μακρυγιάννη στην νότια πλευρά της Ακρόπολης, στον χώρο που χτίστηκε το νέο Μουσείο. Το αγαλμάτιο και η βάση βρέθηκαν σε παλαιά δοκιμαστική τομή. Τα άκρα βρέθηκαν σε άλλη, κοντινή θέση. Ίσως να μην συνανήκουν.

Διαστάσεις: Ύψος: 60 εκ.

Υλικό: Μάρμαρο ψιλόκοκκο, γκριζωπό. Τα κάτω άκρα έχουν ως υλικό διαφορετικό μάρμαρο.

Βιβλιογραφία: Ελευθεράτου 2006, 64, 67. Τριάντη 2008, 396- 408.

Το άγαλμα δεν έχει πλίνθο. Στα κάτω άκρα παρατηρείται έντονη οξείδωση του μαρμάρου και υπολείμματα από σιδερένιο γόφο που θα στήριζε το άγαλμα στη βάση. Το πρόσθιο τμήμα των κνημών έχει κοπεί κι έχει δημιουργηθεί μια κυρτή επιφάνεια, υποδηλώνοντας ότι τα άκρα των ποδιών ήταν πρόσθετα. Πιθανόν ανήκουν στο άγαλμα τα άκρα των ποδιών με NMA285 που είναι δουλεμένα ως ένθετα. Ανήκουν σε άγαλμα μετωπικό. Υπάρχει εργασία απολάξευσης και σε αυτά και στο κάτω μέρος του αγάλματος του οποίου λείπει αυτό ακριβώς το τμήμα. Επίσης οι διαστάσεις τους είναι σχετικές, επομένως πιθανότατα συνανήκουν.

Η θεά στέκει κατενώπιον. Φορά ποδήρη, χειριδωτό χιτώνα. Στον κεντρικό άξονα του κορμού, σχηματίζεται δέσμη κατακόρυφων πτυχών που υποδηλώνει κόμβο στο στήθος. Στους γοφούς και στους μηρούς τυλίγεται φίδι, δημιουργώντας δύο κύκλους

με ελιγμούς. Στο στήθος της φορά αιγίδα επάνω από το ένδυμα, το οποίο στην θέση του γοργονίου φέρει στρογγυλό περιδέραιο. Τα χέρια της είναι λυγισμένα στους αγκώνες και φέρονται εμπρός, κρατώντας στάχυα. Την κεφαλή επιστέφει ηλιακός δίσκος με 12 ανάγλυφες ακτίνες. Στο κέντρο του ηλιακού δίσκου απεικονίζονται τρία όρθια στάχυα που κλίνουν προς τα πίσω. Τα μαλλιά χωρίζονται στο μέσον της κεφαλής και πέφτουν στα πλάγια πίσω από τα αυτιά, σχηματίζοντας κυματοειδείς αυλακώσεις. Τα συγκρατεί στριφτός πλόκαμος, από τον οποίο φύονται στα πλάγια φύλλα κισσού και τσαμπιά από σταφύλια. Ένας πλατύτερος πλόκαμος στο κέντρο της κεφαλής, κάτω από τα όρθια στάχυα, ενώνει δύο μπουκέτα από μικρά λουλούδια. Σε κάθε ώμο πέφτει από ένας μακρύς βόστρυχος. Στα μάτια της διακρίνεται χαραγμένη η ίριδα και η κόρη. Τα χείλη δεν είναι δηλωμένα με σαφές περίγραμμα.

Τα άκρα των ποδιών που βρέθηκαν χωριστά, βρίσκονται στην ίδια ευθεία και φορούν σανδάλια με διπλούς ιμάντες, οι οποίοι ενώνονται ανάμεσα στα δύο πρώτα δάκτυλα των ποδιών, διαχωρίζοντάς τα.

Η βάση που βρέθηκε μαζί με το άγαλμα, είναι ελλειψοειδής. Επάνω σε αυτήν ξαπλώνει κροκοδείλος με μισάνοιχτο στόμα, από το οποίο διακρίνονται κοφτερά δόντια. Στην ράχη του κροκοδείλου υπάρχει οξειδωμένη οπή. Το άγαλμα επίσης φέρει οπή για σύνδεση με την πλινθο-βάση, συνεπώς η θεά στεκόταν στην ράχη του κροκοδείλου.

Χρονολογείται στα τέλη του 2^{ου} αιώνα μ.Χ.

Ο39. Άγαλμα Ίσιδας

Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Αρ. ευρ. 1617.

Πίν. 40

Προέλευση: Σπάρτη.

Διαστάσεις: Ύψος: 1,07μ.

Υλικό: Μάρμαρο λευκό.

Βιβλιογραφία: Καλτσάς 2002, 361 (αρ. 771).

Λείπουν τα άκρα των χεριών από τους αγκώνες και τα άκρα των ποδιών με το κάτω μέρος του ενδύματος. Η μύτη είναι σπασμένη. Σε ολόκληρη την επιφάνεια του αγάλματος διακρίνονται αποκρούσεις και φθορές.

Η θεά στέκεται κατενώπιον με λυγισμένο το αριστερό και στηρίζον το δεξιό σκέλος. Φορά ποδήρη, χειριδωτό χιτώνα που σχηματίζει λεπτές πτυχώσεις στο στήθος και τους αστραγάλους. Επάνω από τον χιτώνα τυλίγεται σφικτά με ιμάτιο που δένει με κόμβο ανάμεσα στο στήθος. Δημιουργεί έτσι μια φαρδιά κατακόρυφη πτύχωση που φθάνει ως τα άκρα των ποδιών και λεπτότερες λοξές πτυχώσεις στα πλάγια. Στο ύψος του δεξιού γοφού και του αριστερού μηρού σώζονται λεπτά τμήματα μαρμάρου που ένωναν τα χέρια με τον κορμό. Η κεφαλή είναι στραμμένη ελαφρά προς τα δεξιά. Φορά επίβλημα του οποίου διακρίνονται τα κρόσσια. Τα μαλλιά της εξέχουν στο πρόσθιο μέρος της κεφαλής και χωρίζονται στο μέσον, σχηματίζοντας κυματοειδείς αυλακώσεις. Πέφτουν ελεύθερα στους ώμους με την μορφή έντονα συστραμμένων βοστρύχων. Στην κορυφή της κεφαλής, επάνω από το μέτωπο, διακρίνεται τμήμα από διάδημα.

Χρονολογείται στα τέλη του 2^{ου}- αρχές 3^{ου} αιώνα μ.Χ.

Ο40. Προτομή Ίσιδας

Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου. Αρ. ευρ. Μ 2419. Πίν. 41

Προέλευση: Κρήτη. Ναύαγιο Αγ. Γαλήνης.

Διαστάσεις: Μέγιστο σωζόμενο ύψος: 10,5 εκ.

Υλικό: Χαλκός.

Βιβλιογραφία: Καρέτσου 2000, 431 (αρ. 500).

Η προτομή είναι συμφυής με μικρή βάση η οποία φέρει αμφίκουλες πλευρές. Η οπίσθια πλευρά είναι κοίλη και η κεφαλή συμπαγής. Λείπουν τμήματα από δύο στάχνα του εμβλήματος. Ολόκληρη η επιφάνεια καλύπτεται από πράσινη πατίνα.

Η θεά φορά αχειρίδωτο χιτώνα που σχηματίζει “V” στον λαιμό. Το ιμάτιό της τυλίγεται λοξά στον κορμό και δένεται στον δεξιό ώμο. Η κεφαλή γέρνει ελαφρά προς τα δεξιά. Τα μαλλιά χωρίζονται στο μέσον και σχηματίζοντας κυματοειδείς αυλακώσεις, μαζεύονται πίσω, ενώ σε κάθε ώμο πέφτει ένας περίτεχνα συστραμμένος βόστρυχος. Την κορυφή της κεφαλής επιστέφει ηλιακός δίσκος ανάμεσα σε ζεύγος κεράτων, με τρία όρθια στάχνα στο επάνω μέρος του.

Χρονολογείται στον 3^ο αιώνα μ.Χ.

Βιβλιογραφία

- Αρχαιολογικό Μουσείο Μυτιλήνης, Φεβρουάριος 2001- Μάρτιος 2002. «Ένα Λουκούλλειο Γεύμα». http://odysseus.culture.gr/h/4/gh430.jsp?obj_id=12197
- Beck, H., P. Bol και M. Bückling επιμ. 2005. *Ägypten Griechenland Rom. Abwehr und Berührung*. Κατάλογος Έκθεσης Νοέμβριος 2005- Φεβρουάριος 2006. Frankfurt: Liebighaus.
- Βοκοτοπούλου, Ι. 1996. *Οδηγός Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης*. Αθήνα: Εκδόσεις ΚΑΠΟΝ.
- British Museum. Collection online. “Votive offering/relief of Isis and Serapis”.
http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=459726&partId=1&object=21348&page=20&&&sortBy=producerSort
- Bruneau, P. και J. Ducat, επιμ. 2010. *Οδηγός της Δήλου* .4^η έκδοση. Αθήνα: École Française d’ Athènes.
- Burkert, W. 1993. *Αρχαία Ελληνική Θρησκεία. Αρχαϊκή και Κλασσική εποχή*. Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα.
- Δαμάσκος, Δ. 2013. *Κατάλογος Γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Καβάλας*. Α΄ τόμος. Θεσσαλονίκη: Υπουργείο Πολιτισμού. Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Μακεδονικών και Θρακικών Σπουδών.
- Δεκουλάκου, Ι., 2010. «Τα Αγάλματα της Ίσιδος από το Ιερό των Αιγυπτίων Θεών στον Μαραθώνα». Στο *Μαραθών. Η Μάχη και ο Αρχαίος Δήμος*, επιμ. Κ. Μπουραζέλης, Κ. Μειδάνη, 109-133. Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα.
- Δεκουλάκου, Ι. 2011. “ Le Sanctuaire des Dieux Égyptiens a Marathon”. Στο *Bibliotheca Isiaca II*, επιμ. L. Bricault και R. Veymiers, 23-46. Bordeaux: Ausonious Éditions.
- Δεσπίνης, Γ., Στεφανίδου Τιβερίου, Θ. και Βουτυράς, Ε., επιμ. 1997. *Κατάλογος Γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης Ι*. Θεσσαλονίκη: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Dunard, F. 1973. *Le Culte d’ Isis dans le Bassin Oriental de la Méditerranée*. Leiden: E.J. Brill.

- Ελευθεράτου, Σ., επιμ. 2006. *Το Μουσείο και η Ανασκαφή*. Αθήνα: Έκδοση του Οργανισμού Ανέγερσης Νέου Μουσείου Ακρόπολης.
- Hornbostel, W. 1973. *Sarapis. Studien zur Überlieferungsgeschichte, den Erscheinungsformen und Wandlungen der Gestalt eines Gottes*. Leiden: E.J. Brill.
- Θέμελης, Π. 2011. “The Cult of Isis at Ancient Messene”. Στο *Bibliotheca Isiaca II*, επιμ. L. Bricault και R. Veymiers, 97-109. Bordeaux: Ausonius Editions.
- Θέμελης, Π. 2014. *Αρχαία Μεσσήνη*. Αθήνα: Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων.
- Καλτσάς, Ν. επιμ. 2002. *Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Τα Γλυπτά*. 2^η έκδοση. Αθήνα: Εκδόσεις ΚΑΠΟΝ.
- Καρέτσου, Α., επιμ. 1999. *Κρήτη-Αίγυπτος. Πολιτισμικοί Δεσμοί Τριών Χιλιετιών. Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου. Νοέμβριος 1999-Σεπτέμβριος 2000*. Ηράκλειο: Υπουργείο Πολιτισμού.
- Καρέτσου, Α. και Μ. Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, επιμ. 2000. *Κρήτη-Αίγυπτος. Πολιτισμικοί Δεσμοί Τριών Χιλιετιών. Κατάλογος. Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου. Νοέμβριος 1999-Σεπτέμβριος 2000*. Ηράκλειο: Υπουργείο Πολιτισμού.
- *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae V, I* 1990. Zürich: Artemis Verlag.
- Maiuri, A. 1932. “Monumenti di Scultura del Museo Archeologico di Rodi I”. Στο *Clara Rhodos II*, 44-46. Bergamo: Istituto Storico Archeologico Rodi.
- Μακαρόνας, Χ.Ι. 1940. «Ανασκαφή παρά το Σαραπείον». Στο *Μακεδονικά*, 464-465. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
- Marcadé, J. 1969. *Au Musée de Délos. Etude sur la Sculpture Hellénistique en Ronde Bosse Découverte dans l’Ile*. Paris: De Boccard.
- Marcadé, J., επιμ. 1996. *Scultures Déliennes*. Paris: De Boccard.
- Μαχαίρα, Β. 2011. *Ελληνιστικά Γλυπτά της Ρόδου*. Κατάλογος, τόμος 1. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Merkelbach, R. 1995. *Isis Regina- Zeus Sarapis*. Stuttgart: B.G. Teubner.

- Μηλιάδης, Ι. 1955. “Ανασκαφαί νοτίως της Ακροπόλεως”. Στο *Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 36-52. Αθήνα: Η Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.
- Μπούσκαρη, Μ. 2002. “Οι Ανασκαφές νοτίως της Ακροπόλεως. Τα Γλυπτά”. Στο *Αρχαιολογική Εφημερίς*, Τόμος 141. Αθήνα: Η Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.
- Ναούμ, Δ.Χ., 2009, 11 Αυγούστου. «Ο Εξελληνισμός της θεάς Ίσιδας και η Εξάπλωση της Λατρείας της». *Archaeology and Arts*.
file:///C:/Users/User/Documents/%CE%9F%20%CE%B5%CE%BE%CE%B5
- Παντερμαλής, Δ. 1982. “ Ein Neues Heiligtum in Dion”. Στο *Archäologischer Anzeiger*, 727-735. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Παντερμαλής, Δ. 1999. *Δίον. Η Ανακάλυψη*. Αθήνα: Εκδόσεις Αδάμ.
- Παντερμαλής, Δ., επιμ. 2016. *Gods and Mortals at Olympus: Ancient Dion, City of Zeus. Κατάλογος Έκθεσης*. N.Y.: Onassis Foundation.
- Perdrizet, M. 1899. “ Reliefs Grecs Inédits du Musée Britannique”. Στο *Bulletin de Correspondance Hellénique*, τόμος 23, 559-560. Paris: Librairie Fontemoing Successeur de Thorin et Fils.
- Romeo, I. 1998. “Sculture Ideali dal Santuario delle Divinità Egizie”. Στο *Gortina III*, επιμ. Ι. Romeo και E.C. Portale, 33-117. Padova: Aldo Ausilio Editore.
- Σαμαρτζίδου-Ορκοπούλου, Σ. 2011. «Στοιχεία για την Λατρεία των Αιγυπτιακών Θεοτήτων στην Αμφίπολη». Στο *Νάματα*. Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Δ. Παντερμαλή, 57-72. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Σέρογλου, Φ. 2012. «Ενσφράγιστοι Ροδιακοί Αμφορείς από Αποθέτη στο Ιερό της Ίσιδος στη Ρόδο. Μια Πρώτη Παρουσίαση». Στο *Κεραμέως Παίδες*, επιμ. Ε. Κεφαλίδου και Δ. Τσιαφάκη, 321-330. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις ΖΗΤΗ.
- Τζαναβάρη, Κ. 1993. «Η Λατρεία των Αιγυπτίων Θεών στη Βέροια». Στο *Αρχαία Μακεδονία*. 5^ο Διεθνές Συμπόσιο. Τόμος 3, 1671-1682. Θεσσαλονίκη: Institute for Balcan Studies.

- Τριάντη, Ι. 2008. «Ανατολικές Θεότητες στην Νότια Κλίτη της Ακρόπολης». Στο *Η Αθήνα κατά την Ρωμαϊκή Εποχή*, επιμ. Σ. Βλίζος, 391-409. Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη, 4^ο παράρτημα.
- Τσοποτού, Μ. 2012. «ΚΒ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Ρόδος». Στο *Ανασκαφικό Έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων 2000-2010*, 297-300. Αθήνα: ΥΠΠΟ-ΤΑΠΑ.
- Walters, E. 1988. “Attic Grave Reliefs that Represent Women in the Dress of Isis”. Στο *Hesperia Supplement XXII*. Princeton N.J.: American School of Classical Studies at Athens.
- Veymiers, R. 2009. “Les Cultes Isiaques à Amphipolis. Membra Disjecta (IIIe s. av. J.C.- IIIe s. apr. J.C.)”. Στο *Bulletin de Correspondance Hellenique* 133, 471-520. Athènes: École Française d’Athènes.
- Φανταουτσάκη, Χ. 2011. “Preliminary Report in the Excavation of the Sanctuary of Isis in Ancient Rhodes. Identification, Topography and Finds”. Στο *Bibliotheca Isiaca II*, επιμ. L. Bricault και R. Veymiers, 47-63. Bordeaux: Ausonius Éditions.
- Χριστοδούλου, Π. 2011. “Les Reliefs Votifs du Sanctuaire d’ Isis à Dion”. Στο *Bibliotheca Isiaca II*, επιμ. L. Bricault και R. Veymiers, 11-22. Bordeaux: Ausonius Éditions.

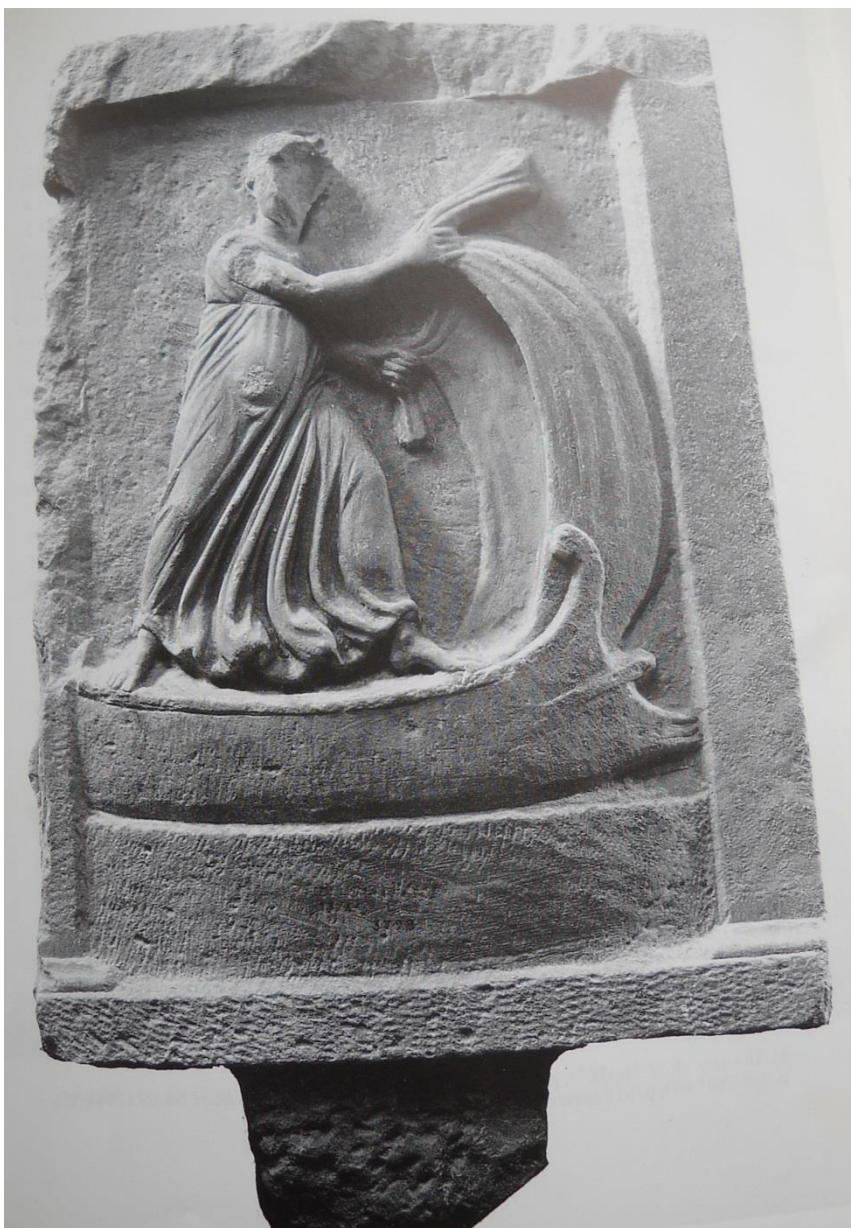
Πίνακες

Πίνακας 1

Ανάγλυφο Ίσιδας με Σάραπι. Ρόδος. Perdrizet 1899, 560.

Πίνακας 2

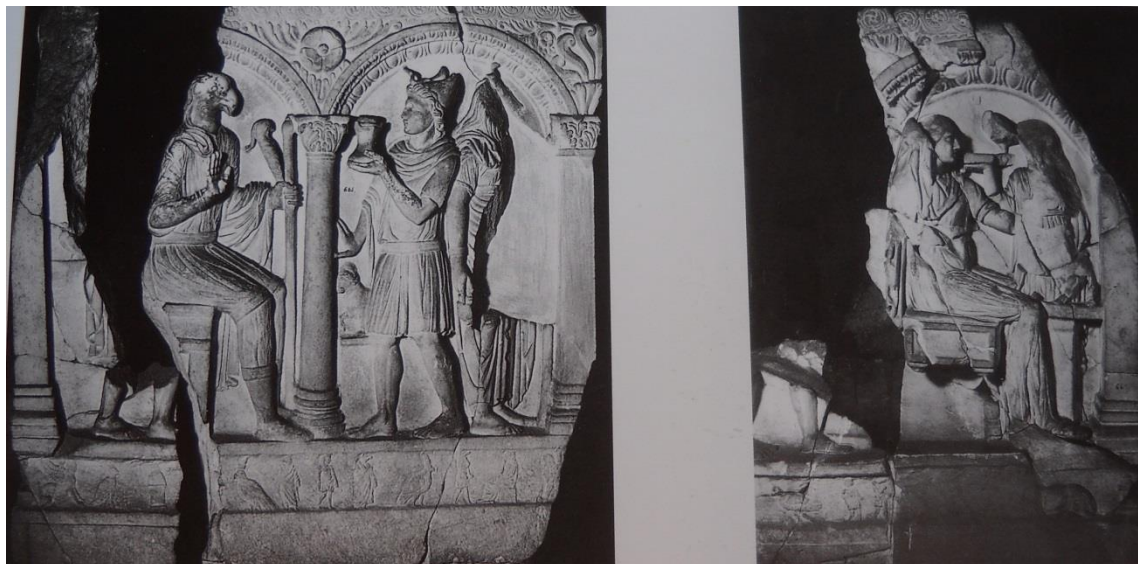
Ανάγλυφο Ίσιδας Πελαγίας. Δήλος. Marcadé 1996, 186.

Πίνακας 3

Ανάγλυφο Ίσιδας. Δίον. Παντερμαλής 1999, 89.

Πίνακας 4

Σαρκοφάγος με ανάγλυφα Ίσιδας. Κρήτη. Καρέτσου 2000, 443.

Πίνακας 5

Γυναικεία κεφαλή. Θεσσαλονίκη. Δεσπίνης 1997, 238.

Πίνακας 6

Αγαλματίδιο Ίσιδας. Ρόδος. Φανταουντσάκη 2011, 57.

Πίνακας 7

Αγαλματίδιο Ίσιδας. Κίσσαμος. Κρήτη. Beck et al. 2005, 588.

Πίνακας 8

Αγαλμάτιο Ίσιδας. Αμφίπολη. Δαμάσκος 2013, 98-99.

Πίνακας 9

Isis Lactans. Αρχαία Μεσσήνη. Η φωτογραφία είναι ευγενική παραχώρηση του Καθηγητή Π. Θέμελη.

Πίνακας 10

Isis Lactans. Οπίσθια όψη. Η φωτογραφία είναι ευγενική παραχώρηση του Καθηγητή
Π. Θέμελη.

Πίνακας 11

Αγαλμάτιο Ίσιδας. Κρήτη. Καρέτσου 2000, 433.

Πίνακας 12

Άγαλμα Ίσιδας. Δήλος. Η φωτογραφία έχει ληφθεί από την γράφουσα.

Πίνακας 13

Ίσιδα-Τύχη. Δήλος. Η φωτογραφία έχει ληφθεί από την γράφουσα.

Πίνακας 14

α) Ίσιδα-Νέμεση. Δήλος. Marcadé 1969, LVI.

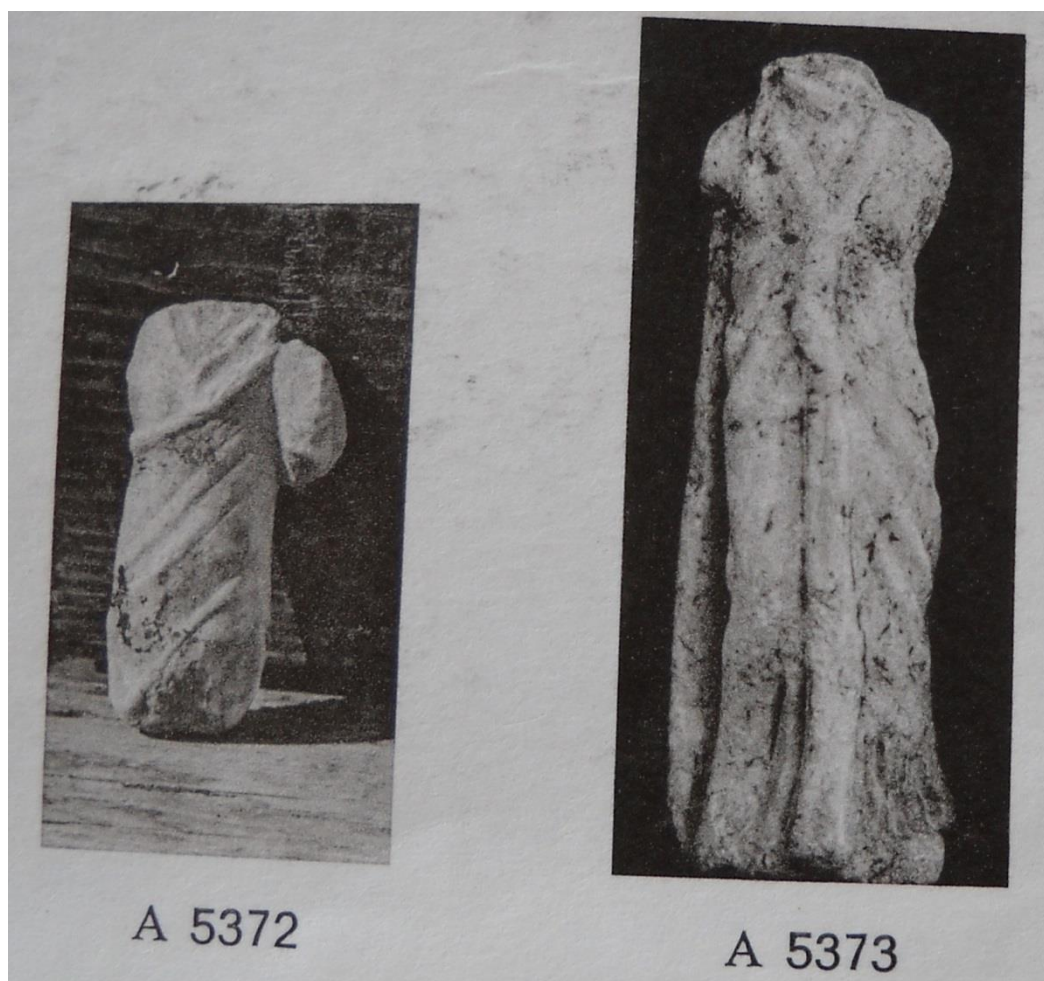
β) Αγαλματίδιο Ίσιδας. Δήλος. Marcadé 1969, LVII.

Πίνακας 15

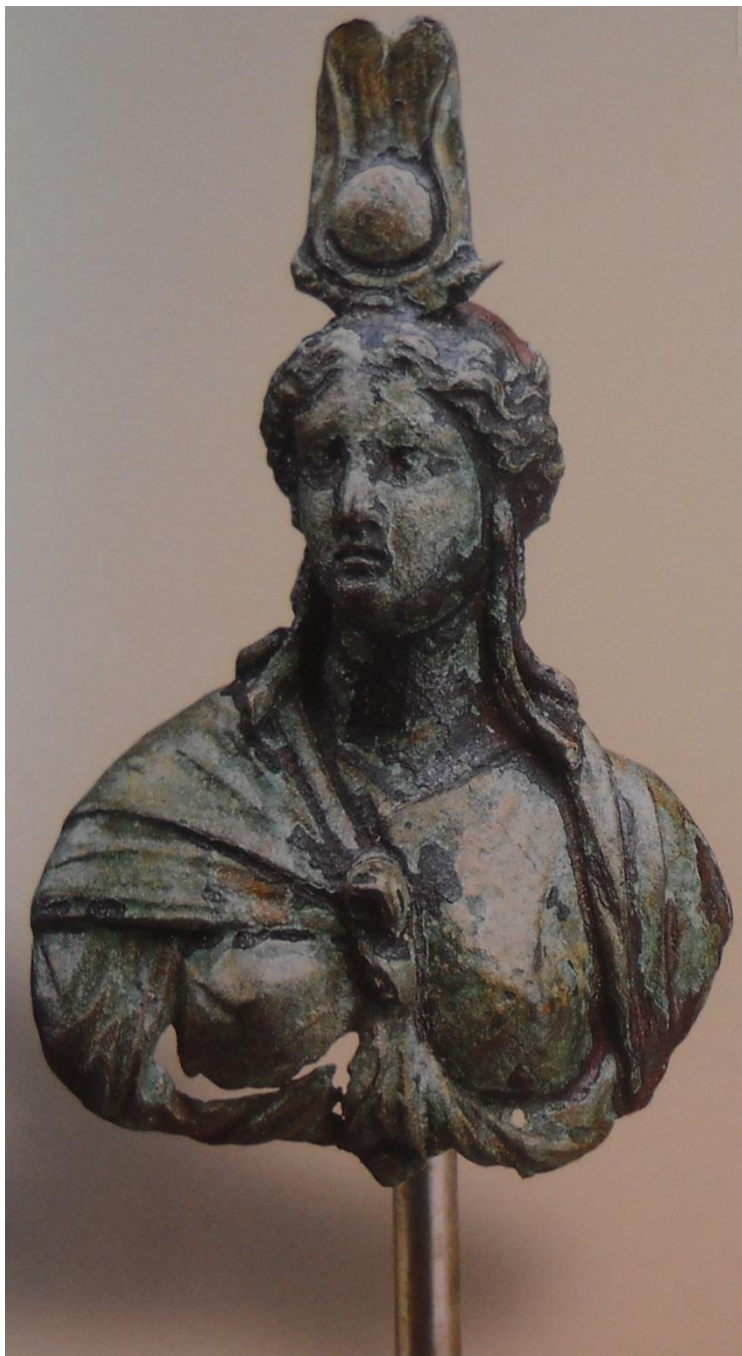
Αγαματίδια και κεφαλή Ίσιδας. Δήλος. Marcadé 1969, LVII.

Πίνακας 16

Αγαματίδια Ίσιδας. Δήλος. Marcadé 1969, LVII.

Πίνακας 17

Προτομή Ίσιδας. Κρήτη. Καρέτσου 2000, 431.

Πίνακας 18

Αγαλμάτιο Ίσιδας. Ρόδος. Μαχαίρα 2011, 81.

Πίνακας 19

Αγαλμάτιο Ίσιδας. Ρόδος. Οπίσθια όψη. Μαχαίρα 2011, 81.

Πίνακας 20

Αγαλμάτιο Ίσιδας. Ρόδος. Μαχαίρα 2011, 81-82.

Πίνακας 21

Χάλκινο αγαματίδιο Ίσιδας-Τύχης. Αρχαία Μεσσήνη. Η φωτογραφία είναι ευγενική παραχώρηση του Καθηγητή Π. Θέμελη.

Πίνακας 22

Γυναικείο χέρι με καρπούς. Αρχαία Μεσσήνη. Η φωτογραφία είναι ευγενική παραχώρηση του Καθηγητή Π. Θέμελη.

Πίνακας 23

Πήλινο ειδώλιο Τσιδας. Βέροια. Τζαναβάρη 1993, 1681.

Πίνακας 24

α) Πλαστικό αγγείο με προτομή Ίσιδας. Λέσβος. Αρχαιολογικό Μουσείο Μυτιλήνης 2001-2002.

β) Κεφαλή πήλινου ειδωλίου Ίσιδας. Κρήτη. Καρέτσου 2000, 428.

Πίνακας 25

α) Κορμός Ίσιδας. Αθήνα. Μπούσκαρη 2002, 137.

β) Κορμός Ίσιδας. Αθήνα. Οπίσθια όψη. Μπούσκαρη 2002, 138.

Πίνακας 26

Λαιμός από άγαλμα Ἰσιδας. Αθήνα. Μπούσκαρη 2002, 185.

Πίνακας 27

Άγαλμα Ίσιδας ή ιέρειάς της. Θεσσαλονίκη. Δεσπίνης 1997, 326.

Πίνακας 28

Ίσιδα Πελαγία. Αρχαία Μεσσήνη. Η φωτογραφία είναι ευγενική παραχώρηση του Καθηγητή Π. Θέμελη.

Πίνακας 29

Κεφαλή Ίσιδας. Θεσσαλονίκη. Δεσπίνης 1997, 322.

Πίνακας 30

Κεφαλή Ίσιδας. Θεσσαλονίκη. Οπίσθια όψη. Δεσπίνης 1997, 322.

Πίνακας 31

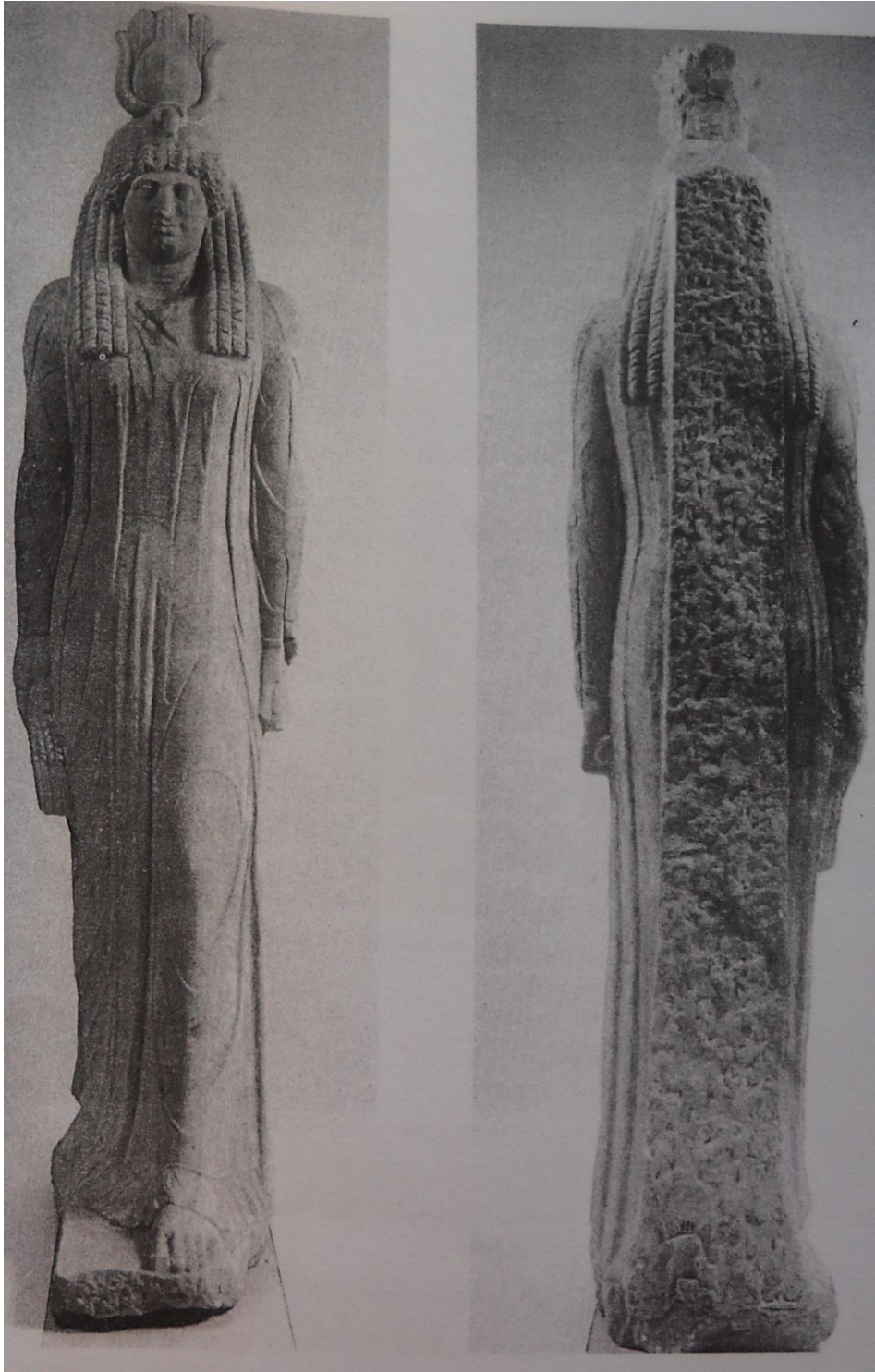
Αγαλμάτιο Ίσιδας. Κρήτη. Καρέτσου 2000, 437.

Πίνακας 32

Ίσιδα – Τύχη. Δίον. Η φωτογραφία έχει ληφθεί από την γράφουσα.

Πίνακας 33

Άγαλμα Ίσιδας νοτίου πυλώνα. Μαραθώνας. Δεκουλάκου 2010, 126.

Πίνακας 34

Άγαλμα Ίσιδας δυτικού πυλώνα. Μαραθώνας. Δεκουλάκου 2010, 128.

Πίνακας 35

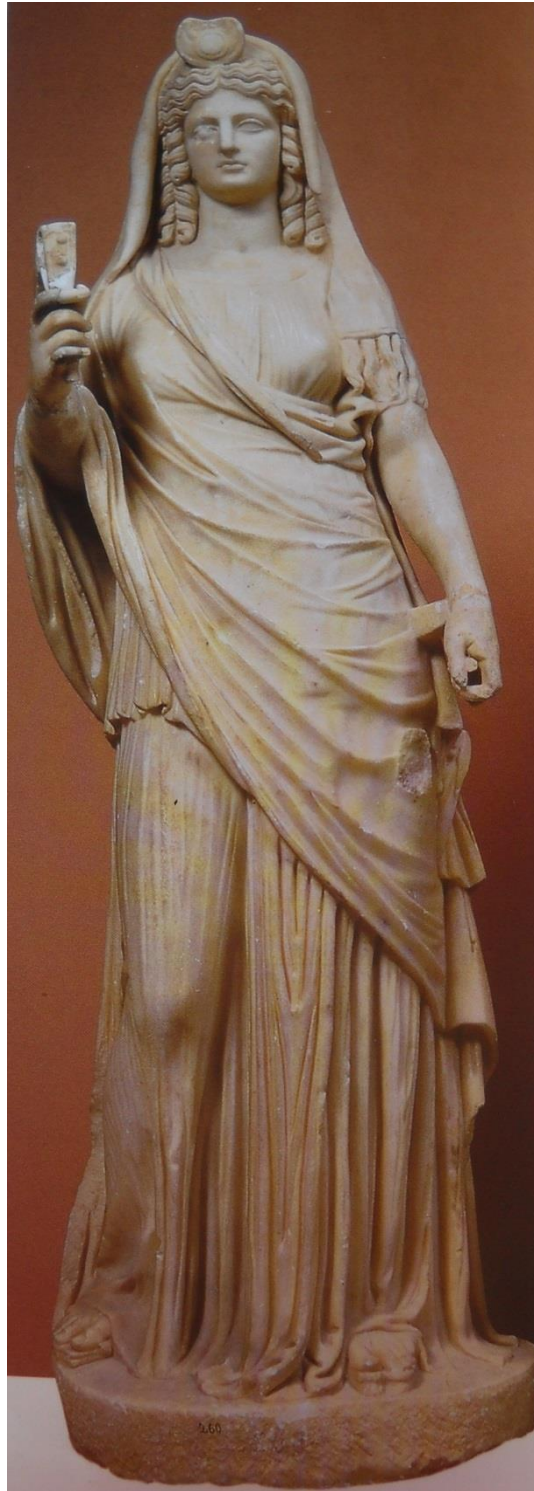
Άγαλμα Ίσιδας βορείου πυλώνα. Μαραθώνας. Δεκουλάκου 2010, 130.

Πίνακας 36

Άγαλμα Ίσιδας από το δωμάτιο των λύχνων. Μαραθώνας. Δεκουλάκου 2010, 132.

Πίνακας 37

Άγαλμα Ίσιδας. Κρήτη. Καρέτσου 2000, 438.

Πίνακας 38

Ακέφαλο γυναικείο άγαλμα. Κρήτη. Καρέτσου 2000, 442.

Πίνακας 39

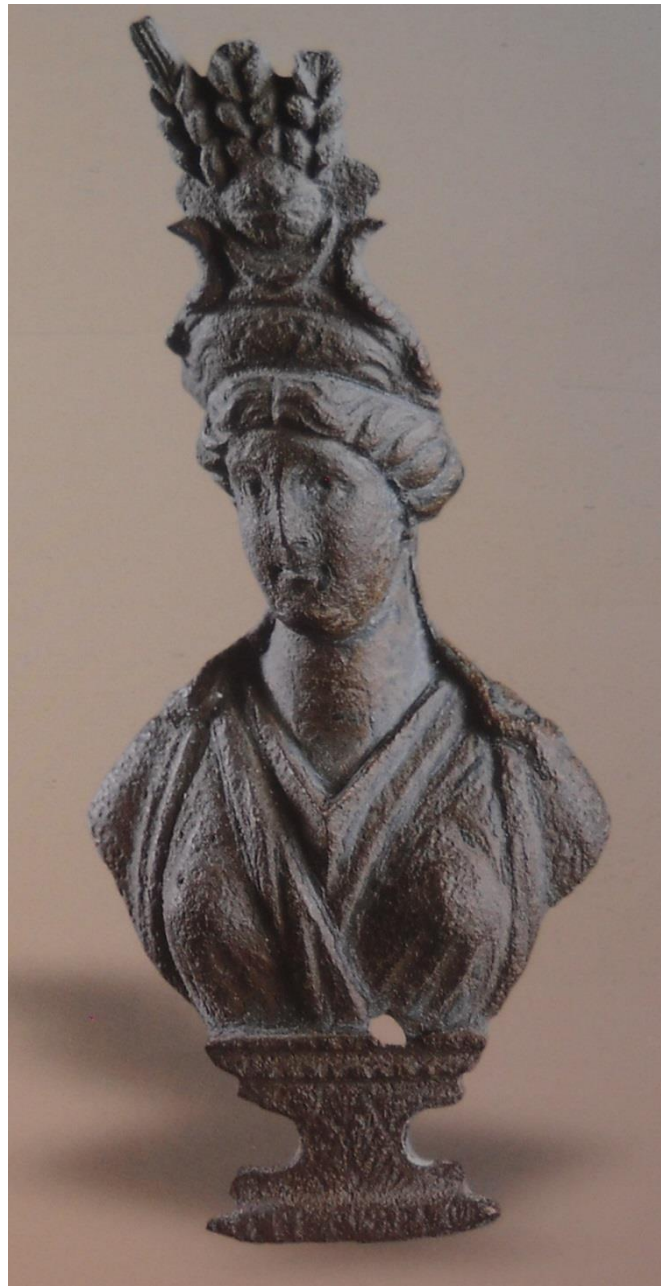
Ίσιδα Πανθέα. Αθήνα. Τριάντη 2008, 399.

Πίνακας 40

Άγαλμα Ίσιδας. Σπάρτη. Καλτσάς 2002, 361.

Πίνακας 41

Προτομή Ίσιδας. Κρήτη. Καρέτσου 2000, 431.